

Pet minut za medkulturno komunikacijo? Ne, hvala!	5
<i>Igor Ž. Žagar</i>	
Retorika – orodje medkulturne komunikacije starih Grkov in Rimljanov	15
<i>Janja Žmavc</i>	
Zahodni strukturalizem in paralelni pristopi v kitajski idejni tradiciji	35
<i>Jana S. Rošker</i>	
»Napredni« proti »birokratskemu« socializmu Kako se je mit socializma v jugoslovanskem poročanju o okupaciji Čehoslovaške leta 1968 razcepil na dvoje	57
<i>Primož Krašovec</i>	
<i>Igor Ž. Žagar</i>	
Medkulturna občutljivost kot kriterij dialošкости	77
<i>Boris Vezjak</i>	
Večkulturna Evropa: jezikovna politika in jezikovna stvarnost	95
<i>Simona Bergoč</i>	
Za različno vizijo in zaznavo sveta: jeziki, kulture in medkulturnost.....	111
<i>Nives Zudič Antonič</i>	
Francoske televizijske debate – načini ustnega argumentiranja v primerjavi s klasičnimi pisnimi shemami... 	131
<i>Mojca Schlamberger Brezar</i>	

Ocene monografij

Gimnazija na razpotju.....	157
<i>Milena Ivanuš Grmek, Marija Javornik Krečič, Tina Vršnik Perše, Tina Rutar Leban, Darja Kobal Grum, Bogomir Novak</i>	
Socialna integracija otrok s posebnimi potrebami	161
<i>Nada Lebarič</i>	
POVZETKI/ABSTRACTS	165

ISSN 1581-6036 (tiskana izdaja)
ISSN 1581-6052 (CD-ROM izdaja)
ISSN 1581-6044 (»online« izdaja)

ŠOLSKO POLJE

Revija za teorijo in raziskave vzgoje in izobraževanja
Letnik XIX • Številka 3/4 • 2008

**Revija *Šolsko polje* je vključena v naslednje
indekse in baze podatkov:**

Contents Pages in Education
Educational Research Abstracts
International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
Linguistics and Language Behaviour Abstracts (LLBA)
Multicultural Education Abstracts
Pais International
Research into Higher Education Abstracts
Social Services Abstracts
Sociological Abstracts
Worldwide Political Science Abstracts

PET MINUT ZA MEDKULTURNO KOMUNIKACIJO? NE, HVALA!

Igor Ž. Žagar

*Pedagoški inštitut in Fakulteta za humanistične študije Koper;
Univerza na Primorskem*

Leta 1972 je izšla knjiga *Pet minut za boljši jezik*, v kateri je dr. Tomo Korošec zbral in izdal svoje – danes bi jim rekli – televizijske kolumne, v katerih pojasnjuje pomen posameznih besed in jezikovnih konstrukcij, kako jih pravilno rabimo oz. kako naj bi jih ne rabili.

No, petih minut iz naslova ne bomo rabili na ta hvalevreden, pa morda malce zastarel način. Ne, opiramo se na mnogo sodobnejši frazem, slabšalnega prizvoka, kakor ga lahko zasledimo v konstrukcijah: »Vsak, ki ima pet minut časa, ...« in želi povedati, da se z nekaterimi stvarmi danes lahko ukvarja že vsakdo. Ne da bi za to potreboval kako posebno znanje in ekspertizo. In eno takšnih področij je, na žalost, postala tudi medkulturna komunikacija, še toliko bolj v letošnjem letu, ki so ga evropske politične institucije razglasile za »leto medkulturnega dialoga«. To je bil bržčas povod, da so si besedo na to temo vzeli tudi tisti, ki si je sicer ne bi, tisti, ki imajo mnenje o vsem, četudi je malokomu mar za njihove obskurantizme, pa tudi tisti, ki o medkulturni komunikaciji in medkulturnem dialogu (sintagmi namreč nikakor nista sinonimni) vedo malo in dosti ne. Pogosto prav nič.

Da se ne bomo napak razumeli, v tejle tematski številki vam nikakor ne želimo predstaviti cvetobera zgrešenih pristopov, ponesrečenih formulacij in drugih diletantizmov. Ne, skušamo vam predstaviti različne pristope k *raziskovanju* medkulturne komunikacije oz. natančneje medkulturnih razmerij (saj do komunikacije pogosto ni niti prišlo, ampak je ostajal implicitna ali celo le predpostavljena), tako zgodovinsko kot tudi tematsko in, seveda, teoretsko. Seveda pa se zavestno in namerno nismo želeli odreči prikazu teoretskega pišmevuhovstva, ki medkulturno komunikacijo razume kot politično dušebrižništvo in moraliziranje na račun resnega raziskovalnega dela. Pred kratkim mi je namreč v roke prišel članek o »etičnih vrednotah v medetničnem diskurzu mladih«, katerega konceptualno malomarnost in teoretsko šlamparijo bomo na kratko preleteli. Avtorjevo ime pa zamolčali.

Najprej me je presenetil sam obseg članka: v rokah sem namreč držal 5 strani besedila, z dvojnimi razmakom. Glede na običajni ali povprečni obseg člankov v znanstvenih revijah bi to komaj zadostovalo za opredelitev temeljnih pojmov in konceptualnega aparata. Od članka, ki se ambiciozno sprašuje po »etičnih vrednotah v medetničnem diskurzu mladih«, bi namreč pričakovali, da bo njegov avtor najprej pojasnil, za katere etične vrednote gre, jih analiziral na več vzorcih konkretnega, empirično preverljivega gradiva (diskurza, kot pravi sam), lociral te etične vrednote med mladimi (na sploh, kot bi lahko sklepali iz naslova članka) in opredelil, kako in s kakšno metodologijo se je vsega skupaj lotil.

Na žalost, v besedilu ne najdemo nič od tega. Avtor ne pojasni niti enega od ključnih terminov, ki jih uporablja, ampak jih uporablja kot samoumevne in vnaprej dane, o opredelitvi uporabljene metodologije ni ne duha in ne sluha, še več, ko se bralec prebija skozi teh pet strani kmalu tudi spozna, zakaj: ker avtor pač ne uporablja nikakršne metodologije. Še več, zdi se tudi, da izrazov, ki jih uporablja kot samoumevne, ne pozna prav dobro.

Tako že v začetku (z branjem pa se to prepričanje le potrjuje) ne loči med etiko in moralo. Če je etika filozofska disciplina, ki se ukvarja z (vsaj na videz) univerzalnimi vprašanji, kaj je dobro in kaj slabo (zlo), kaj je prav in kaj narobe, je morala le skupek oblik, načinov in maksim, ki opredeljujejo naš (človeški) odnos do soljudi in sveta, ki nas obdaja, *v nekem danem družbeno-zgodovinskem trenutku/obdobju*. Morala (beseda izhaja iz lat. *mos, mores* = običaj(i)) je torej nekaj spremenljivega in spreminjajočega se, s tem pa predmet etike, ki v minljivem išče tisto neminljivo (ali kar se vsaj zdi neminljivo)¹. Avtor te razlike, očitno, ne pozna, zato povsod, kjer bi pravzaprav moralo biti govora o morali, govori o etiki. In da bo zadrega še večja, o kakih etičnih vrednotah ali celo o medetničnem diskurzu mladih v članku ne izvemo prav nič. Najverjetneje zato, ker avtor ne obravnava prav nobenega diskurzivnega fragmenta, kaj šele, da bi ga analiziral.

Diskurz je resda večpomenski izraz, ki ga je v okviru različnih teorij mogoče različno konceptualizirati, v nobenem primeru pa tako, kot to v našem neobjavljenem članku počne njegov avtor (ki izraza sploh ne konceptualizira, ampak ga uporablja samoumevno). V najsplošnejšem pomenu (oz. konceptualizaciji), kot je v rabi v jezikoslovju, je diskurz opredeljen kot skupina stavkov ali izjav (slovenistično povedi), ki tvorijo bolj ali manj zaključeno pomensko enoto². Z Michelom Foucaultom (takšno konceptualizacijo pa je prevzela tudi sodobna diskurzivna analiza, še zlasti kritična analiza diskurza) pa diskurz postane stičišče, križišče in presečišče različnih – bolj ali manj institucionaliziranih – sistemov vednosti, z določeno družbeno močjo in, posledično, bolj ali manj oblastno-represivnimi učinki³.

In kaj kot diskurz nastopa v našem članku? Poglejmo navedek: »Tako intervjuji, opravljeni med **dvajsetimi 12- do 14-letnimi osnovnošolci** dveh ... osnovnih šol (...), **kažejo, da so slabšalna poimenovanja** za pripadnike nekdanjih jugoslovanskih narodov med slovensko mladino dokaj **zakoreninjena**. Izraze, kot so: **čefur, bosanec, srbin, južni**, je intervjuvana populacija prevzela od starejših najstniških generacij in jih sedaj z rabo prenaša naprej.« (vsi poudarki so moji).

Vse, kar v navedku najdemo, so štirje izolirani zrazi: čefur, bosanec, srbin, južni. Ne izvemo ne v kakšnih izjavah (stavkih) se ti štirje izrazi pojavljajo, ne v kakšnih kotekestih (jezikovno-besedilnih) in kontekstih (nejezikovnih) se pojavljajo izjave, ki omenjene štiri izraze vsebujejo – kar bi sploh šele veljalo za minimalno diskurzivno enoto –, niti kako so bila zastavljena vprašanja v intervjujih, niti kako so bili intervjuji metodološko strukturirani.

Še več, avtor samoumevno in spontano predpostavlja – ne da bi se povprašal po pogojih svojih trditev in predpostavk –, da gre za »slabšalna poimenovanja za pripadnike nekdanjih jugoslovanskih narodov«. In vendar gre za izraze, katerih družbene vloge in delovanja so med seboj (lahko) zelo različna. Če razmerja med njimi samo na hitro skiciram: »čefur« lahko predstavlja »slabšalno poimenovanje« za »pripadnika nekdanjih jugoslovanskih narodov«, če ga izreče ne-čefur, domnevno Slovenec. Toda tudi v tem primeru se je potrebno najprej vprašati in opredeliti, kaj sploh je »slabšalno poimenovanje« in kdaj neko poimenovanje lahko štejemo za slabšalno, katere pogoje mora za takšno kvalifikacijo izpolniti (česar avtor ne naredi). Če pa besedo »čefur« uporabljajo čefurji sami, torej tisti, ki sami sebe s ponosom – z namenom afirmacije svoje nacionalne in kulturne pripadnosti in z namenom kljubovanja kulturnim stereotipom okolja, v katerem živijo – imenujejo »čefurji«, potem o slabšalnosti težko govorimo. Interpretativno se stvar še bolj zaplete, če se samopoimenovanje s »čefurjem« pojavlja kot zoperstavljanje poimenovanjem večinskega naroda, ki s »čefurji« obklada tiste, ki sami sebe imenujejo »čefurji«.

»Bosanec« se prav tako lahko pojavlja kot posplošeno poimenovanje za »pripadnike nekdanjih jugoslovanskih narodov«, ampak če to vlogo opravlja tudi (že) »čefur«, se je, seveda, potrebno vprašati, v čem je razlika med njima^{4?} Gre res (le) za dve sinonimni poimenovanji? Poleg tega je potrebno še nedvoumno ugotoviti, da je »bosanec«⁵ res slabšalno poimenovanje. »Bosanec« je lahko preprosto človek, ki prihaja iz Bosne, nekdo, ki je od tam doma. V čemer ni, dokler ne raziščemo in dokažemo drugačnih namenov, nič slabšalnega. Za nameček je »bosanec«, zlasti po vojni v BiH, postal nekakšen emancipatorični izraz: kot bosanci se (samo)poimenujejo tisti, ki se ne želijo nacionalno opredeliti (bodisi kot Srbi, Hrvati ali Bošnjaki).

Precej podobno je s »srbinom«, ki naj bi bil že tretji slabšalni izraz za pripadnike nekdanjih jugoslovanskih narodov. Toda, ali mladi, o katerih avtor govori, vse tri izraze res uporabljajo kar tako, nediferencirano, enkrat enega, enkrat drugega, enkrat tretjega? Če je danes nekdo »bosanec«, verjetno jutri ne more biti »srbin«? Ali pač? »Srbin« namreč pogosto konotira tudi nekatere (sicer stereotipizirane) nacionalne in karakterne lastnosti, ki jih raba »Bosanca« ne pozna. »Srbin« pa je, prav kakor »Bosanec«, lahko le izraz za poimenovanje njegove nacionalnosti, njegovega nacionalnega izvora. Da se na nacionalni izvor nekoga namiguje iz slabšalnih razlogov pa je potrebno še(le) raziskati in dokazati.

Ampak zdi se, da metodologija, empirično raziskovanje, analiza in interpretacija avtorja ne zanimajo preveč⁶. Še več, napisano kaže, da o njih nima prav nobene teoretske vednosti. Naj spomnim, da njegove ugotovitve (no, »ugotovitve«) temeljijo na intervjujih, ki so bili opravljeni »med **dvajsetimi** 12- do 14-letnimi **osnovnošolci dveh ... osnovnih šol**«. Odgovore dvajsetih respondentov (vzorec, ki ne zadovoljuje minimalnih statističnih standardov v družboslovnem raziskovanju), ki vsi pripadajo isti starostni kategoriji (12-14 let) in enakemu ali vsaj podobnemu socio-kulturnemu – vsekakor pa geografskemu – okolju, avtor suvereno generalizira na celotno populacijo mladih (domnevno v Sloveniji). Ne pozabimo, da naj bi članek govoril o »etičnih vrednotah v medetničnem diskurzu mladih«, ne pa, na primer, o »etičnih vrednotah v medetničnem diskurzu mladih v ...«. Pa tudi za kaj takega bi bilo dvajset učencev, z dveh ... šol, za nameček starih le med 12 - 14 let, občutno premalo.

Oglejmo si, kaj avtor poroča o tej skupini najstnikov: »Prav tako povejo, da jih pravzaprav ne motijo tisti »južni, ki so normalni«, pač pa samo oni, ki se »ful palijo, ki mislijo, da so največji carji, ki na mobitelih na ves glas navijajo balkan⁷. Takšni posamezniki naj bi se do svojih vrstnikov v besedni komunikaciji obnašali vzvišeno in nasilno, npr. z nagovori, večinoma kar v svojem prvem jeziku: »Kaj ti mali!« ali »Dej, dej, čuti, da te ne nabijem!«

Iz tega navedka prvič izvemo, da omejeni vzorec ... osnovnošolcev ti »južni, ...« nekako motijo. Prvi vzgib kompetentnega družboslovnega raziskovalca bi pri tem bil, da razišče, kaj je tisto, kar je moteče (česar avtor spet ne naredi): ali ... osnovnošolce »južni« motijo zato, ker so »južni«, ali »južni, čefurji, bosanci in srbini« postanejo zato, ker jih (namreč obravnavane osnovnošolce) kako drugače motijo. Ker različne ljudi ponavadi motijo različne stvari in ljudje, ki zato še ne postanejo (nujno) predmet nacionalistično-rasističnega etiketiranja, je, glede na opisani kontekst, upravičeno sklepati, da jih motijo prav zato, ker so »južni«. Torej drugačni od njih, drugi.

Pa o tem (in o avtorjevem spontanem in implicitnem stališčem do tega problema) zvemo še nekaj več. Obravnavanih osnovnošolcev (oz. tiste peščice, ki je bila zajeta v »raziskavo«) namreč ne motijo tisti, ki so »normalni«, temveč tisti, ki se »ful palijo ...ki na mobitelih na ves glas navijajo balkan«.

Še enkrat, ključno raziskovalno vprašanje bi v tem primeru moralo biti, kaj sploh je »normalno«, kaj je kot takšno razumljeno oz. konstruirano? Avtor temu problemu – ponovno – ne nameni niti besede. Samoniklo, spontano sklepanje v danem kontekstu, izhajajoč iz skromnih empiričnih podatkov, ki jih avtor v članku sploh navaja, bi tako (lahko) bilo, da je normalen tisti, ki se obnaša (vsaj približno) podobno kot govorec. To bi bila bolj ali manj nezavedna ideološka predpostavka, na meji predsodka oz. stereotipa. Opredelitev »normalnosti« teh osnovnošolcev pa postane mnogo bolj jasna, če jo primerjamo s tistim, kar (ti osnovnošolci) opredeljujejo kot nenormalno: moteči (kontekstualno vzeto torej nenormalni) so tisti, »ki na mobitelih na ves glas navijajo balkan«. Moteči in, posledično, nenormalni so torej tisti, ki ne skrivajo svoje nacionalne identitete in vsega, kar z njo povezujejo (govorjenje, glasbo, način oblačenja ...). Moteči in nenormalni so tisti, ki poudarjajo svoj izvor in pripadnost, ki se mu ne želijo odreči in so nanj ponosni. Moteči in nenormalni so torej tisti, ki se niso asimilirali v prevladujočo kulturo okolja, v katerem živijo, ampak želijo aktivno ohranjati in izkazovati svojo nacionalno identiteto.

Presenetljivo je, da ta etnocentrizem, z očitnimi elementi rasizma in ksenofobije, sprejema tudi sam avtor. Nadaljuje namreč takole: »Takšni posamezniki (ki ne skrivajo svoje nacionalne pripadnosti – op. p.) naj bi se do svojih vrstnikov v besedni komunikaciji obnašali *vzvišeno in nasilno*, npr. z nagovori, večinoma *kar v svojem prvem jeziku*: »Kaj ti mali!« ali »Dej, dej, čuti, da te ne nabijem!« (vsi poudarki so ponovno moji).

Kar pri tem navedku preseneti (četudi se, iz že večkrat navedenih in prikazanih razlogov, na natančnost avtorja nikakor ni mogoče zanesti), je preskok iz »navijanja balkana na mobitelih« na »vzvišeno in nasilno« komunikacijo. Ker je avtor v svojih navedkih ponovno silno skop, ni mogoče z gotovostjo sklepati, kako in zakaj do te »vzvišene in nasilne« komunikacije sploh pride. Ker pa ta navedek neposredno sledi »nenormalnosti« in »motečnosti« tistih, ki na svojih mobitelih na ves glas navijajo Balkan (oz. balkan, če naj bomo zvesti izvirniku), bi morda lahko sklepali, da do verbalnih izmenjav tipa: »Kaj ti mali!« in »Dej, dej, čuti, da te ne nabijem!« prihaja zaradi poskusov »normalnih« slovenskih najstnikov, da bi v »normalnost« spreobrnil tudi nacionalno ponosne »južne«. Dodatno vprašanje je seveda, koliko, kdaj in zakaj zgoraj navedeni frazi lahko štejemo za »vzvišeni in nasilni«? Ali še drugače: ali ni opredelitev

zgornjih dveh fraz kot nasilnih prav posledica tega, da so jih izrekli »moteči« in »nenormalni« »južni, če bi jih izrekli »normalni«, slovenski, osnovnošolci, pa bi štele za nekaj povsem vsakdanjega v najstniških razgovorih? Toda, kot z že mnogočim poprej, se avtor s temi ključnimi vprašanji sploh ne ukvarja, ampak edini dve v članku navedeni frazi okvalificira kot »opisano obnašanje«, temu »opisanemu obnašanju« pa prilepi še kvalifikator »deviantno«.

In kaj izvemo o teh dveh »deviantnih« frazah? Da sta izrečeni »večinoma **kar** v prvem jeziku: »Kaj ti mali!« ali »Dej, dej, čuti, da te ne nabijem!« (poudarek je seveda moj) Domnevam, da s »prvim jezikom« avtor misli na ne-slovenščino, na eno od različic danes že pokojne srbo-hrvaščine. Toda, »Kaj ti mali!« je povsem slovenska fraza (četudi ne povsem knjižna), v drugi pa najdemo le eno ne-slovensko besedo, namreč »čuti«. Kaj torej frazi dela ne-slovenski? Dejstvo, da v eni od njiju najdemo eno ne-slovensko besedo (in torej počita slovenščino?) ali dejstvo, da naj bi ju izrekli Ne-Slovenci?

Zanimivo je tudi, v kakšni modaliteti ju avtor uvede. Izrečeni naj ne bi bili preprosto »v prvem jeziku«, ampak »*kar* v prvem jeziku«. »Kar«, s katerim imamo opraviti, ni zaimek, temveč prislov, ki ga SSKJ, v funkciji, v kateri je uporabljen v navedenem stavku, opredeljuje z: »izraža nepričakovanost, neutemeljenost dejanja« (primera iz SSKJ: zakaj si *kar* obmolknil; *kar* vstal je in šel). Če naj navedem še nekaj bolj ali manj »živih rab«: »Namesto, da bi odgovoril, me je *kar* usekal«; »Tri mesece me ne pokliče, potem se pa *kar* pojavi na vratih«; »Nikoli ni ničesar znal, potem je pa pisal pa *kar* pet«.

Vprašanje, ki se ponuja *kar* samo po sebi je, seveda, zakaj naj bi bilo nepričakovano in neutemeljeno, če se »pripadnik nekdanjih jugoslovanskih republik« izraža v svojem prvem (torej maternem) jeziku? Kaj to ni najbolj naravno in samoumevno? Ali pa je nepričakovano in neutemeljeno to, da se v svojem prvem jeziku izraža v Sloveniji, kjer se večinsko govori slovensko?

Pri vseh teh nereflektiranih predpostavkah in implikaturah (pedsodkih?) avtorjevega pisanja tako ni nenavadno, da se kot temeljni motiv in imperativ medkulturne komunikacije (ki v besedilu ni nikjer niti približno opredeljena) in demokratične družbe sploh, pojavlja strpnost. Kaj pa je pogoj in predpostavka govorjenja o strpnosti kot nujni etični drži? Ne-strpnost, občutenje ne-strpnosti, življenje ne-strpnosti, ne-strpnost kot nesporno dejstvo realnosti. Če strpnost postuliramo kot temeljni etični imperativ medkulturne komunikacije to predpostavlja, da je realnost medkulturne komunikacije pač ne-strpna oz. da je kot takšna vsaj razumljena in občutena. Preden sploh lahko kaj rečemo o strpnosti se torej moramo vprašati, zakaj medkulturno komunikacijo vidimo predvsem kot nekaj ne-strpnega? Kot nekaj, kar generira želje in pozive k strpnosti? V medkulturni komunikaciji

(karkoli že s tem pojmom pač razumemo) prav gotovo (lahko) prihaja do nestrpnosti, ampak do nestrpnosti prihaja tudi v vsakdanji komunikaciji (ki ni nujno medkulturna; četudi, kaj ni komunikacija med, denimo, pripadnico lezbične skupnosti/scene in katoliškim duhovnikom nujno medkulturna? Kaj ni medkulturna tudi komunikacija med, recimo, pesnikom, ki v svoji poeziji upoveduje temeljne eksistencialne razsežnosti bivanja in rejcem govedi nekje na Gorenjskem?), neprenehoma in vsepovsod. Zakaj strpnost torej izpostavlja predvsem v medkulturni komunikaciji? Na to vprašanje v članku ne dobimo odgovora, nas pa avtor iz strpnosti – po ilustracijo – zapelje v relativizem. Strpnost, kot posledica razsvetljske ideje o človeški zmožljivosti, nas lahko pripelje do relativizma, pravi, »drže, ki pelje k tezi, da je mogoče vse in nič oziroma da je resnično vse ali nič«. Če ob strani pustimo dejstvo, da omenjena rokokitrška opredelitev z relativizmom nima kaj dosti opraviti (pa se s podrobnostmi na mestu uvodnika, žal, ne moremo podrobneje ukvarjati), pa je vse pozornosti vredna argumentacija, ki jo avtor ponuja. Skliče se namreč na Poppra, ki da relativizmu 20. stoletja zoperstavi kritični pluralizem. Takole ga navede: »Tekmovanje sestavljata racionalna diskusija teorij in njihova kritična eliminacija. Razprava je racionalna; to pa pomeni, da gre za resnico tekmujočih teorij; teorija, za katero se zdi, da se je v kritični diskusiji približala resnici, je boljša; in boljša teorija odrine slabše teorije« in čeprav obstaja »neskončno veliko resnic, ki nam niso prepoznavne« se s stvarno razpravo »skoraj vedno približamo resnici; in pridemo do boljšega razumevanja; tudi takrat, če se nismo zedinili«.

Silno nerodno pri vsem tem navajanju je le to, da Popper govori o znanstvenih teorijah, ne o medkulturni komunikaciji. In znanstvene teorije niso v ničemer primerljive s kulturami (bodisi v širšem bodisi v ožjem razumevanju tega pojma). Kulture ne stopajo v racionalno diskusijo in jih ni mogoče »kritično eliminirati«. Kulture ne tekmujejo med seboj za resnico, še toliko manj velja, da »boljša« kultura (ki se bolj približa resnici) odrine »slabše« kulture. Vsaka kultura ima svojo »resnico« in ni (zaradi svoje resnice) nič boljša ali slabša od kake druge kulture.

Takšnemu stališču in izhodišču ni potrebno izpostavlja strpnosti kot pogoja za (uspešno) medkulturno komunikacijo. Če pa kulturo razumemo kot nekaj, kar se lahko bolj ali manj približa resnici (pravzaprav Resnici), kjer je kaka od kultur vedno bližje Resnici kot druge (in te zadnje potem »odrine«), potem strpnost v medkulturni komunikaciji potrebujemo predvsem zato, da bolj »resnični« kulturi odpremo pravo pot do, mimo in preko drugih kultur. To je hegemonistični in imperialistični pogled na medkulturno komunikacijo, ki strpnost do drugih kultur potrebuje predvsem zato, da

jih lažje »odrine« in jim vsili svojo. Kulture, ki se znajdejo v manj »resničnem« položaju, v položaju prevlade in nadvlade »resničnejše« kulture, pa seveda nimajo prav nikakršnega razloga za strpnost. Prav nasprotno.

Ker članku torej umanjka sleherni teoretska substanca⁸, avtorju preostane le votlo in plehko dušebrižništvo: »Tako je potrebno, da si tudi družba kot celota, ki želi delovati demokratično, postavi za cilj strpnost in enakopravnost različnih družbenih skupin in teži k javnim obravnavam tovrstnih problemov na različnih področjih (politike, znanosti, zaposlovanja in socialnih vprašanj, šolstva in seveda tudi vojske).« Ali celo: »Pri mladih je potrebno ohranjati njihov neobremenjen pogled (sic!)⁹ na stvarnost in naravno vedoželjnost, hkrati pa omogočati pridobivanje znanja in ustreznih izkušenj, ki bodo nadgrajevale stereotipno doživljanje kulturne raznolikosti.« Če bi bili zlobni bi dodali, da nadgradnja stereotipnega doživljanja kulturne raznolikosti lahko pripelje le do še večjega stereotipiziranja, saj pri nadgradnji ohranimo bistvo tistega, kar nadgrajujemo. Tako pa bomo le sklenili, da pet minut za medkulturno komunikacijo, očitno pač ni dovolj. Razen, seveda, če naš namen ni generiranje (novih) predsodkov, s tem pa tudi nestrpnosti.

Opombe

- [1] Naj v zvezi s tem opozorimo le na klasična dela Platona, Aristotela, Spinoze, Huma in predvsem Kanta. Nikakor ne gre prezreti tudi temeljnega dela G.E. Moora, *Principia Ethica* (ki je v celoti dostopno tudi v digitalni različici). Od številnih sodobnejših (etika danes doživlja nekakšen preporod, zato seznam še zdaleč ni reprezentativen ali celo popoln) pa velja morda omeniti *Ethics for Modern Life*, Raziela Abelsona, *Virtues and Vices*, Philippe Foot, *Moral Concepts*, Joela Feinberga, *Approaches to ethics*, W.T. Jonesa in *Ethics and Society*, Richarda T. De Georgea.
- [2] Kot priročna uvodna dela lahko navedemo *The Grammar of Discourse*, Roberta E. Longacrea, *Discourse*, Guya Cooka, *An Introduction to Discourse Analysis*, Malcolma Coultharda in pa, seveda, vsa dela Teuna A. van Dijka.
- [3] Naj opozorim le na temeljni Foucaultovi deli, *Arheologija vednosti* in *Nadzorovanje in kaznovanje* (obe imamo tudi v slovenskem prevodu), ter na neprevedeno delo *Les mots et les choses*, predvsem pa na njegovo nastopno predavanje v Collège de France, *L'Ordre du discours*. Kar zadeva kritično analizo diskurza bi si veljalo ogledati vsaj *Critical discourse analysis: the critical study of language*, Normana Fairclougha, *Methods of Critical Discourse Analysis*, Ruth Wodak in Michaela Meyerja, *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis*, ki sta jo uredila Ruth Wodak in Paul Chilton in *Discourse and Practice, New Tools for Critical Discourse Analysis*, Thea van Leeuwena. Pa je to le zelo skromen izseček iz obširne bibliografije.

- [4] Spontanemu psovalcu morda res ne, vsekakor pa raziskovalcu takšne govorne rabe.
- [5] Namenoma tudi sami ohranjamo minuskulno grafijo, ki jo uporablja avtor, in verjetno tudi pove nekaj o njegovem odnosu do teh izrazov in njihovih nosilcev.
- [6] Zanimivo bi bilo tudi raziskati, zakaj avtor besedi Bosanec in Srbin piše z malo začetnico ...
- [7] Naj na tem mestu ponovno poudarim, da se Balkan (ponavadi) piše z veliko začetnico. Zakaj avtor uporablja malo začetnico, v članku ni utegnil razložiti.
- [8] Če povzamemo: v članku nismo zvedeli nič o etiki, kaj šele o etičnih vrednotah, prav nič o diskurzu, še toliko manj o medetničnem diskurzu, pa tudi nič o mladih, razen nekaj fraz, ki jih uporablja starostno omejena skupina najstnikov nekega slovenskega geografskega področja.
- [9] Zanimivo pri tej trditvi o »neobremenjenem pogledu mladih« je seveda predvsem to, da se članek vseskozi ukvarja prav z obremenjenim pogledom mladih

RETORIKA – ORODJE MEDKULTURNE KOMUNIKACIJE STARIH GRKOV IN RIMLJANOV

Janja Žmavc

*Fakulteta za humanistične študije in
Znanstveno raziskovalno središče Koper
Univerza na Primorskem*

Grško-rimska klasična retorika, ki jo zaradi njene vloge v antičnem izobraževanju in nezanemarljivega vpliva na celotno kulturno življenje v antiki lahko pojmuje kot izhodišče medkulture komunikacije med starimi Grki in Rimljani, je rezultat dolgotrajnega razvoja koncepta antičnega javnega nastopanja, ki ni nastalo iz nič in naenkrat.¹ Govorništvo v Grčiji in Rimu je namreč obstajalo, še preden so Grki začeli sistematično opisovati njegove prvine, ki so jih nato Rimljani prevzeli in uspešno vključili v svoj javni diskurz. Na drugi strani pa se retorika ali veščina javnega prepričevanja, kot so besedo razumeli v času njene konceptualizacije (to je v 4. stol. pr. Kr.), ni razvila le iz teoretičnih pravil, ki so se uveljavila zlasti s poučevanjem in pisanjem govorniških priročnikov. Sistem antične retorične teorije, kot ga pojmuje danes, se je oblikoval postopoma, v daljšem časovnem intervalu in v okviru širšega socialnega konteksta, pri čemer so se teoretska spoznanja vedno dopolnjevala tudi z retorično prakso.

Ker nas v prispevku zanima retorika kot povezujoč element dveh kultur, na tem mestu ne bomo predstavili običajnega zgodovinskega razvoja najprej grške in nato še rimske retorike, ampak bomo raje najprej osvetlili tiste dejavnike v njenem razvoju, ki na eni strani predstavljajo posebnosti retorike pri starih Grkih in Rimljanih, na drugi strani pa skozi njeno skupno prepričevalno naravo povezujejo obe kulturi.

Ena glavnih značilnosti antične civilizacije je bila velika vloga javnega oz. formalnega govora, ki ga lahko najdemo v mnogoterih oblikah in v skoraj vseh obdobjih grške in rimske zgodovine. Politična in sodna razprava, filozofski disputi, javne debate o najrazličnejših družbenih vpra-

šanjih in velika skupina raznovrstnih slavnostnih govorov, to je le nekaj izhodiščnih primerov, ki ponazarjajo širino in neločljivo povezanost govora, govorniške sposobnosti ter vloge govornika z antično družbo. A javni oziroma formalni govor nikakor ni (bil) omejen le na ta kulturni prostor, saj velja tovrsten način komunikacije za univerzalno značilnost človeške družbe. V najširšem smislu lahko trdimo, da je glavna lastnost formalnega govora uporaba posebnega, nevsakdanjega oziroma *formalnega jezika*, ki so ga ne glede na družbeno ureditev običajno uporabljali skoraj v vseh tradicionalnih družbah. Značilnosti takega jezika pojasnjuje Irvine (1979), ki opredeli štiri temeljne vidike, s katerih je mogoče obravnavati formalni jezik:

- Formalni govor v nasprotju z neformalnim (pripovedovanjem zgodb, pogovorom, govoricami ipd.) povečuje sprotno nastajanje jezikovnega koda z določanjem posebnih pravil sloga in podajanja, ki jih mora upoštevati govornik. To pomeni, da se kot formalni jezik pogosto uporablja posebno narečje ali arhaična oziroma poetična oblika govorjenega narečja in da veljajo posebne konvencije glede izgovorjave, glasnosti in hitrosti govorjenja. Določena so tudi pravila naslavljanja (pogosto naziv in položaj namesto osebne imena) in izmenjavanja govorcev, ki morajo obvladati jezikovne strategije, čeprav občinstvo ne zahteva nujno popolnega govora.
- Konvencije primerne jezikovnega koda se stalno vzdržujejo. Za nesprejemljivo pri formalnem govoru velja preklapljanje med kodi, kot denimo uporaba pogovornega jezika, čeprav ta lahko govorca zbliža z občinstvom. Toda po mnenju Irvine (1979: 777) to ustvari distanco med govorcem in predmetom govora ter zmanjša resnobnost situacije in upoštevanje govorca.
- Formalni jezik daje prednost pozicijski identiteti govorca namesto osebne. Ko formalni govorec nastopi, igra s tem določeno politično ali socialno vlogo in bolj opravlja javno funkcijo kot brani osebne interese.
- Formalni jezik posega v središče družbenega dogajanja: ukvarja se namreč s pomembnimi dogodki za skupnost in z njihovimi glavnimi akterji ter pri tem pušča trivialne stvari ob strani.

V kontekstu komparativne retorike Kennedy (1998: 66) ugotavlja, da je vidike formalnega jezika, kot jih opredeljuje Irvine, mogoče aplicirati na različne kulture, tudi na obe antični, grško in rimsko kulturo. Če omenjene značilnosti formalnega jezika preučujemo v luči govorništva kot de-

javnosti uresničevanja takšnega jezika, lahko v njih odkrijemo nekatere temeljne značilnosti klasične retorike, ki so povezane zlasti z njeno (javno) naravo kakor tudi z vlogo *elocutio* in *actio* v procesu uresničevanja govornikovih nalog. Toda v kontekstu opredelitve konstitutivnih elementov klasične retorike ne smemo pozabiti tudi na posamezne razlike med grško in rimsko retoriko, ki se kažejo zlasti na ravni vloge formalnega govora v obeh družbah, a so se v okviru medkulturnih stikov postopoma obrusile v posamezne sestavine velikega antičnega retoričnega sistema.

Nekatere značilnosti grškega in rimskega govorništva

Omenjeni elementi formalnega jezika zagotovo veljajo tudi za javno nastopanje v antični Grčiji. Vendar pa je tamkajšnji javni govor imel še dodatno posebnost, ki je izhajala iz njegove specifične funkcije in ga ločuje od večine drugih kulturnih prostorov, tudi od prvotnega rimskega govorništva. Glavni namen starogrškega govornika, ki je javno nastopil, je bil namreč vedno prepričati o nečem oziroma pregovoriti (gr. *peithein*) nekoga do te mere, da so sogovorec ali številni poslušalci sprejeli njegovo stališče. Nastanek, razvoj in na koncu tudi zaton javnega govora je bil vedno odvisen od posebnih zgodovinskih in družbenih sprememb v antični Grčiji, ki so skozi obdobja različno določale njegovo vlogo in tudi pojavne oblike. V vseh obdobjih pa ga spremlja že omenjena značilnost, ki je v človeški zgodovini skoraj izključno lastna temu prostoru in civilizaciji: to je bodisi implicitno ali povsem eksplicitno poudarjena vloga prepričevalne argumentacije. In ko uporabljamo izraz prepričevalna argumentacija, imamo v mislih tisto »racionalno, jezikovno in družbeno dejavnost« (Ž. Žagar 2000: 429), ki za to, da doseže svoj cilj, uporablja tri retorična sredstva prepričevanja (*logos*, *etos* in *patos*) ter se poslužuje strukturirane oblike in posebnega slogovnega načina podajanja argumentov.

Ena od teorij, ki se ukvarjajo s fenomenom prepričevanja v stari Grčiji, pravi, da moramo izvore prepričevanja, značilnega za ta prostor in družbo, iskati v grški *tekmovalnosti* oziroma bojevitosti na vseh družbenih področjih (cf. Kennedy 1998: 197–199). Izšla je iz teorije o agonalnosti grške kulture, ki jo je izpopolnil zlasti Nietzsche, ko je pomen tekme ter agonalnih prireditev postavil v širši civilizacijski kontekst: agonalnost v grški kulturi je dobila vlogo »univerzalnega sistema vrednotenja in cenitve« (Kalan 2005: 10).² Boj in tekma sta pri Grkih že od vsega začetka bila del lepega, modrosti in sredstvo vzgoje. Stari Grki so namreč menili, da je mogoče lepoto odkriti le s pomočjo primerjave oziroma le tako, da se dva ele-

menta med sabo pomerita. Tekmovalnost kot sestavni del antične družbe, ki se zgodovinsko začena z rivalstvom med poglavarji, je zaznamovana z dinamičnostjo odnosa merjenja moči, in ta se je že v najzgodnejših časih kazala tudi v obliki verbalnih spopadov. V grški družbi lahko tovrstne spopade neprekinjeno spremljamo sprva v obliki boja za oblast med plemiškimi družinami v 8. stol. pr. Kr., s pojavom nove družbene ureditve v 6. in 5. stol. pr. Kr. pa se kažejo v nenehnem spopadanju za prevlado znotraj demokratično urejenih mestnih držav.

Iz tekmovalnega prizadevanja za čast, vpliv in položaj, v katerem so bila dovoljena skoraj vsa fizična in verbalna sredstva (bolj kot je nekdo očrnil nasprotnika, večjo čast si je pridobil), je izšla v grškem govorništvu zanimiva posledica: to je neverjetna *besedna prepirljivost in laskavost v govorih*, ki sta bili značilni skoraj izključno za grške govornike. Kennedy (1998: 197–198) jih primerja z govorniki v drugih družbah in pri tem ugotavlja:

... nekatere družbe so neobičajno individualistične, bojovite in včasih tudi prepirljive, kar je verjetno posledica določene zgodovinske izkušnje, in v vseh družbah se mirno posvetovanje občasno poruši; vendar če govorimo nasploh, se je v nezahodnem svetu retorika uporabljala za dogovore in pomiritev, in čustvenost, razen v primeru objokovanja umrlih, velja za znamenje slabega okusa. Spremlja jo tudi neodobranje pretiranega laskanja, čeprav se v avtokratskih družbah brez težav razvije hvaljenje tistih, ki so na oblasti. Grki so bili prepirljivi od začetka in sprejemljivost ter uživanje v odprtem sporu in tekmovanju sta ostali značilnosti zahodne družbe razen v primerih, kadar ju je potlačila mogočna avtoriteta cerkve ali države.

Za večino tradicionalnih družb (tudi za arhaično obdobje rimske države) namreč velja, da je primarna vloga formalnega govora doseči skupinski *konsenz* ali spravo in tako ohraniti tradicionalne politične, socialne in verske vrednote. Temu se mora prilagajati tudi govorec: običajno se izogiba neposrednemu napadu na posameznike, v govoru prevladujeta konvencionalna vljudnost in zadržanost, kritika ima obliko indirektnega govora, ki vsebuje le dvoumne namige (*cf.* Kennedy 1998: 62–80). V tradicionalnih družbah so veljali za nosilce in pospeševalce tovrstnega blagega načina govora verjetno svečeniki, katerih podobnost lahko prepoznamo v keltskih druidih ali indijskih brahmanih. Toda teh lastnosti pri Grkih ne opazimo niti v najstarejših ohranjenih oblikah formalnega govora, to je v govornih partijah Homerjeve *Iliade*. Zadržanost, vljudnost in blaga kritika je bilo očitno nekaj, kar je bilo Grkom, kot jih poznamo iz Homerjevih pesnitev, izvorno tuje oziroma je izumrlo že v najstarejši dobi.³

V grškem govorništvu pa ima ključno vlogo prepirljivost oziroma eristična narava prepričevalne argumentacije, saj je predstavljala enega od konstitutivnih elementov javnega nastopanja, še preden je bilo to teoretično opredeljeno kot posebna veščina. Izhaja iz tekmovanja v načinu govorjenja in mišljenja, iz želje po čim večji govorni učinkovitosti in je nekoliko povežana tudi z dokazovanjem verjetnega. Prepirljivost pri Grkih lahko namreč razumemo tudi kot besedno merjenje moči oziroma govorniške spretnosti, kjer so govorniki uporabljali tehnike, ki imajo izrazito agonističen značaj: t. i. argument verjetnosti (v grščini temu ustreza izraz *eikós* ali 'podoben resničnemu', 'verjeten'), ki kot govorniško orodje omogoča zagovarjanje katerega koli stališča, antilogije (gr. *antilogíai*) ali 'odgovarjajoči si govori' (pogosto tudi 'nasprotujoči si dokazi') ter antiteze (gr. *antithéseis*), ki jih lahko opredelimo kot 'nasprotujoče si misli' ali kot 'spor mnenj'.

Tudi osebna invektiva in blatenje, ki predstavljata skrajno stopnjo prepirljivosti, sta bili v stari Grčiji že od začetka javnega nastopanja običajni spremljevalki svetovalnega govora, enako vlogo pa sta imeli tudi v sodnem govorništvu.⁴ Kennedy (1998: 200) meni, da so morali Grki poiskati neko učinkovito rešitev, če so hoteli besedno prepirljivost in tekmovalnost obdržati kot uporabni govorniški izhodišči. Glavna nevarnost, ki jo prinašata, je namreč v skoraj neskončnem številu različnih mnenj in stališč, katerih posledica je povsem brezizhodna situacija. Z njo pa se pojavi tudi vprašanje o smiselnosti vsakega govora. Učinkovita rešitev za preprečevanje potencialnih nemirov in morebitnega razpada družbene ureditve je bila uvedba ljudskega glasovanja, s pomočjo katerega so Grki preprosto sprejeli mnenje večine, tako da so mehanično prešteli glasove.⁵ Namesto neskončnega in zelo eksplicitnega razpravljanja, ki bi med državljanke lahko vneslo nemir in tratilo čas ali celo povzročilo neobvladljive spopade, so se odločili za povsem konkretno in dokončno sredstvo, za *non plus ultra*, ki mu ni bilo mogoče besedno ugovarjati.

Glasovanje kot pomemben del političnega in sodnega sistema je v Grčiji nedvomno zaznamovalo tudi retorično prakso. Kajti v takšnih razmerah se govornik sooči s spremenjeno vlogo in govori povsem drugačnemu občinstvu, zato je drugačna tudi njegova prepričevalna strategija. Kennedy (1998: 201–202) pravi o pomenu glasovanja za retorično prakso (in kasneje tudi za teorijo) takole:

Kadar govorniku ni treba zagotoviti soglasja, si ne rabi prizadevati, da bi pomiril najhujše nasprotnike; v veliki meri lahko prezre nekatere njihove skrbi in se posveti utrjevanju podpore tistih, ki se že nagibajo na njegovo stran, in osvajanju tistih, ki

so neodločeni. Silovit, celo oseben napad na nasprotnike in njihove motive prispeva k temu cilju.

Govorcu se torej ni bilo treba ozirati na konsenz, ki naj bi ga zagotovil z govorom, v prepirljivi družbi je kot del javnega diskurza to nalogo imelo ljudsko glasovanje. Toda na drugi strani je to tudi polariziralo mnenja in s tem še dodatno spodbujalo besedno tekmovalnost.

Nasprotni pol prepirljivosti v grškem javnem diskurzu predstavlja laskanje. Oba načina kažeta na to, da so se Grki v govorništvu sorazmerno malo posvečali resnici tega, o čemer so govorili, bolj jih je zanimala učinkovitost prepričevanja, ki se je ozirala k iskanju in konstrukciji verjetnih argumentov. Tako naj bi se v Grčiji prav zaradi obrekovanja in blatenja, ki je v govorih veljalo za povsem sprejemljivo, bolj kot drugje razvila strpnost tudi do laskavega načina govorjenja (Kennedy 1998: 203). Slednjega zelo dobro poznajo vse avtokratske družbe, kjer je ta govorna strategija običajni del diskurza. Tudi v antiki se je zlasti v obdobju helenizma in rimskega cesarstva zaradi politične moči, ki je bila skoncentrirana okoli vladarja in njegovega ožjega kroga, laskavi govor uveljavil celo kot edina dovoljena in mogoča prepričevalna strategija.

Danes je med preučevalci zgodovine retorike bolj ali manj sprejeto stališče, da se zametki retorike kot samostojne veščine (in ne kot le ene od značilnosti verzificiranih besedil, v katerih lahko prepoznavamo retorične prvine) v Grčiji začnejo pojavljati že v 5. st. pr. Kr in so rezultat kulturnih, političnih in intelektualnih pogojev. Sprva to še ni teoretski sistem, temveč mreža raznolikih nauk, navodil in primerov dobre prakse, ki je nastajala postopoma, tako kot so se porajala nova spoznanja o govorništvu in uveljavljale različne govorniške prakse v vsakodnevni rabi. Do poenotenja in prve prave sistemizacije govorniških prvin je prišlo šele z Izokratovimi, s Platonovimi in z Aristotelovimi koncepti o retoriki, govorniku in govorniškem pouku. Klasična retorika z razvejanim teoretskim sistemom in bogato prakso velja tako za izum 4. stoletja, ki pa ne bi mogla obstajati v taki obliki brez kulturnega, političnega in jezikovnega konteksta arhaične dobe. Konec 4. stol. po. Kr. so začela nastajati že samostojna teoretska dela o retoriki, ki so se praviloma omejevala na kakšno od njenih prvin (npr. Teofrastovi spisi o slogu in udejanjanju govora, Hermagorove novosti v sistemu retorike, stoiške razprave o govornikovih nalogah), prav tako je zaradi pojava vse večjega števila retorskih šol in splošne prevlade helenistične kulture v Sredozemlju verjetno naraslo število tradicionalnih retoričnih priročnikov (gr. *tékhnai lógon*) in učbenikov z vajami za učence (gr. *progymnásmata*). Posledica tako raznolikega in aktivnega ukvarjanja z retoriko je bil postopen nastanek komple-

ksnega helenističnega sistema govorniške večšine, ki je postala neločljiv del izobraževalnega sistema, antični izobrazbeni ideal in intelektualni prestiž tistih, ki so hoteli aktivno sodelovati v antičnih političnih sistemih in drugih oblikah družbenega oziroma družabnega življenja. In v tej točki se srečata grško in rimsko govorništvo, ki v medsebojnem kulturnem sovplivanju ustvarita koncept *klasične retorike*: ta postane prevladujoči komunikacijski model kulturnega diskurza kakor tudi temeljni izobraževalni model, ki pa ni omejen le na obdobje antike, temveč je pomembno zaznamoval izobraževanje v evropskem prostoru vse do danes. Da bi prišli do klasične retorike, si moramo na kratko ogledati še njene rimske korenine.

Kljub pomanjkanju primarnih virov vemo zlasti iz zgodovinskih in drugih literarnih virov, da so tudi v zgodnjih obdobjih rimske republike obstajale številne priložnosti za uveljavljanje večšine javnega nastopanja, saj so velik del družbenega življenja sestavljale javne uradniške in vojaške službe, ki so predpostavljale aktivno govorniško vlogo. Trenja med posameznimi razredi, ki so se kazala zlasti kot napetosti med patricijsko aristokracijo in viteškimi redovi, kakor tudi spopadi vladajočih elit s plebejskimi množicami, so omogočali razcvet javnega nastopanja. Slednje je v zgodnji rimski republiki (in najverjetneje že tudi v obdobju kraljestva) sicer imelo zelo pomembno vlogo, vendar se je tudi precej razlikovalo od tistega, ki je potekalo v okviru grških demokratičnih mestnih držav. Rimsko državo je namreč vodila skupina aristokratskih družin, ki so zaradi oligarhične ureditve bolj neposredno kot grški politični veljaki drugim družbenim skupinam postavljale pravila in določale način življenja: usmerjale so gospodarski in politični razvoj države, kakor so zaznamovale tudi vsakršno kulturno udejstvovanje njenih pripadnikov, ne da bi bilo o tem mogoče neposredno razpravljati. Govorci so tako bili posamezniki, ki jim je nastopanje v javnosti omogočal družbeni položaj in katerih glavna naloga je bila praviloma pomiritev nasprotij in zagotavljanje soglasja med pripadniki družbe, kakor tudi ohranjanje tistih vrednot, ki so jih je promovirali kot člani vladajoče skupine. Zato za zgodnjo rimsko retoriko pravimo tudi, da je to *retorika konsenza*, ki je bila v nasprotju z grško agonalno retoriko bolj konzervativna oziroma korektivna sila in ne toliko orodje spremembe. In tudi ko preučujemo značilnosti rimske retorike v kasnejših obdobjih - zlasti v obdobju republike, ko se je že tesno prepletla s helenističnim sistemom - lahko vedno zasledimo njeno konsenzualno naravo: čeprav je bila v rimski republiki retorika orodje politične moči, je bila v tem okviru predvsem sredstvo, s pomočjo katerega so se ohranjale in prenašale tradicionalne politične, družbene in religiozne vrednote.

Kljub posebnim značilnostim, ki torej veljajo za rimsko retoriko v zgodnjem obdobju, so govorniško udejstvovanje in iskanje učinkovitih prepričevalnih strategij dodatno spodbujale nove osvajalne vojne kakor tudi intenzivni gospodarski in kulturni stiki med Rimom ter drugimi italskimi oziroma sredozemskimi ljudstvi. Poznejši rimski pisci navajajo številne govore iz arhaičnega obdobja rimske države, ki sicer ne veljajo za verodostojne, a kljub temu pričajo o obstoju govorniške aktivnosti. Grški in rimski zgodovinopisci (Dionizij Halikarnaški, Diodor Sicilski, Plutarh, Dion Kasij, Tit Livij) so govore ali povzetke govorov pripisovali skoraj vsem velikim državnikom zgodnjega obdobja rimske zgodovine, ne glede na to, da so bile med njimi tudi mitološke in legendarne osebnosti iz oddaljene preteklosti. Na govore prvih rimskih državnikov, ki so jih zapisali zgodovinopisci stoletja kasneje, moramo zato gledati z zadržkom, saj zaradi nezanesljivih virov, ki so jih pisci uporabljali, in tendenčnosti njihovega pisanja ne vemo, kaj so govorniki v resnici izrekli ob omenjenih priložnostih oziroma ali so sploh kaj izrekli.⁶

Kennedy pravi (1972: 7), da je v rimski »predkonceptualni« retoriki za način prepričevanja v obdobju, ko Rimljani še niso prišli v tesnejši stik z grško retoriko, bolj ali manj veljalo, da je bilo neverbalno in neargumentativno:

Sklenemo lahko torej, ne le da v zgodnjem Rimu retorične teorije ni bilo, temveč da tudi formalno govorništvo ni imelo prevladujoče vloge, dokler se grški vpliv ni okrepil. Prepričevanje v Rimu v 2. stol. pr. Kr. je bilo razmeroma nebesedno in neargumentativno ter je temeljilo na družinskem ugledu, osebni avtoriteti ter izvornih moči in denarja.

Avtor (*Id.*: 6) prav tako trdi, da je iz že omenjenih historiografskih virov (ki so celo naš glavni vir za poznavanje zgodnje rimske retorike) kljub njihovi tendenčnosti mogoče nekoliko sklepati tudi o lastnostih govorniškega sloga takratnih govorcev. Ker so bili prvi govorniki pripadniki višjega sloja (kateremu je pripadal privilegij javnega nastopanja), so v svojih govorih posebej poudarjali tradicionalno predstavo o idealnem Rimljanu, ki je bil bolj človek dejanj kot besed, kadar pa je govoril, je govoril odkrito in dostojanstveno. Takšni naj bi bili prvi javni nastopi: preprosti in jasni, brez posebnega okrasa, vendar s poudarjenimi elementi govornega etosa, ki je temeljil na dostojanstvu, družinskem ugledu in slavi.

Kot primer zgodnjega rimskega govorništva Kennedy predstavlja odlomek iz Gelija (4.18.3.6-4.1), kjer je naveden kratek zagovor Scipiona Afričana starejšega, ki ga je ljudski tribun Mark Najvij obtožil jemanja podkupnine od kralja Antioha iz Azije.⁷ Predstava o govornikih iz obdobja zgodnje

rimске republike, katerih govori so temeljili zlasti na njihovi avtoriteti, je bila uveljavljena že med antičnimi zgodovinarji in govorniškimi teoretiki.⁸ Zato tudi Gelij uvodoma ne pozabi poudariti, da so Scipionove besede takšne, kot so pristajale njegovemu dostojanstvu in slavi. Scipion Afričan naj bi se po Gelijevih besedah zagovarjal takole:

»Meščani,« je rekel, »spomnim se, da sem na današnji dan v veliki bitki v deželi Afriki premagal Kartažana Hanibala, največjega sovražnika vaše vladavine, in vam zagotovil mir in veličastno zmago. Ne bodimo torej nehvaležni do bogov; predlagam, da pustimo tegale malopridneža in gremo naravnost do Jupitra Najboljšega in Največjega ter se mu zahvalimo«.

(prevod Janja Žmavc)

Iz odlomka lahko razberemo, da je bilo ob neposrednosti in poudarjanju govorčevega dostojanstva tudi vzbujanje čustev element, ki ni bil prav nič tuj zgodnji rimski retoriki. Odlomek namreč implicira vsaj dve čustvi, ki ju govorec skuša vzbuditi pri poslušalcih: spomnijo naj se velikega strahu, ki so ga čutili zaradi Hanibala, do Scipionovega nasprotnika pa naj bodo sovražni, saj ta ne spoštuje Jupitra, ki je rimskemu ljudstvu (pod vodstvom neustrašnega poveljnika Scipiona) naklonil zmago proti Kartažanom.

Clarke (1953) v svojem pregledu rimske retorike poudarja, da sta strogo in lakoničnost prvih rimskih govorov sicer povsem mogoči značilnosti, ki pa nista mogli biti edini prvini javnega nastopanja, saj ne ustrezata značaju in naravi italjskih ljudstev, ki naj bi imela prav tako kot Grki izrazit občutek za govorniško učinkovitost. Z drugimi besedami to pomeni, da lahko domnevamo, da je bilo tudi v zgodnji rimski retoriki uveljavljeno intenzivno izražanje in vzbujanje čustev. Clarke se pri svoji tezi opira na znamenito Hoffmanovo študijo o latinskem pogovornem jeziku, kjer slednji predstavlja jezikovno afektiranost kot eno od pomembnih prepričevalnih tehnik in kot eno temeljnih značilnosti vsakdanjega jezika Rimljanov, ki se je morala vsaj deloma odražati tudi na formalni ravni.⁹ Zato o naravi zgodnjega rimskega govorništva Clarke (1953: 39–40) sklepa takole:

Njihov običajen govor je bil, kolikor lahko sodimo, živahen, zanosen, pretiran – retoričen v nekem smislu. ... Vsakdanji govor v glavnem ni sestavljen iz preprostega, neposrednega, nerazvnetega govora. Obstajajo načini izražanja, retorična vprašanja, vzkliki, ponavljanje besed, ki se nenehno ponavljajo v čustveno zaznamovanih odlomkih rimskega govorništva. Tovrstne načine izražanja najdemo tudi pri tistih piscih, ki posnemajo konverzijski slog, in so se, kot lahko domnevamo, uporabljali tako v žgočih razpravah na vogalu ulice kot tudi v patetičnih zaključkih govorov na sodiščih.

Toda pri opredelitvi značilnosti zgodnje rimske retorike se kot pomemben dejavnik postavlja vprašanje vpliva drugih retorik, zlasti grške, ki je govornike arhaične dobe verjetno zaznamovala, še preden so Rimljani v celoti prevzeli sistem helenistične retorike. Iz ohranjenih fragmentov zgodnjih rimskih govorcev, kot so že omenjeni Scipion Afričan, Katon starejši, Scipion mlajši, brata Grakha in ki pogosto vsebujejo tipične prvine grškega govorništva, bi lahko celo sklepali, da je grška retorika, s katero so Rimljani prihajali v stik v svojih zgodnjih srečevanjih z Grki, predstavljala komunikacijski model, ki so ga Rimljani sprejeli kljub nekaterim razlikam v pojmovanju vloge govorca in govorništva in s pomočjo katerega so spoznavali grško civilizacijo v najširšem smislu. Nekaj argumentov v prid tej trditvi predstavljamo v naslednjem poglavju.

Grška retorika v Rimu: preplet retoričnih konvencij in oblikovanje orodja medkulturne komunikacije

V monografiji z naslovom *Roman Rhetoric: Revolution and the Greek Influence* (1995) Enos prikaže prepletajoč odnos med grško in rimsko retoriko, pri čemer izhaja iz njunega socialnega in kulturnega konteksta. Kljub pomanjkanju virov za arhaično obdobje rimske države avtor (*Id.*: 116) takole utemeljuje glavne prednosti takšnega raziskovanja za poznavanje zgodovine rimske retorike:

Razumevanje odnosa med grško in rimsko retoriko skozi kulturno interakcijo nam pomaga pri boljšem razumevanju, ne le kako se je retorika oblikovala v Rimu, temveč kako je tudi retorika preoblikovala rimsko kulturo.

Pri opredelitvi rimske retorike moramo tako po Enosovem mnenju upoštevati nekatere ključne dejavnike bodisi v okviru razvoja grške retorike kakor tudi značilnosti rimske družbe, saj so oboji pomembno oblikovali odnos Rimljanov do govorništva. V obdobju, ko so se Rimljani šele spoznavali z grško retoriko, sta pomembno vlogo odigrala zlasti dva dejavnika:

- *prenos in prehod grške retorike v Rim*: Rimljani so bili izpostavljeni grški retoriki v dveh smereh: skozi kulturne stike z matičnimi polisi, kot so Atene, kakor tudi skozi vojaške in trgovske stike z grškimi kolonijami na Siciliji in v Veliki Grčiji, ki so bili vzajemni;
- *umestitev govorništva v okvir tradicionalnih vrednot*: kljub nekaterim konzervativnim težnjam, da bi ohranili tradicionalne vrednote

rimske kulture in jezika, so Rimljani sprejeli grško retoriko, ker se je v družbenem življenju ta pokazala kot nadvse dragoceno in koristno orodje za zagotavljanje politične moči.

Ko so Rimljani sprejeli koncept grške retorike in ga umestili v sistem lastnih kulturnih vrednot, so ga začeli tudi dopolnjevati. Retorika v smislu urejenega sistema tako lahko nadaljuje svoj razvoj v kontekstu razvoja rimske države, pri čemer sta za njen uspeh zelo pomembni naslednji okoliščini:

- *pomen helenističnih retorskih/deklamatorskih šol*: grške deklamacije so odigrale pomembno vlogo pri prenosu grške retorike in še posebej pri njenem latiniziranju. Kulturni vpliv deklamacij se kaže v njihovi priljubljenosti, ki so jo obdržale do cesarstva, in v velikem številu uglednih Rimljanov, ki so imeli koristi od tovrstnega izobraževanja;
- *preoblikovanje rimske retorike iz političnega orodja v izobraževalno vrednoto*: s propadom rimske republike retorika kot njeno glavno orodje ni izginila, saj je že v obdobju republike, ko je še bila vir politične moči, na grških temeljih ustvarila lastne teoretske modele, ki so kot uveljavljen sistem pravil omogočali razmah govornega in pisnega umetelnega izražanja. Slednja sta postala sestavni del rimskega izobraževalnega sistema ter sta posebej kultura in intelektualne ideale rimske države.¹⁰

Razmeroma zgoščena Enosova razprava tako skuša prikazati razlike med grško in rimsko retoriko kot posledico družbenih in političnih razlik. A njen glavni namen je predvsem dokazati, da sta bili grška in rimska retorika, potem ko sta se enkrat srečali, med sabo tesno povezani v vseh obdobjih rimske države. Pri tem avtor ne pozabi omeniti vpliva, ki so ga Rimljani imeli tudi na grško retoriko, potem ko so jo enkrat sprejeli. Tako je posebna značilnost grške retorike, da se v obdobju propada rimske republike in vzpona rimskega cesarstva, ko retorika povsem izgubi svoj politični naboj, tudi grške teoretske razprave o retoriki omejujejo na vprašanje sloga in literarne kritike (*Id.*: 67–68). Zlasti pa Enos pokaže na zvezo med drugo sofistiko oziroma retoričnimi šolami v Atenah tega časa, ki so se razvijale in cvetele tudi zaradi pokroviteljstva Rimljanov (*Id.*: 71–85).

Podobno poudarjeno stališče o retoriki kot o družbenem in kulturnem fenomenu, ki tesno povezuje med sabo grško in rimsko kulturo, lahko najdemo tudi pri Duganu (2007), ki analizira sodobne kritične pristope k preučevanju rimske retorike. Avtor predstavi pojmovanje rimske retorike v okviru nekaterih temeljnih smeri kritične teorije (strukturaliz-

ma, poststrukturalizma, novega historizma)¹¹ in ugotavlja, da je za sodobno preučevanje rimske retorike značilno zlasti kontekstualno razširjeno pojmovanje njenega vpliva, ki ga preučevalci nenehno soočajo tako s samimi viri (*i. e.* z antičnimi besedili vseh vrst in ne le s tradicionalno uveljavljenimi) kakor tudi s temeljnimi oziroma kanoničnimi elementi retorične teorije. Retorika kot dinamični diskurz tako predstavlja izhodišče za raziskovanje drugih družbenih in kulturnih vidikov grško-rimske civilizacije (2007: 16):

... retorika je obravnavana kot kulturni konstrukt, kot nepogrešljiv del svoje družbe. Kot posledico položaja retorike, kot izraz in vpliv na kulturo, kot tisto, ki je povrh užívala izjemen politični, družbeni, izobraževalni in literarni prestiž ter avtoriteto, preučevalci retorike ne analizirajo zgolj v okviru javnega govora, ampak kot jedro idej in praks, ki se širi na različne vidike rimskega sveta. Preučevanje retorike je ubralo centrifugalno pot in ne raziskuje retorike in govorništva kot zaprta in ločena sistema, temveč kot dinamična diskurza, ki sta oblikovala mnogoterost vidikov antične kulture. Retorika postaja izhodiščna točka za preučevanje drugih vidikov antičnega sveta, na katerega je vplivala.

Oglejmo si še nekatere historične stične točke med Grki in Rimljani, ki so vplivale na razvoj klasične retorike kot interkulturnega komunikacijskega modela. Intenzivni gospodarski in politični stiki med Grki in Rimljani, ki izvirajo že s konca prve punske vojne (264–241 pr. Kr.), še posebej pa rimsko osvajanje grških kolonij na področju *Magna Graecia* in pohodi na matične grške dežele konec 3. stol. pr. Kr. in v 2. stol. pr. Kr. (zaključili jih razrušenje Korinta 146 pr. Kr.), so Rimljanom približevali tudi grško helenistično kulturo. Enos (1995: 12) poudarja, da gre za dolgotrajen proces, v katerem niso sodelovali le Grki in Rimljani, temveč so imeli pomembno vlogo tudi Etruščani. Vpliv neposredne in posredne helenizacije je zato očiten v vseh segmentih rimske družbe in njene kulture:

Stik Rimljanov s poljedelskimi ljudstvi in grškimi mesti Italije in Sicilije je zelo heleniziral rimsko kulturo. Ne le, da je na Rimljane vplivala stoletje dolga prevlada heleniziranih Etruščanov, stik Rimljanov z grškimi mesti v južni Italiji in na Siciliji je skozi stoletja oblikoval njihovo pravo, umetnost, politiko, religijo in (končno) tudi sprejetje retorike.

Za prenos grške retorike v Rim so bile še posebej pomembne retorske in filozofske šole v južni Italiji in na Siciliji, ki so takrat predstavljale pomembna intelektualna središča helenističnega sveta. Zlasti retorske šole so neposredno vplivale na izobraževanje Rimljanov: od tam so v Rim prihajali številni domači učitelji, za Rimljane pa so bile tovrstne izobraževalne ustanove tudi neposredni vir za spoznavanje grškega retoričnega

sistema. Zato lahko domnevamo, da je prav dolgotrajna »izpostavljenost«
retorskim šolam v južni Italiji in na Siciliji Rimljanom retoriko kot veččino
približala v širšem smislu, medtem ko so na znameniti študij govornišтва
in filozofije v Atene, na Rodos in v Malo Azijo v resnici potovali redki po-
samezniki, ki so si to lahko privoščili.

Prav tako pomembno vlogo pri spodbujanju ozaveščenosti o pomenu
grške retorike sta odigrala razvoj filozofske misli in razvoj literature v Rimu,
ki sta – zlasti v kontekstu poglobljanja v študij jezika na eni strani in razma-
ha dramatike (tragedije in komedije) na drugi strani – retorične koncepte
Rimljanom predstavila v nekoliko drugačni luči. Tovrstno zanimanje je ver-
jetno gojil zlasti Scipionov krožek.¹² Gre za skupino ljudi, ki so bili prijatelji
ali klienti Scipiona mlajšega in ki jih je povezovalo navdušenje nad grško
kulturo. Med njimi so bili tudi znani državnik in Scipionov prijatelj ter učeni
govornik Lajlij, komediograf Terencij, satirik Lukilij ter ključni grški osebnosti –
zgodovinar Polibij in stoiški filozof Panajtij. O samem delovanju krožka
ne vemo veliko, toda če sklepamo po dejavnostih njegovih članov, lahko do-
mnevamo, da so se zanimali za dramatiko, zgodovino, filozofijo, satiro
in po stoiškem zgledu morda manj za retoriko. Toda kot opozori Kennedy
(1972: 60), ne smemo pozabiti, da sta bila tako Scipion mlajši kot Lajlij po-
membna državnik in zato nujno tudi govornika, prav tako tudi tradicija obe-
ma pripisuje izjemne govorniške sposobnosti. A zelo verjetno so na razvoj
rimske retorike pomembno vplivali tudi poklicni pisci iz skupine (Terencij
in Lukilij), ki so se v želji po čim boljšem pisanju zgledovali tako po grških
vzorih, kakor so intenzivno vključevali tudi tradicionalne rimske elemente.
Obenem se zdi, da je zaradi stoiških pogledov na jezik in govornišтво, ki jih
je verjetno predstavljal Panajtij, skrb za jezik bila eno glavnih načel v kon-
tekstu govornišтва in literarnega ustvarjanja. Čeprav ničesar ne moremo z
gotovostjo trditi, lahko iz ohranjenih fragmentov in na podlagi Terencijevih
komedij domnevamo, da so si pripadniki Scipionovega krožka prizadevali
za čist in uglajen jezik, ki je v teoretskem smislu izpolnjeval štiri Teofrastove
vrline dobrega sloga (gramatično ustreznost, jasnost, primernost in okras),
v okviru stoiških pogledov pa so morda cenili tudi zgoščenost in so se izogi-
bali pretirani rabi čustvenih elementov. Kennedy (1972: 64) zato sklepa, da
je vlogo Scipionovega krožka treba iskati v njihovem kultiviranju latinskega
jezika, ki je postal eden od temeljev kasnejšega ustvarjanja:

Največji prispevek Scipionovega krožka k retoriki in latinski književnosti je bilo
jezikovno samozavedanje: vpeljava izrazov in kategorij grške slovnice, ki jih je bilo
mogoče uporabiti pri ustvarjanju in vzdrževanju standardov ter razvijanju novih
virov v latinščini.

Ker smo naše raziskovanje retorike kot orodja medkulturne komunikacije časovno zamejili s koncem 3. in glavnino 2. stol. pr. Kr., nas zanima zlasti medsebojni vpliv grške in rimske retorike v tem obdobju. Kljub pomanjkanju primarnih virov, s pomočjo katerih bi si lahko ustvarili jasno podobo o stikih med grškim in rimskim govorništvo, si lahko nekoliko pomagamo z enim od slovitih dekretov v zvezi z retoriko v antični zgodovini sploh, ki je v Rimu prepovedoval poučevanje grške veščine javnega nastopanja.¹³ Slednji kaže zlasti na dejstvo, da so se retorske (in deklamatorske) šole z juga vedno bolj pomikale tudi proti Rimu in da je govorniško izobraževanje v rimski družbi pridobilo položaj, o katerem je morala razpravljati tudi (očitno ogrožena) vladajoča aristokracija. Senat je tako leta 161 pr. Kr. izdal sklep (*senatus consultum*), v katerem je pooblastil pretorja Marka Pomponija, da lahko grške filozofe in učitelje govorništva izžene iz Rima.

Suet. Rhet. 25.1.5-10: Ko sta bila konzula Gaj Fanij Strabo in Mark Valerij Mesala, je pretor Mark Pomponij senatu predložil odlok: ker je o filozofih in učiteljih govorništva potekala razprava, je o tej zadevi senat sklenil, naj si Mark Pomponij prizadeva in poskrbi, kot sem mu bo zdelo v skladu z državnimi vrednotami in njegovimi javnimi dolžnostmi, da bodo filozofi in retorji pregnani iz Rima.

(prevod Janja Žmavc)

V spisu *De grammaticis et rhetoribus* je to besedilo ohranil Svetonij, čigar omenjeno delo imamo ohranjeno v fragmentarni obliki, vendar velja za enega pomembnejših virov pri preučevanju vpliva grške retorike v obdobju, ko so se grške retorske šole uveljavile v Rimu in pri tem naletele na odpor elitne aristokracije. Ukrep je bil sicer naperjen v najširšem smislu proti Grkom in grštvu, ki naj bi s poučevanjem retorike in svobodnih umetnosti ogrožalo zlasti tradicionalne rimske vrednote. Toda na drugi strani je tovrstno poučevanje veščine javnega nastopanja podeljevalo moč zlasti viteškemu razredu, s čimer je ogrožalo interese patricijev oziroma vladajoče stare aristokracije.

Velik zagovornik vsega rimskega in hud nasprotnik prevzemanja grških oblik izobraževanja in izražanja je bil Katon starejši, ki je šest let po omenjenem odloku prav tako skušal zajezi vpliv grške misli in kulture v Rimu. Leta 156 pr. Kr. so v Rim kot poslanci prišli trije ugledni grški filozofi in vodje filozofskih šol: akademik Karnead, peripatetik Kritolaj in stoik Diogen. Med čakanjem na sprejem v senatu so prirejali javna predavanja, s katerimi je zlasti Karnead povsem očaral Rimljane.¹⁴ Ker je Katon starejši v navdušenju mlajših poslušalcev prepoznal nevarnost za ohranitev rimskih tradicionalnih vrednot, je sklenil, da bo filozofe na lep način spravil

iz mesta. Senatu je predlagal, naj kar najhitreje sprejme poslance in reši njihovo zadevo, da se bodo lahko vrnili domov.¹⁵

V že omenjenem spisu o zgodovini retorike pa Svetonij na istem mestu omenja še drug razglas, ki je nekoliko mlajši in datira iz leta 92 pr. Kr.¹⁶

Suet. Rhet. 25.1.5-2: Potem ko je minilo nekaj časa, sta cenzorja Gnaj Domitij Ahenobarb in Lukij Likinij Kras izdala razglas o istih zadevah (sc. o filozofih in učiteljih govorništva): »Naznanjeno nama je bilo, da obstajajo možje, ki so uvedli novo vrsto urjenja, in da mladina hodi v njihove šole: ti možje so si naredili ime latinski učitelji govorništva in pri njih mladi ljudje po cele dneve preživljajo v brezdelju. Naši predniki so določili, kaj so želeli za svoje otroke, da se naučijo, in v kakšne šole naj hodijo. Te novosti, ki se pojavljajo poleg običajev in navad prednikov, nama niti ne ugajajo niti jih nimava za primerne. Zato se nama zdi, da morava izraziti svoje mnenje tako lastnikom teh šol kot tudi tistim, ki jih imajo navado obiskovati: šol ne odobravava«.

(prevod Janja Žmave)

Navedeno besedilo je odlok o prepovedi delovanja latinskih retorjev (*rhetores Latini*), ki ga je senat izdal na pobudo dveh cenzorjev: Gnaja Domitija Ahenobarba, potomca stare patricijske družine, in znamenitega govornika Lukija Likinija Krasa. Glavni očitek retorjem je bil, da mladi v njihovih šolah ves dan postavajo brez dela. A razlogi za predlog cenzorjev niso bili le vzgojne oziroma moralne narave, temveč verjetno tudi politične. *Rhetores Latini* so namreč uvedli vsebinsko nov model poučevanja govorništva, v okviru katerega so grške zglede in terminologijo nadomestili z ustreznimi latinskimi primeri in izrazi. Takšna latinizacija grške retorične teorije je imela dve glavni funkciji: na eni strani je želela čim bolj poenostaviti helenistični sistem grške retorike in ga približati potrebam rimskega govorništva, na drugi strani pa so retorji s poučevanjem v maternem jeziku retoriko popularizirali in jo približevali nižjim družbenim slojem. Mladi iz manj uglednih in premožnih družin so se, ne da bi se jim bilo treba učiti grško pri domačih učiteljih, tako lahko izobrazili v govorništvu, s čimer so neposredno ogrožali vpliv filhelenske aristokracije. Eden prvih učiteljev je bil Lukij Plotij Gal, ki je bil prijatelj Gaja Marija, velikega nasprotnika starih patricijev.¹⁷ Prav ta okoliščina bi lahko spodbudila vladajoče aristokrate, da so v preveliki popularizaciji govorništva videli nevarnost, ki bi lahko ogrozila uveljavljeno hegemonijo starih patricijskih družin.¹⁸

Če povežemo oba dogodka, lahko sklepamo, da se je grška retorika v Rimu do začetka 1. stol. pr. Kr. uveljavila do te mere, da so grške retorske šole dobile tekmeča v domačih učiteljih govorništva. To pomeni, da so se rimski govorniki kljub tradicionalnemu načinu urjenja v govorništvu, ki je temeljilo na neposrednem opazovanju starejših govornikov in posnemanju

njihovih zgledov (*i. e. tirocinium fori*), v večjem številu že seznanili s sistemom helenistične retorične teorije in spoznali največja imena grškega govorništva. Pri tem je na obvladovanje in usvajanje prvin grškega govorništva gotovo precej vplival tudi neposreden stik z grško retoriko, ki so ga rimski državniki-govorniki imeli z grško govorečimi poslanci.¹⁹ Kajti v številnih diplomatskih odposlanstvih, ki so zlasti po rimski zmagi nad Kartazani na začetku 2. stol. pr. Kr. (ko so Rimljani postali velesila v Sredozemlju) prošile za sprejem v senatu, so rimski državniki neposredno izkusili učinek strukturiranih govorov, skrbno predstavljenih argumentov, retoričnih figur in drugih slogovnih elementov; gotovo pa so v tem kontekstu spoznali tudi prikaz tipičnih svetovalnih topik o koristnosti, pravičnosti in častnosti. Zato kot pravi Kennedy (1972: 37), ni naključje, da se je rimsko govorništvo začelo intenzivneje razvijati, ko so v Rimu spregovorili Grki.

Kennedy v tem kontekstu ne pozabi omeniti slovitega Ciceronovega opisa začetkov rimskega govorništva, v katerem slednji eksplicitno poudari vpliv grških govornikov, njihove nastope pred rimskim občinstvom pa opredeljuje celo kot prvo stopnjo v razvoju rimske retorike.

De or. 1.14.4-15.1: ... In tako so najprej, popolnoma brez vsakega teoretičnega znanja in ne da bi vedeli, da obstajajo določena metoda urjenja in kakršna koli pravila te umetnosti, dosegli toliko, kolikor so jim dopuščale naravne zmožnosti in razmislek. Potem pa, ko so slišali grške govornike, spoznali njihovo literaturo in pritegnili njihove učitelje, so naši ljudje vzplamteli v neverjetni govorniški strasti.

(prevod Ksenja Geister)

Sklenimo s pravkar navedenim citatom naše raziskovanje o pomenu retorike v antični medkulturni komunikaciji. Če pustimo ob strani njegovo odkrito občudovanje grštva, bi lahko Cicerona šteli v skupino tistih govornikov, ki so izšli iz bogate grško-rimske retorične tradicije in so se v tem kontekstu že zavedali fenomena prepletanja dveh kultur, ki sta stično točko našli v govorništvu. Rimljani so v grški retoriki prepoznali učinkovito sredstvo, ki je omogočalo uspešno delovanje družbenega in političnega sistema, obenem pa je prav retorika ustvarjala most med obema kultura, saj je Rimljanom neposredno odkrivala vse tisto, kar so pri Grkih tako občudovali. Toda na drugi strani so tudi protokcepti rimskega tradicionalnega govorništva pomembno dopolnili sistem že konceptualizirane helenistične retorike na tistih mestih, kjer je obstajala nevarnost, da se grška večšina prepričevanja izgubi v lastni agonalnosti. Retorika Ciceronovega časa, če jo pojmuje kot prototip klasične retorike, je tako zmes grškega in rimskega govorništva, zlitje dveh različnih oblik formalnega nastopanja in teoretskih konceptov raznolikih retorskih oziroma filozofskih

šol. Toda v svoji sistemizirani obliki predstavlja klasična retorika obenem tudi medkulturni komunikacijski model, v katerem so bile združene vse diskurzivne prakse, ki so prispevale k njegovemu nastanku in so se v javnem življenju izkazale kot učinkovite komunikacijske strategije.

Opombe

- [1] Glavni predmet razprave je običajno le časovna umestitev pojava retorike kot samostojne veščine. Preučevalci si namreč niso enotni o tem, kdaj so Grki začeli ločevati med govorništvom in govorniško sposobnostjo oziroma med retoriko in »elokvenco«, in tako postavljajo razvoj retorične teorije eni v 5. stol pr. Kr., drugi v 4. stol pr. Kr.
- [2] V sodobni interpretaciji grške kulture se pojem agonalnega (*sc. das Agonale*), pojavi v 19. stol. Uvedel ga je Burckhard. *Cf.* tudi Kalan (2005: 11).
- [3] *Cf.* Reyes (2002), ki potrjuje to tezo z analizo prepričevalnih dejanj, oblik in sredstev v *Iliadi*.
- [4] Kot sestavni del govornišтва se osebna invektiva lepo pokaže v besednih dvobojih Demostena in Ajshina iz 4. stol. pr. Kr. Toda že v *Iliadi* lahko srečamo primere, ki kažejo na običajno prisotnost tovrstnega načina izražanja v javnem govoru (*cf.* Agamemnov in Ahilov pogovor v 1. spevu *Iliade*).
- [5] *Cf.* Kennedy (1998: 200). Ko primerja grški sodni sistem z drugimi sočasnimi kulturami, avtor ugotavlja, da v nobeni deželi niso poznali takšnega sistema ljudskega glasovanja, kot ga najdemo v grških demokratičnih ureditvah. V vseh večjih civilizacijah (na Bližnjem vzhodu, v Indiji in na Kitajskem) je končno odločitev vedno sprejel posameznik na najvišjem položaju. Pri sodnih zadevah je imel to vlogo predsedujoči sodnik, v državniških zadevah, pa je zadnja beseda vedno pripadla kralju, ki se je predhodno sicer lahko posvetoval s svojimi svetovalci. Herodot (3.80-3.84 in 8.70.1) sicer namiguje, da so neke vrste sodbo večine poznali tudi Perzijci, o kateri pa tudi sam dvomi (3.80.1) in ki ni primerljiva z grškimi demokratičnimi sistemi.
- [6] *Cf.* Govor Menenija Agripa leta 494 pr. Kr. ob uporabi plebejcev, ki ga v različnih oblikah navajata tako Livij (2.32.8-12) in Dionizij Halikarnaški (6.83-86). Na drugi strani Ciceron, katerega prikaz zgodovine rimskega govornišтва velja za bolj zanesljivejšega, Agripovega govora ne pozna. Kot najstarejši poznani latinski govor navaja znameniti govor Apija Klavdija Slepega o premirju s kraljem Pirom (*Brut.* 61, *Sen.* 16).
- [7] O problemu verodostojnosti govora glej Kennedy (1972: 6, op. 5).
- [8] *Cf.* Leeman (1963: 67–88), ki tradicionalne prvine govornišтва in prve govorce predstavlja tudi v kontekstu rimske historiografije.
- [9] »Sredstva ponavljanja – ponavljanje glasu, stavka, vzorca – ki tvorijo glavnino retoričnega izražanja, lahko in nuce najdemo že v pred-literarnih latinskih besedilih, zlasti v verskih carmina...«

- [10] »V nekaterih primerih so ti literarni dosežki imeli retorične cilje, ki so služili tistim na oblasti. Izobraževalni sistemi so ustvarjali izobražence, ki jih je bilo mogoče uporabiti kot državno propagando za cesarja. Vergilijeva Eneida, Horacijeva Ode in Livijeva zgodovina *Ab Urbe condita* vse odražajo, kako so možje, ki so se nekoč izobrazili v retoriki, koristno uporabili svoje literarne spretnosti pod državnim pokroviteljstvom Avgusta, da bi popularizirali cesarjeve poskuse kulturne in duhovne regeneracije.«
- [11] Temeljne lastnosti in usmeritve kritičskih smeri 20. stoletja in njihov vpliv na sodobne pristope k retoriki obravnava tudi Kennedy (2001: 326–331).
- [12] Izraz 'Scipionov krožek' (angl. *Scipionic circle*) se je prvič pojavil v 19. stol. in temelji na Ciceronovi sintagmi *Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege* (*De amic.* 69). Več o tem glej Kennedy (1972: 60–71).
- [13] Prepoved poučevanja retorike srečamo tudi v grški zgodovini. Ksenofont (*Mem.* 1.2.31) poroča, da je trideseterica tiranov, ki je po koncu pPeloponeške vojne le je kratek čas vladala v Atenah (411 pr. Kr.), sprejela zakon, s katerim je iz mesta pregnala retorske šole. Cf. tudi Quint 2.16.4: K temu dodajajo (sc. nasprotniki govorništva) primere iz grške in rimske zgodovine in naštevajo tiste, ki so s tem, ko so uporabili govorništvo, pogubno ne le za posameznike, temveč tudi za države, pretresli ali strmoglavili državne ureditve; zaradi tega je bilo govorništvo pregnano iz Sparte in celo v Atenah, kjer je bilo govorniku prepovedano vzbujati čustva, je bila moč govorništva na neki način okrnjena. (prevod Janja Žmavec)
- [14] Cic. *De or.* 2.155; Gell. 6.14.8–10.
- [15] Cf. Plut. *Cat. Ma.* 22., Plin. *NH* 7.112.
- [16] Cf. tudi Cic. *De or.* 3. 93 in Tac. *Dial.* 35.
- [17] Cf. Cic. *Pro Arch.* 20.7, Ep. *Frag.* 1.2.; Suet. *Rhet.* 26.1–2; Quint. 2.4.42.
- [18] Več o latinskih učiteljih govorništva glej Kennedy (1972: 90–96). Bonner (1977: 70 ss), proti tovrstni družbeni interpretaciji slovitega odloka navaja argument, da je nenavadno, da Kras v *De oratore* problema popularizacije retorike v nižjih družbenih slojih z ničiemer ne omeni, čeprav to ne bi veljalo za sramotno.
- [19] Pred začetkom 1. stol. pr. Kr. so vsi govori v senatu morali biti v latinščini. V 2. stol. pr. Kr. so morda mnogi senatorji razumeli grško, a so kljub temu običajno imeli tolmače. O antičnih pričevanjih v zvezi z grškimi diplomatskimi govori in njihovim razumevanjem glej Kennedy (1972: 36, op. 43).

Literatura

- Bonner, S. F. (1977). *Education in Ancient Rome: From the Elder Cato to the Younger Pliny*. University of California Press.
- Ciceron, M. T. (2002). *O govorniku. Trije pogovori o govorniku, posvečeni bratu Kvintu*. Prevedla Ksenja Geister, spremna besedila in opombe napisal David Movrin. Ljubljana: Družina.
- Clarke, M. L. (1953). *Rhetoric at Rome. A Historical Survey*. London: Cohen & West LTD.

- Dugan, J. (2007). Modern Critical Approaches to Roman Rhetoric. V: William Dominik in Jon Hall (ur.), *A Companion to Roman Rhetoric*, str. 9–22. Blackwell Publishing Ltd.
- Enos, R. L. (1995). *Roman Rhetoric: Revolution and the Greek Influence*. Waveland Press.
- Irvine, J. T. (1979). Formality and Informality in Communicative Events. *American Anthropologist*, New Series, 81/ 4, 773–790.
- Kalan, V. (2005). Tekmovanje, vrednote in ritem življenja: razmišljanja o Antifontu, Tukididu in Aristotelu. *Keria*, 7/1, 7–38.
- Kennedy, G. A. (1972). *The Art of Rhetoric in the Roman World 300 B.C. – A. D. 300*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1998). *Comparative Rhetoric. An Historical and Cross-Cultural Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Kennedy, G. A. (2001). *Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija od antike do sodobnosti*. Prevedle Nada Grošelj ... [et al.]. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Leeman, A. D. (1963). *Orationis ratio: The Stylistic Theories and Practice of the Roman Orators Historians and Philosophers*. Vol. I. in II. Amsterdam: Hakkert.
- Reyes, G. M. (2002). Sources of Persuasion in the Iliad. *Rhetoric Review*, 21/1, 22–39.
- Žagar Ž., I. (2000). Pragmatika in argumentacija. Spremná študija. V: Verschueren, Jef: *Razumeti pragmatiko*. Prevedla Irena Prošenc. Ljubljana: Založba *cf., 427–462.

ZAHODNI STRUKTURALIZEM IN PARALELNI PRISTOPI V KITAJSKI IDEJNI TRADICIJI

Jana S. Rošker

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Uvod: problem epistemologije strukturalizma

Na pragu tretjega tisočletja smo strumno zakorakali v obdobje, v katerem večina ljudi koncept strukture dojema kot nekaj samoumevnega in vseprisotnega. Struktura je za nas osnovni, vendar pogosto nejasen pojem, s katerim povzemamo spoznavanje, opazovanje, naravo in stabilnost vzorcev ter odnose med entitetami. Koncept strukture je ključnega pomena za domala vsakršen tip raziskovanja na področju znanosti, filozofije in umetnosti. Strukture so pogosto opredeljene tudi s privzgojenimi oziroma priučenimi paradigmi našega dojemanja in obravnavanja sveta in nam zato predstavljajo vzorce, v katerih se objekti vzpostavljajo, oblikujejo in spreminjajo. Na ravni osrednjih teoretskih smernic, ki so v svetu prevladale na pragu 20. stoletja, so bili tovrstni pristopi povzeti v nazivu strukturalizem. Ta predstavlja zbirni pojem in vključuje celo paleto programov in metod, s pomočjo katerih je mogoče analizirati in interpretirati strukture in relacije, ki v tem kontekstu tvorijo osnovno paradigmo stvarnosti. Predvsem od srede dvajsetega stoletja naprej je postal strukturalizem vodilna teoretska struja »zahodnih«¹ teorij tako v okviru naravoslovnih znanosti kot tudi v diskurzih humanistike in družboslovja. Večina strukturalističnih teorij (vključno s poststrukturalistično, dekonstruktivistično, postmoderno ipd.)² se osredotoča na strukturni pristop k spoznavanju, dojemanju in interpretaciji stvarnosti, v kateri noben objekt ne more nastopati izolirano, temveč lahko obstaja šele znotraj strukture, ki ga povezuje z drugimi entitetami. Takšni diskurzi so vselej osredotočeni na strukturo, ki naj bi torej pogojevala vsakršen status objekta in v končni kosekvenci tudi vsakršno bit.

Vsi ti diskurzi se seveda niso mogli izogniti raziskovanju določenih epistemoloških vprašanj, kot so na primer vprašanja po razmerju med subjektom in objektom (sebstvom in drugim) ali po razmerju med zaznavanjem, dojetanjem (oz. razumevanjem) in interpretacijo oziroma posredovanjem. Evropsko-ameriška teoretska produkcija 20. stoletja je proizvedla vrsto pomembnih elementov, ki so – zlasti na podlagi novih, temeljnih teoretskih pristopov v semantiki in semiotiki – povzročili bistvene premike v razmišljanju na področjih humanistike, kulturologije in tudi družboslovnih znanosti. Vsemu temu navkljub pa zahodni diskurzi vendarle niso izdelali celostnega in v sebi zaključenega strukturnega modela spoznavne teorije.

Panstrukturalistična epistemologija moderne Kitajske

Teoretske osnove takega modela so bile razvite v kitajski idejni tradiciji, saj so bili temelji strukturnega pristopa k spoznanju na Kitajskem postavljeni že v obdobju antične filozofije. Ta osnovni model, ki temelji na združljivosti struktur zunanjega sveta in zavesti (prim. Rošker 2008: 306–319), so kasnejši kitajski teoretiki razvijali naprej predvsem v obdobju Šestih dinastij (六朝 220–581) in v obdobju neokonfucianstva dinastij Song (宋 960 – 1279) in Ming (明 960–1279) (ibid.). Posamične elemente modela strukture kot osnove percepcije in interpretacije stvarnosti je na Kitajskem razvijala tudi vrsta filozofov devetnajstega in dvajsetega stoletja.³ Paradigmo strukturno pogojene epistemologije najdemo tudi v teoretskih modelih nekaterih sodobnih kitajskih spoznavnih teoretikov.⁴ Za aktualen razvoj strukturalistične epistemologije pa je verjetno najpomembnejše delo Zhang Dong-suna 張東蓀 (1886–1973), ki je razvil lastni sistem t. i. »panstrukturalistične epistemologije«.⁵ Zhang je nedvomno predstavljal pomembnega filozofa tudi na medkulturni ravni, saj je uspel povezati najnovejše tendence evropsko-ameriške teorije s prve polovice 20. stoletja z dragoceno dediščino specifičnih strukturnih pristopov k spoznanju, kakršne je razvila tradicionalna kitajska miselnost. Namesto da bi izhajal iz zahodne ideje substance, je namreč uvedel novo, na določenih izhodiščih klasične kitajske miselnosti in lastni teoriji strukture temelječo epistemologijo.⁶ Ta nam nudi spoznavno-teoretske osnove strukturalizma, ki so bile vzpostavljene skoraj pol stoletja pred tem, ko je ta diskurz prevladal tudi v progresivnih krogih zahodnih akademskih teorij (prim. Zhang Yaonan 2000: 143).

Zhangova struktura ni zgolj osnova vsakršnega obstoja, temveč tudi edino, kar lahko človeška zavest v resnici zazna. Zasnovana je kot sistem

relacij, ki med seboj povezuje posamične entitete, ki ne morejo obstajati neodvisno od te osnovne strukture. Njegova epistemologija je torej vseskozi opredeljena s strukturo, ki pa ni statična, temveč dinamična; njena narava je po svojem bistvu organska. Ta struktura, ki torej predstavlja fizično in metafizično srž našega sveta, obstaja zgolj v nenehni premeni, kajti njen del sta tudi čas in prostor, ki ju naša zavest znova lahko dojema zgolj prek določenih, z njo združljivih (oziroma v njen konceptualni jezik prevedljivih) strukturnih relacij, ki jih Zhang poimenuje atomiteta (原子性), kontinuiteta (連續性) in tvornost (創變性). Znotraj te dinamične strukture nobena entiteta eksistence ni substančna, zato panstrukturalistična epistemologija ne priznava objektov z ontološkim statusom v klasičnem smislu. Tako kot pri mnogih drugih modernih in sodobnih kitajskih filozofih, ki nadgrajujejo obstoječe in razvijajo svoje lastne, nove teorije, je tudi v Zhang Dongsunovem delu vseskozi prisotna težnja po tvorni sintezi kitajske tradicije in sodobnih evroameriških teorij. Ker obstaja teoretski sistem tega modernega filozofa – čeprav je nastal že v prvih desetletjih prejšnjega stoletja – zaenkrat zgolj v kitajskem jeziku,⁷ seveda ne more zapolniti epistemološke vrzeli v (post)strukturalističnih diskurzih Evrope in Amerike. Vsekakor pa so ravno zaradi tega za nas toliko zanimivejši tisti elementi njegove teorije, ki izhajajo iz klasične kitajske filozofske tradicije. Pri tem gre predvsem za dve struji, ki sta očitno merodajno vplivali na nastanek in oblikovanje njegovega panstrukturalizma. Vpliv prve, chan-budistične struje je opazen v Zhangovi deontologizaciji strukture in v njegovi radikalni kritiki koncepta substance. Pri drugi pa gre za koncept strukture oziroma strukturnega vzorca, ki je predstavljal že osrednjo paradigmo antične kitajske miselnosti in ki se je kot rdeča nit vlekla skozi vso zgodovino avtohtone⁸ kitajske filozofije vse do njenega počasnega razkroja na pragu 17. stoletja. Zaradi prostorskih omejitev se bomo v pričujočem članku posvetili predvsem predstavitvi, analizi in interpretaciji slednjih elementov kitajske idejne tradicije.

Struktura tradicionalnega kitajskega holizma

Splošno znano dejstvo je, da je v tradicionalni Kitajski prevladoval holističen pogled na svet,⁹ tj. pogled, ki ne ločuje niti med dualizmi materije in ideje niti med katerimi koli drugimi dualističnimi konotacijami, ki izhajajo iz te osnovne razmejčitve.¹⁰ Veliko manj znano oziroma splošno ozaveščeno pa je dejstvo, da ta holizem v sebi nikakor ni bil nerazčlenjen, da torej pri njem ni šlo za takšno vrsto celostnosti, v kateri bi bilo enostavno vse povezano z vsem in v kateri se ničesar ne bi dalo ločiti od česar koli drugega.

Prav nasprotno: tradicionalni kitajski holizem je bil logično urejen v smislu razmeroma strogih binarno opozicijskih vzorcev. Na kognitivno-refleksivni ravni so ti vzorci tvorili osnovo specifično kitajske analogije,¹¹ ki je predstavljala temelj prevladujoče metode logičnega mišljenja (Cui, 2005: 14–24).

Binarni koncepti predstavljajo eno temeljnih posebnosti tradicionalne kitajske filozofije. Pri tem gre za vrsto dualnosti, ki se kar najbolj realnemu stanju stvarnosti poskuša približati prek relativnosti, izražene skozi odnos med dvema opozicijskima pojmomoma.¹²

Razlike se obravnavajo kot binarnosti: predvsem so to pari dveh nasprotnih pojmov (pri čemer sta celo oblika in barva reducirani na oglatost in okroglost oziroma belino in črnino); s tem ko jih dokumentiramo in s tem ko v njih prepoznamo vselej znova ponavljajoče se ali trajne vzorce (na primer veliko, okroglo, trdo, težko in belo), lahko opredelimo kamen kot nekaj, kar je ločeno od drugih stvari, tako kot ukrojimo del tkanine in iz nje izrežemo kos blaga za obleko, ali tako, kot izsekamo zrezek iz velikega kosa mesa. Stvari niso dojete kot izolirane, kot da bi vsaka od njih razpolagala s svojimi lastnimi, naključnimi lastnostmi. Prav nasprotno: različne posebnosti so dojete predvsem kot nekaj relativnega (Graham, 1989: 286).

Gre torej za strukturni vzorec binarnih opozicij, ki pa se razlikuje od modela kartezijskega dualizma. Slednji je namreč povezan z dialektiko, ki temelji na odnosu med vzajemno izključujočima se protipoloma teze in antiteze, med katerima vlada nasprotje, ki je hkrati tudi protislovje. Iz napetosti, ki jo to protislovje ustvarja, oziroma iz vzajemnega izničenja teze in antiteze se ustvari sinteza. Model načela komplementarnosti, kakršnen se je razvil in prevladal znotraj kitajske idejne tradicije, pa temelji na neprotislovnem nasprotju med dvema protipoloma, ki se vzajemno ne izključujeta, temveč dopolnjujeta in sta drug od drugega odvisna (prim. Rošker, 1995: 196ff). V tovrstnem modelu ne najdemo sinteze, ki bi v sebi ohranjala »pozitivne« elemente prejšnjega stanja, medtem ko bi »negativne« odpravila. Zhuangzi takole opiše relacijo med poli komplementarne binarnosti:

Zato pravim: čemu ne vzamemo pravilnega za edini kriterij in odpravimo napačno? Čemu ne vzamemo za kriterij urejenosti in odpravimo nered? Če tako razmišljamo, potem nismo dojeli strukture narave in stanja, v kakršnem se nahaja vse, kar obstaja. To je tako, kot bi hoteli vzeti za kriterij samo zemljo in bi hkrati hoteli odpraviti nebo, kot bi hoteli vzeti za kriterij samo yang in bi hkrati odpravili yin. Saj je vednar popolnoma jasno, da to ni izvedljivo! (Zhuangzi XVII: Qiu shui, DK 2008: 2)

故曰，蓋師是而无非，師治而无亂乎？是未明天地之理，萬物之情者也。是猶師天而无地，師陰而无陽，其不可行明矣。

V judovsko-krščanski tradiciji pa je prevladal vzorec »logocentrične« binarnosti, ki teži k ohranjanju enega in odpravljanju drugega protipola. Tudi

poststrukturalist Jacques Derrida, utemeljitelj dekonstruktivizma, je opozarjal na dejstvo, da živimo v idejni tradiciji, ki hoče ohraniti označevalca na račun označenca, govoro na račun pisave, realnosti na račun pojavnosti, naravo na račun kulture, življenje na račun smrti ali dobro na račun zla. Če podrobneje pomislimo o tej težnji, bomo lahko, kot trdi Graham (1992: 65), opazili določeno afiniteto med navidezno vzajemno nadvse oddaljenimi oziroma različnimi pozicijami znotraj »zahodne« kulture, saj večina njenih diskurzov temelji na univerzalni vzročnosti, pogojeni s težnjami po eliminiranju enega pola opozicije na račun ohranitve drugega. Takšno afiniteto lahko opazimo na primer med pozicijo krščanske vere v nesmrtnost duše in pozicijo tradicionalne znanosti (pred odkritjem kvantne mehanike). Tudi David Hall in Roger Ames (1989) sta izpostavila tipične verige binarnih vzorcev, na kakršnih sta temeljili kitajska oziroma judovsko-krščanska tradicija, in jih neposredno primerjala med seboj. Ugotovila sta, da slednja običajno obravnava enega od polov kot »transcendentnega«, torej na način, ki mu omogoča samostojen obstoj brez njegovega opozicionalnega para, medtem ko za drugega to ni mogoče. Tako je za osebe, ki razmišljajo v skladu s takšnim vzorcem, mogoč obstoj stvarnika brez stvarstva, obstoj realnosti brez pojavnosti in obstoj dobrega brez zla (prim. Graham, 1992: 65). Zato ni čudno, da je v kontekstu takšnega vzorca mišljenja tudi bipolarnost »kitajskega« (torej komplementarnega) tipa sprva avtomatsko dojeta kot dualizem, temelječ na dominaciji enega od obeh protipolov. Zato ni prav nič nenavadno, da v evropsko-ameriški sinologiji še danes prevladuje mnenje, po katerem naj bi se tradicija »nedeljenega« holizma v diskurzih neokonfucianstva dinastije Song (宋 960–1279) končala, saj naj bi jo to prenovljeno konfucianstvo nadomestilo z zametki »pravega« (beri: kartezianskega) dualizma.¹³ V tem lahko vidimo enega tipičnih, na pomanjkljivem poznavanju problematike inkomensurabilnosti¹⁴ temelječih nesporazumov med kitajsko kulturo in njenimi nekitajskimi »razlagalci«.

Komplementarna binarnost vs. kartezianski dualizem

Ko so bili prvi sinologi, tj. krščanski misionarji, v 17. stoletju soočeni s filozofijo neokonfucianstva, ki je temeljila na bipolarnem videnju sveta, sestavljenem iz nečesa, čemur so kitajski filozofi rekli qi 氣, in urejenega v skladu z nečim, čemur so rekli li 理, je bilo zanje dokaj naravno, da so v konceptu qi videli materijo, v konceptu li pa idejo. Kot smo videli v prejšnjih poglavjih, pri konceptu li ne moremo govoriti o ideji ali principu v »zahodnem« smislu, temveč prej o strukturi oziroma o strukturnem vzor-

cu, ki je seveda lahko *tudi* abstraktne, torej v nekem smislu »idejne« nara-ve. In tudi, ko gre za pojem qi, se nam na podlagi nekoliko podrobnejšega poznavanja neokonfucianstva kaj kmalu nazorno pokaže, da pri njem le stežka govorimo o materiji v zahodnem pomenu te besede. Neokonfucianci so namreč ta pojem definirali kot nekaj, kar nima nujno snovnosti, saj je iz qija ustvarjen tudi zrak in celo vakuum (velika praznina 太虛). Gre torej za koncept, ki bi ga še najlažje opredelili kot tvornost oziroma potencial, ki omogoča oziroma deluje v smislu tvornosti:

Qi kondenzira in se ponovno raztaplja v veliki praznini. To lahko primerjamo z raztapljanjem ledu v vodi (Zhang Zai,1989: 389). 氣之聚散於太虛由冰釋於水.

Kot rečeno, je večina tradicionalnih evropskih in ameriških sinologov ta koncept prevajala v smislu materije. Tukaj lahko omenimo prevod gornjega Zhang Zaijevega 張載¹⁵ citata, ki je na pragu devetnajstega stoletja nastal pod peresom znamenitega francoskega sinologa Le Galla in iz katerega je razvidno, da avtor prevoda besedo qi dojema kot atom/-e:

Kondenziranje in razprševanje atomov v T'ai-hiu lahko primerjamo z raztapljanjem ledu v vodi (cp. Graham, 1992:60).

Tak prevod koncepta qi je problematičen, ker izvira iz globoko ponotranjenih modelov kartezijskega dualizma. Čeprav nam namreč Zhang Zaijeva primerjava z vodo nazorno pokaže, da gre pri qiju za kontinuum in ne za agregat atomov, je bila v Le Gallovmem dojemanju analogija z materijo tako globoko zakoreninjena, da je v kitajskem besedilu avtomatsko videl besedo qi kot entiteto, ki vsebuje oziroma je sestavljena iz atomov. Bralcem, ki se sprašujejo o tem, ali je tradicionalna kitajska filozofija uporabljala koncept atomizma, so Le Gall in njemu sorodni sinologi torej več stoletij nudili napačen odgovor (prim. Graham, 1992: 61). Kar zadeva koncept li, ki smo ga obravnavali v prejšnjih poglavjih, pa velja torej ponovno izpostaviti dejstvo, da je to pojem, ki označuje strukturo, strukturni vzorec ali strukturno urejenost stvari. Li kot celota je kozmični vzorec, ki določa linije, vzdolž katerih se giblje tako narava kot tudi človek. Te strukturne linije so linije odnosov, ki opredeljujejo sfero idej in sfero pojavnosti ter hkrati omogočajo vzajemno usklajevanje binarnih opozicij s komplementarnimi funkcijami ter njihovo urejeno spojitve s kozmično celoto.

Li ni nekaj, čemur smo lahko poslušni ali čemur lahko nasprotujemo; to je nekaj, čemur lahko bodisi sledimo bodisi ravnamo v nasprotju z njegovo strukturo, podobno kot ravnamo, kadar sekamo les. Le Gall ga prevaja s terminom *forma*, pri čemer zanj izbere eno od obeh besed, s katerimi so preoblikovali celotno neokonfuciansko kozmologijo po analogiji aristotelovske forme in materije. J. Percy

Bruce je kot ekvivalent izbral besedo 'zakonitost' in na ta način v neokonfuciansko terminologijo vnesel napačen odgovor na vprašanje 'Ali so na Kitajskem obstojale naravne zakonitosti?' (p. t.)

Li in qi sta torej komplementarna koncepta, ki si ju lahko predstavljamo kot strukturni in tvorni potencial. Oba sta imanentne narave in se torej lahko udejanjata tako v sferi idej kot tudi v sferi pojavnosti. V evropsko-ameriški filozofiji ni natančnih ekvivalentov za ta termina. A za uvid v to se moramo najprej osvoboditi razmišljanja v skladu s takšnim tipom dualizma, kakršnega smo vajeni, in se preizkusiti v razmišljanju znotraj modela analogije, kakršen je nastal in prevladal v imanentni metafiziki kitajske idejne tradicije. Kot izpostavi Graham (1992: 61,62), se nekemu, ki kitajsko kozmologijo obravnava z vidika dualistične binarnosti, diskurzi kitajske komplementarne binarnosti avtomatično kažejo zgolj kot rezultati konkretnega razmišljanja, ki naj bi potekalo v skladu z analogijami konkretnega strjevanja in raztapljanja ali konkretnih vzorcev linij v žadu, medtem ko naj bi on sam razmišljal abstraktno. Popolnoma naravno je tudi, da se takšnim toretikom zdi, da so bili tradicionalni kitajski filozofi v zmoti, medtem ko imajo oni sami nedvomno prav – saj je vesoljstvo (za slednje) vendar *dejansko* sestavljeno iz materije, ki funkcionira v skladu z naravnimi zakonitostmi! Za takšnega opazovalca ostajajo starokitajski filozofi nepreklicno ujeti v nespremenljive konceptualne sheme, medtem ko naj bi jih bili oni sami zmožni preseči. Vendar je razlog za to nezmožnost uvida v naravo abstrahiranja, ki poteka v skladu z drugačnimi paradigmi, pravzaprav samo v tem, da se ljudje, ki odraščajo v določenem kulturno-jezikovnem okolju, tako privadijo določenemu načinu razmišljanja, da jim ob tem ni več potrebno, da bi si vselej znova predstavljali konkretne, metaforične osnove svojih misli, medtem ko so to prisiljeni storiti vselej, kadar so soočeni s teorijo drugače strukturiranih diskurzov.

Kitajski koncepti se nam zdijo konkretni, kajti raziskujemo jih od zunaj, ne kot nekdo, ki je z njimi odraščal in je samoumevno navajen z njimi razmišljati. Če pa jih obravnavaš od zunaj, se moraš osredotočiti na njihove metaforične korenine. Sami smo si precej manj svesti metafor naših lastnih pojmov »materije« in »zakonitosti«, katere pa mora nekdo zunanji ponovno odkrivati in raziskati njihov izvor, če želi resnično in diferencirano dojeti njihovo bistvo (p. t.).

Li kot strukturni princip je torej potencial, ki v neokonfucianski tradiciji ne more obstajati brez svojega protipola tvornosti, in vendar gre pri tem binarnem paru za koncepta, ki nista primerljiva s konceptoma ideje in materije, saj se oba lahko pojavljata znotraj obeh sfer oziroma v obeh oblikah. Kot rečeno, pa je morda še pomembnejše dejstvo, da se ta binar-

ni koncept od dualističnega modela materije in ideje razlikuje tako po svojem ustroju kot tudi po svoji funkciji. Ker gre torej pri zvezi konceptov li in qi za imanentni binarni koncept, v katerem se nam vprašanje primarnosti ideje in materije sploh ne zastavlja, je torej popolnoma jasno, da tudi prevod termina li v smislu (naravne) zakonitosti ne more biti pravilen. V nasprotju z imanentno naravo lija je namreč zakonitost, kakršna nastopa v evropsko-ameriški miselni tradiciji nekaj, kar stvari od zunaj določa in jih v veliki meri tudi determinira. Analogno problematični so tudi prevodi tega pojma v smislu principa, sploh ker je princip ali načelo koncept, katerega običajno dojemamo glede na učinek, ki ga povzroča, in ne glede na razloge, ki so do njega privedli.¹⁶

Kot bomo videli, predstavlja koncept li najkasneje od filozofije obdobja Song 宋 (960–1279) naprej oboje, namreč tako razlog za to, da stvari obstajajo (na tak način in takšne, kakršne so), kot tudi metodo, ki določa, da (lahko) postanejo take, kakršne so. Poleg tega je ta koncept razumljen kot univerzalen in hkrati partikularen. V tej ontološki dvojnosti (oziroma bolje rečeno imanenci) je pomembna njegova lastnost združljivosti, torej strukturne povezave oziroma uskladitve splošnosti in posebnosti. V ontološkem smislu je namreč prav ta lastnost združljivosti tista, ki omogoča vsakršen obstoj.

Termin li 理 kot tradicionalni kitajski koncept strukture: izvor in razvoj

Interpretacija termina li 理 v smislu strukture, kakršno predlagam tukaj, je sicer nova in zato povsem neobičajna, vendar se zdi smiselna iz več razlogov. Tak pomen je delno razviden že iz izvirnega, etimološkega ustroja pismenke li 理, ki je sestavljena iz fonetičnega dela 里 in radikala, ki nastopa kot nosilec pomena in označuje žad 玉. Izvorno je pomenila ustroj linij oziroma barvnih šlir v žadu; Wolfgang Bauer v tem kontekstu opozarja na dejstvo, da je

ta pismenka v klasični kitajščini v prenesenem pomenu označevala tudi *strukturo*, npr. v smislu kristalne mreže, ki predstavlja imaterialni princip urejenosti materije. V tem smislu je ta pojem uporabljen že v zgodnjih konfucianskih komentarjih h *Knjigi premen* 易經 (Bauer 2000: 256–257).

Tudi A. C. Graham, eden novodobnih pionirjev v raziskovanju antične kitajske logike, spada k redkim sinologom, ki so ta termin dojemali kot izraz strukturnega vzorca oziroma strukture:

Li je organizacija vzorcev, ki predstavljajo dele strukturirane celote, organizacija stvari v urejenem kozmosu, mišljenja v racionalnem diskurzu, *Imen in stvarnosti*,¹⁷ besed v popolni povedi. Dejstvo, da se je v dinastiji Song (960–1279) pojavil kot eden osrednjih konceptov neokonfucianstva, je predstavljalo rezultat dolgotrajnega razvoja. V filozofiji pred obdobjem dinastije Han je ta pojem vzbujal pozornost zlasti v Han Feizijevih *Interpretacijah Laozija*, kjer ga avtor uporablja kot izraz, ki označuje specifično konfiguracijo lastnosti (»kratko in dolgo, oglato in okroglo, trdo in mehko«), ki so vsebovane v vsaki vrsti stvari (Graham 1978: 191–192).

Omenjeni učenjak Han Feizi, eden osrednjih ustanoviteljev legalistične šole, je o konceptu li dejansko zapisal:

Kratko in dolgo, oglato in okroglo, trdo in mehko, lahko in težko, belo in črno – vse to imenujemo struktura (DK, 2008: Han Feizi, Jie Lao DK, 2008: 3).
短長, 方圓, 堅脆, 輕重, 白黑之謂理。

Christoph Harbsmeier, norveški sinolog in strokovnjak za starokitajsko logiko, je uporabil ta citat kot dokaz za to, da naj bi koncept li pomenil lastnosti predmetov (prim. Harbsmeier, str. 238). Vendar tudi sam ugotavlja, da se lahko termin li v tem kontekstu nanaša zgolj na vidne oz. neposredno čutno zaznavne lastnosti stvari. Očitno tudi sam ni popolnoma prepričan o ustreznosti takšnega prevoda, saj zapiše:

Tvegaj bom eksperiment in bom termin li prevedel z besedo 'lastnost', ki je pomenska ekstenzija 'vidnega vzorca', tj. pomena, ki ga je – kot je že dokazano – imela ta beseda v najzgodnejših virih (Harbsmeier 1989: 238).

V najzgodnejših virih gre pri tem dejansko za strukturo, ki jo je mogoče vizualno zaznati, kot je mogoče jasno videti potek linij v žadu. Tako je tudi Xunzi 荀子,¹⁸ eden od dveh najznamenitejših Konfucijevih naslednikov, v poglavju *Pravilna imena* 正名 svojega osrednjega dela¹⁹ zapisal:

Obliko, obris, barve in strukturo lahko razločimo z očmi²⁰ (Xunzi, Zhengming, DK 2008: 9).²¹ 形體色理以目異

Kot osnovna struktura neba in zemlje je koncept li omenjen že v najstarejših komentarjih h Knjigi premen (Yi jing). Pismenke li v svojih delih ne uporablja niti osrednji predstavnik klasičnega konfucianstva Konfucij niti glavni eksponent klasične daoistične filozofije Laozi. Vendar pa nanjo pogosto naletimo v osrednjih delih njunih neposrednih naslednikov.

Kot večina besed v klasični kitajščini lahko tudi beseda li nastopa bodisi v glagolski bodisi v samostalniški funkciji. Kot smo videli zgoraj, ima v samostalniški funkciji pomen strukture oziroma ustroja, zakaj struktura je najprej dojeta kot nekaj, kar tvorijo vse čutno zaznavne značilnosti (dolžina, barva, konsistenca, teža, oblika) skupaj. Če hočemo predmet obde-

lati, moramo slediti njegovi strukturi. Kadar torej pismenka li nastopa v glagolski funkciji, pomeni urejanje določene stvari (ali pojava) v skladu s strukturo, ki je tej stvari (ali pojavi) dana. Definicija glagolske funkcije tega termina se v eni najstarejših kitajskih enciklopedij *Razlaga besedil in interpretacija pismenk* (說文解字)²² glasi:

Li (pomeni) urejati /obdelovati/ žad (Shuowen jiezi, DK, 2008: 28).
/說文/: 理, 治玉也

Pri tem je nadvse pomembno, da poteka to obdelovanje v skladu s strukturo, kakršno izraža termin li, ko je uporabljen v samostalniški funkciji. Tako bi lahko termin li v glagolski funkciji pravzaprav prevedli z besedo »strukturirati«; vendar ta izraz ni primeren, ker ima v indoevropskih jezikih pomensko konotacijo vzpostavljanja strukture (v nečem, kar še ni strukturirano). V nasprotju s to konotacije izraža termin li v glagolski funkciji obdelovanje, ki poteka v skladu z neko že obstoječo, predmetu obdelave inherentno funkcijo.²³

Potem ko je struktura neke stvari določena, lahko začnemo to stvar obdelovati. Če jo hočemo obdelati tako, da bo imela pravilno (oglate ali okroglo) obliko, se moramo pri tem držati ustreznih kalupov. Ti kalupi so del ustroja vsake obstoječe stvari. Modreci jim vselej znajo slediti, zato se jim posreči vse, česar se le lotijo. Strukture se delijo na oglate, okrogle, dolge, kratke, mehke in trde. Zato lahko stvari, potem ko je njihova struktura določena, sledijo daotu (Han Feizi, Jie Lao, DK 2008: 08).
理定而物易割也。故欲成方圓，而隨於規矩，則萬事之功形矣。而萬物莫不有規矩。聖人盡隨於萬物的規矩，則事無不事，功無不功。凡理者方圓長短堅脆之分也故理定而後物可道。

V teku razvoja in vrste pomenskih nadgradenj je ta pismenka izražala najprej kozmično, potem družbeno strukturo, kasneje pa tudi strukturo jezika in pomena ter naposled strukturo zavesti. Vse te posamične, specifične vrste strukturnih vzorcev so bile v kitajski tradiciji, zlasti od obdobja dinastije Song 宋 (960–1279) naprej, združene v eno samo, najsplošnejšo in osnovno racionalno strukturo, ki se je odlikovala po svoji načelni združljivosti z neskončnim številom vrst posamičnih strukturnih vzorcev. Kot osnovni kriterij tovrstne kompatibilnosti, tj. kot nekakšen strukturni *ultima ratio*, je nastopala bodisi etična »pravilnost« oziroma »pravičnost« v konfucianskih bodisi »naravnost« v daoističnih diskurzih.

To poenotenje posamičnih, specifičnih struktur z eno samo, najsplošnejšo in osnovno, pa je bilo mogoče šele na podlagi abstrakcije pomena pismenke li. Pri tem je šlo za tisočletni proces, katerega je dobro razumevati v kontekstu splošnih sprememb kitajske družbe in kulture. Kot tak je bil v materialnem smislu opredeljen s spremembami v politično-ekonom-

skem razvoju tradicionalne Kitajske, v idejnem pa s formalizacijo konfucianstva v vlogi državne doktrine, z novimi pristopi, ki so se oblikovali v okviru neodaoizma, ter z elementi budistične filozofije.

Proces abstrahiranja

Ta proces abstrahiranja koncepta strukture lahko povzamemo v treh fazah, ki jih bom na kratko poimenovala kot fazo ontologizacije (li kot struktura kozmosa oz. narave in družbe), fazo strukturne semantike (li kot ustroj jezika in pomena) in fazo epistemologizacije (li kot vzajemno kompatibilna struktura zunanjega sveta in zavesti). V nadaljevanju si bomo na kratko ogledali osrednje mejnike, ki funkcionalno določajo ta proces abstrahiranja.

Že v predqinskem obdobju²⁴ naletimo na vrsto citatov, ki pričajo o tem, da li ni več predstavljal zgolj vizualno zaznavne, temveč tudi abstraktno strukturo. Že *Knjiga premen* (易经) je bila v zgodnjih komentarjih (周易) predstavljena kot knjiga, ki ljudem pomaga to temeljno strukturo dojeti in uporabiti.

(Knjiga) Premen je enostavna, vendar zajema strukturo vsega, kar je na svetu (Zhou Yi, v: Yi jing, Xi Ci, DK, 2008: 09).

易簡而天下之理得矣。

In že protolegalist Guan Zhong 管仲²⁵ iz 7. stoletja pr. n. št. naj bi zapisal:

Sonce in luno povezuje enotna svetloba, nebo in zemljo pa enotna struktura (Guanzi, Xinshu xia, DK, 2008: 27).

日月之與同光，天地之與同理。

Mnogo filozofov kitajske antike je termin li uporabljalo v smislu družbenega reda oziroma urejanja družbe. Za primer vzemimo samo nazoren citat dialektika Gongsun Longa 公孙龙, ki pravi:

Denimo, da neki vladar želi urediti svojo državo v skladu s (pravilno) družbeno strukturo. Ta vlada kaznuje ljudi, ki so storili zločin, a kaznuje tudi one, ki niso storili nikakršnega zločina. Ta vladar nagrajuje ljudi, ki so si to zaslužili, a tudi one, ki si nagrade niso zaslužili. Potem pa se razburja, češ da družba ni urejena v skladu s (pravilno) strukturo. Se vam zdi to v redu? (Gongsun Long, Yifu, DK, 2008: 13)

今有人君，將理其國，人有非，則非之。無非，則亦非之。有功，則賞之。無功，則亦賞之。而怨人之不理也，可乎？

Tudi večina antičnih in srednjeveških konfuciancev je pismenko li uporabljala v tem pomenu.²⁶ Nekoliko drugače so pojem li razumevali klasični predstavniki filozofskega daoizma. Laozijevega nasledniku Zhuan-

gziju, drugemu predstavniku antičnega daoizma, je koncept li, kot večini drugih takratnih mislecev, predstavljal predvsem strukturni vzorec:

Ko stvari nastanejo, se rodi (oziroma zraste) njihova struktura. To imenujemo oblika (Zhuangzi, Tian di pian, 1992: 200).

物成生理謂之形，謂之形

Vendar pa ga je hkrati že dojemal tudi kot vseobsežno strukturo naravne ali kozmične urejenosti.

Kaj naj rečem o človečnosti? Saj vnaša zmedo v (naravne) kreposti! In kaj naj rečem o pravičnosti? Saj vendar moti (naravni) strukturni red! (p. t., Zai you pian, 1992: 169)
說仁邪？是亂於德也；說義邪？是悖於理也

V nasprotju s konfucianskimi krepostmi, v katerih vidi lažne produkte ideologije zatiranja človeške integritete in osebne svobode, mu ta koncept naravne urejenosti (strukturiranosti) predstavlja nekaj, čemur velja slediti.

Ne meni se za to, kar se naučiš, ali za zgodbe, ki jih slišiš. Bolje je slediti strukturi narave (p. t. Ke yi bian, 1992: 264).

去知與故，循天之理

Sledenje oziroma soskladje s konceptom li po Zhuangziju torej nika- kor ni v nasprotju s konceptom nedelovanja. Zato ga dojema tudi kot ma- nifestacijo strukturne urejenosti daota, osrednjega pojma in osnovnega pranačela daoistične filozofije.

Zato je krepost harmonična in dao je strukturiran (p. t. Shan xing pian, 1992: 268).
夫德，和也；道，理也

Ta Zhuangzijeve citat je predstavljal povod za mnoge divergentne in- terpretacije, špekulacije in nesporzume, ki so se kasneje oblikovali v naj- različnejših poskusih razumevanja konceptualne povezave med pojmom li in pojmom dao 道, ki je predstavljal osrednji koncept filozofskega dao- izma. V gornjem citatu smo predvideli, da nastopata pojma he (harmoni- ja) in li (struktura) v pridevniški funkciji. Ker pa se gornja struktura²⁷ v kla- sični kitajščini pogosto uporablja tudi kot izraz identitete dveh objektov (samostalnikov),²⁸ so mnogi kasnejši interpreti tovrstne fraze razumeli v smislu izenačitve konceptov dao in li. Idejo o tem, da ta dva pojma prav- zaprav pomenita eno in isto, lahko najdemo v najrazličnejših filozofskih virih sledečih stoletij. Harbsmeier, denimo, je naštel, da najstarejši komen- tarji klasičnega daoističnega dela Huai Nanzi 淮南子 iz 2. stoletja pred na- šim štetjem besedo li kar šestkrat razlagajo s terminom dao (Harbsmeier, 238). Kar nekaj stoletij kasneje je tudi Chen Chun 陳淳, avtor znamenitega filozofskega slovarja²⁹ iz dinastije Song, v njem zapisal:

Besedi li in dao sta v grobem eno in isto. Ker pa se zapisujeta ločeno, tj. z dvema različnima pismenkama, je jasno, da mora biti med njima razlika (Chen Chun, 1983: 40).
道與理大槩只是一件物，然析為二字亦灑又分別

V nadaljevanju opredeli to razliko s tem, da naj bi bil pomen termina dao širši in splošnejši, medtem ko naj bi bil pomen besede li konkretnejši in naj bi se nanašal na realno stvarnost³⁰ (prim. p. t.).

Šele neokonfucianski filozofi dinastije Song so poenotili koncept tega, dotlej specifičnega, strukturnega vzorca. Pojem li je poslej pomenil tako vsako posamično kot tudi eno samo, najsplošnejšo strukturo. Denimo Cheng Hao 程顥 je o njem zapisal:

Osnovna struktura vsake posamezne stvari je hkrati osnovna struktura vsega obstoječega (Cheng Hao/Yi, Er Cheng ji, I, Yi shu, 1981: 13).
一物之理即萬物之理。

Zhu Xi 朱熹 je nekoliko podrobneje opisal sam postopek tovrstnega združevanja konkretnih strukturnih vzorcev v eno samo strukturo, pri čemer je obe strukturi dimenziji, torej tako konkretno, specifično, ki se kaže na ravni posamičnih stvari, kot tudi splošno, univerzalno strukturo obstoječega poimenoval s pismenko li.³¹ Tovrstna združitev pa je seveda že predpostavljala tudi dojemanje strukture kot popolnoma racionalizirane forme, ki ni več vezana na nikakršne konkretne (naravne, družbene, jezikovne itd.) tvorbe.

Prve interpretacije, v katerih je termin li dojet tudi kot abstraktna struktura jezika, najdemo v delu poznih moistov.³² V poglavju *Daqu* moističnega kanona, ki obravnava predvsem definicije različnih osrednjih pojmov, naletimo na naslednji zapis:

Stavki nastajajo iz razloga, rastejo v skladu s strukturo in se premikajo v skladu s kategorijami (Mo Di, 11.zv. *Daqu* 44, 2000: 172).
夫辭以故生，以理長，以類行也者

Klasični filozofi predqinskega obdobja so v svojih disputih o imenih (konceptih) in stvarnosti³³ še izhajali iz razumevanja stvarnosti kot objektivnega zunanjega sveta oz. kot zunanje oblike ali forme stvari. Ta forma je bila neposredni del strukture stvari, kakršna je, kot smo videli, prihajala do izraza v antičnem konceptu li. Struktura (li) pomena, kakršno prvič srečamo šele v obdobju Šestih dinastij, pa ni bila več zgolj nekaj, kar bi lahko bilo neposredno povezano s stvarmi oziroma kar bi bilo del njih samih. Pri tem konceptu je šlo že za prvi rezultat določene stopnje abstrahiranja pojma strukture (li). Zato so se predstavniki Šole misterija od disputov o razmerju med imeni (koncepti) in stvarnostjo preusmerili na obravna-

ve razmerja med jezikom (yan 言) in pomenom (yi 意) ter na raziskave strukture konceptov oziroma imen (ming li 名理). Pri tem je šlo za enega največjih teoretskih preobratov v zgodovini tradicionalne kitajske miselnosti (prim. Tang Junyi, str. 65). Lahko trdimo, da predstavljajo razprave o strukturi imen oz. konceptov (名理) filozofov Šole misterija (玄学), tj. študije o razmerju med jezikom in pomenom, osnovo specifično kitajske strukturne semantike in hkrati teoretsko nadgradnjo antičnih disputov o razmerju med imenom (konceptom) in stvarnostjo.³⁴

Tako tudi diskurzi konceptualnih struktur, s kakršnimi so se ukvarjali pripadniki Šole misterija in zlasti tudi predstavniki takratne akademske skupine Čistih pogovorov (清谈), niso bili omejeni zgolj na semantično strukturo jezika oziroma človeške govornice v ožjem smislu, temveč so obravnavali tudi drugačna vprašanja posredljivosti oziroma komunikacije med zunanjim in notranjim svetom. V tem oziru velja omeniti predvsem Ji Kangovo 稽康³⁵ razpravo o zvokih,³⁶ v katerih zagovarja stališče, da v zvokih samih ni nikakršnih čustev, čeprav lahko ljudje ob njihovem poslušanju začutimo žalost ali veselje. Posamični sodobniki tega filozofa so zagovarjali nasprotno pozicijo in trdili, da so čustva latentno prisotna že v samih zvokih oziroma v strukturi glasbe. V obeh primerih gre, kot poudarja Tang Junyi, za povezavo (oziroma relacijo) dveh struktur (li), namreč strukture zunanjega sveta in strukture človeške notranjosti. Ne glede na diametralno nasprotje njihovih konkretnih tez so namreč oboji, tako zagovorniki Ji Kangove teorije kot tudi njegovi nasprotniki, izhajali iz predpostavke, po kateri lahko določena zaporedja oziroma določeni vzorci zvokov (ritmična in tonalna struktura glasbe) v človeški zavesti vzbudijo določena čustva. To je mogoče zaradi tega, ker ni strukturirana samo glasba, temveč so na način, ki je s to strukturo združljiv, strukturirana tudi čustva (kot del zavesti).³⁷ Že Ji Kang je namreč predpostavljaj nekakšno kompatibilnost med človeškim zavedanjem in strukturo zunanjega sveta:

Zavest in struktura sta v vzajemnem soskladju (Ji Kang, DK 2008: 7).

心與理相順

V neokonfucianstvu je spoznavanje objektov prek njihove strukturne zveze z zavestjo že predstavljalo pomembno epistemološko metodo. Na področju človeške zavesti in spoznavne teorije predstavlja liang zhi 良知 (apriorno vedenje, izvorno znanje) tisti element prirojene zavesti, ki je prav tako že apriorno urejen v skladu s strukturo narave. Ta koncept so še posebej poudarjali predstavniki idealistične struje neokonfucianstva, torej filozofi t. i. Šole zavesti (心學).

Praznanje moje zavesti je skadno s tako imenovano naravno strukturo (Wang Shouren p.t., II., Chuanxi lu zhong, Da Lu Yuanjing shu, str. 57).
吾心之良知，即所謂天理“。

Strukturno pogojenost našega zavedanja so predpostavljali tudi vsi kasnejši filozofi. Združljivost strukture notranjega in zunanjega sveta so poudarjali celo spoznavni teoretiki, kakršen je bil Dai Zhen戴震,³⁸ eden osrednjih, nadvse realistično usmerjenih filozofov 18. stoletja, ki je spadal k poslednjim predstavnikom relativno avtohtone³⁹ kitajske epistemologije:

Fizične pojavne oblike človeka in drugih bitij izhajajo iz narave, zato so z njo vedno in povsod skladne. To, kar nas obkroža, so zvoki, barve, vonji in okusi, ki jih zaznava vsak, kdor se nahaja v naravi. Tisto, kar nam omogoča njihovo zaznavanje /kar nam odpre kanale vzajemne ustreznosti/, so ušesa, oči, nos in usta (Dai Zhen, Mengzi ziyi, 1991: 157-158).

人物受形於天地，故恒與之相通。盈天地之間，有聲也，有色也，有臭也，有味也，舉聲色臭味，則於天地間者無或遺矣。外內相通，其開竊也，是為耳目鼻口。

To strukturno prekrivanje pa se ne odraža zgolj v človekovih čutnih organih, temveč tudi v njegovi zavesti. Pri tem nikakor ne gre za koncept holistične identičnosti, kakršen se pogosto pripisuje klasičnemu kitajskemu videnju sveta, temveč za strukturne povezave med človekovo notranjostjo in zunanjim svetom, ki po Dai Zhenu obstaja ločeno in neodvisno od naše zavesti.

Zaključek

Ta strukturna združljivost predstavlja v kontekstih tradicionalne kitajske spoznavne teorije tisti potencial, ki omogoča naše zaznavanje in dojemanje zunanjega sveta. Vseprisotnost lija pomeni, da je univerzum strukturiran in urejen. Ista strukturna urejenost pa je torej tudi lastnost naše zavesti in našega telesa (npr. naših receptivnih organov). Tudi naše misli lahko potekajo v skladu s tovrstno strukturno urejenostjo (zlasti, če želimo, da bi nas privedle do kakršnega koli resničnega uvida v dejansko naravo stvarnosti). V tem pogledu bi lahko rekli, da je bil – če upoštevamo vse najrazličnejše poskuse prenašanja termina li v indoevropske jezike – prevod tega koncepta v smislu starogrškega termina *logos*⁴⁰ (prim. Ladstaetter, 1983: 34) še najbližje temu, kar li dejansko izraža, saj gre za strukturo, ustrojeno v skladu s kozmično *racionalnostjo*, ki se kot razum odraža tudi v človeškem razmišljanju. Kljub temu pa tudi ta pojem še zdaleč ne pokriva celo-

tnega pomenskega spektra termina li, ki poleg epistemoloških in semantičnih vsebuje tudi vrsto drugih (naravoslovnih, metafizičnih, umetniških, kulturnih, medicinskih itd.) konotacij. Koncept li se v indoevropske jezike še vse do danes običajno prevaja kot razum, princip ali zakonitost, čeprav so tovrstne konotacije, kot smo videli v prejšnjih poglavjih, izvornemu dojetanju tega pojma popolnoma tuje. Tradicija takšnega razumevanja koncepta li se je v sinologiji ohranila vse do danšnjega dne. Tovrstno dojetanje pa ni odločilno vplivalo zgolj na »zahodno« perцепcijo osnovne narave kitajskih teoretskih diskurzov in zlasti tradicionalne kitajske filozofije, temveč – prek procesov modernizacije⁴¹ – tudi na način, na kakršen sodobni kitajski teoretiki razumejo »svojo lastno« idejno tradicijo.

V tem okviru se lahko etimološke študije in študije pomenskega razvoja kitajskega koncepta strukture, skupaj s kontrastivno analizo tradicionalnih kitajskih in evropsko-ameriških teorij (kljub vsej splošni problematičnosti tovrstnih kulturoloških primerjav), izkažejo kot smiselno orodje za razčiščevanje nekaterih osnovnih vprašanj o naravi človeškega dojetanja in prepoznavanja stvarnosti.

Opombe

- [1] Zaradi problematičnih konotacij in nevarnosti grobega posploševanja terminov »zahod« in »vzhod« v funkciji kategoričnega razlagalnega modela tukaj ne uporabljam v smislu strogo politične ali celo geografsko pogojene kulturne specifikacije (Galtung, str.7), temveč kot izhajajoča iz refleksije diferenciacije med transcendentalno in imanentno metafiziko. »Zahod« je tukaj mišljen kot kulturno-civilizacijsko območje, ki je zaznamovano z rekurzi treh abrahamitsko-semitskih religij, namreč judovstva, islama in krščanstva. Kadar se uporaba termina »zahod/-no« nanaša na jezike, so mišljeni tisti jeziki, ki spadajo v indoevropsko jezikovno skupino.
- [2] Vse omenjene kasnejše teoretske struje (in povrh še vrsta neomenjenih) so strukturalizem – vsaka na svoj način – nadgrajevale in razvijale naprej. Temeljno razliko med njimi in zgodnejšimi strukturalističnimi diskurzi lahko opredelimo s tem, da tako imenovani poststrukturalisti (dekonstruktivisti, postmodernisti ...) obstoječe strukture in diskurze obravnavajo manj statično, kar pomeni, da se močneje osredotočajo na zgodovinske (časovne) diskontinuitete, ki te strukture določajo, predvsem pa tudi na pogoje njihovega nastanka. Zanje je značilna tudi kritična obravnava normativnih predstav in teoretskih principov. Ti teoretiki raziskujejo in analizirajo tudi pogoje veljavnosti principov, ki urejajo klasične metafizične sisteme. Pri tem uporabljajo v glavnem psihoanalitske, diskurzivne, semiotične in jezikovno-filozofske metode.

- [3] Tukaj velja izpostaviti predvsem delo Tan Sitonga 譚嗣同 (1865–1898), Xiong Shilija 熊十力 (1885–1968), Jin Yuelina 金岳霖 (1895–1984), Feng Youlana 馮友蘭 (1895–1990), Feng Qija 馮契 (1915–1995) in Mou Zongsana 牟宗三 (1909–1995).
- [4] Tukaj velja omeniti predvsem teoretsko delo Xia Zhentaota 夏甄陶 (1939), Hu Juna 胡軍 (1951) in Zhang Yaonana 張耀南 (1963).
- [5] Za podrobnejšo predstavitev tega sistema glej Rošker, 2008: 232–240.
- [6] Za podrobni opis tega epistemološkega sistema glej Rošker, 2000, poglavje o Zhang Dongsunu.
- [7] Razlogi za to dejstvo so tako vsebinske narave (težek jezik, ki vsebuje precej novih ali vsaj doslej neprevedenih abstraktnih terminov, splošno pomanjkanje poznavanja sodobne kitajske filozofije na t. i. »Zahodu«) kot tudi politične (gl. Rošker, 2008: 228–229).
- [8] S terminom »avtohtona« tukaj označujem kitajsko filozofijo, ki je nastala še pred vplivom vdora evropske in ameriške miselnosti; ker je bila budistična miselnost sinizirana že v 4. stoletju, lahko tukaj njene eksplicitne in implicitne vplive štejeemo kot del kitajske idejne tradicije.
- [9] Kitajski holizem so tradicionalno povzemali s klasično frazo »enotnost človeka in narave« (天人合一).
- [10] Sem spadajo, denimo, razločevanja med subjektom in objektom, substanco in pojavnostjo, stvarnikom in stvarstvom itd.
- [11] Model analogije, kakršen se je uporabljal v kontekstih tradicionalne kitajske logike, se tako po svoji metodi kot tudi po svoji funkciji bistveno razlikuje od klasičnega modela analogije tradicionalno evropskega tipa (prim. Cui/Zhang 2005: 25–41).
- [12] Naj naštejemo samo nekaj najbolj znanih binarnih konceptov: yinyang 陰陽 (prisojnost in osojnost), tiyong 體用 (esenca in funkcija), mingshi 名實 (koncept in stvarnost), liqi 理氣 (struktura in pojav), benmo 本末 (korenine in vrh) itd.
- [13] Tudi v tistih mojih knjigah o kitajski filozofiji (2005, 2006), ki so bile napisane pred raziskavo, katere delni rezultati so objavljeni tudi v pričujočem članku, je neokonfucianstvo predstavljeno podobno.
- [14] Termin Paula Feyerabenda (1980). Gre za nesoizmerljivost teoretskih konceptov, ki so nastali v različnih kulturnih okoljih oziroma v različnih jezikovno-miselnih tradicijah, s tem pa tudi za težavnost njihovega prenašanja iz enega sociokulturnega konteksta v drugega.
- [15] 1020–1077.
- [16] Tukaj je zanimiva tudi analogija s tradicionalno kitajsko oziroma ortodoksno »zahodno« medicino.
- [17] Grahamov prevod poglavja Mingshi lun 名實論 (O imenu in stvarnosti) moističnega kanona Mozi 墨子.
- [18] Okr. 230–310 pr. n. št.
- [19] Xunzi 荀子, v prevodu »Mojster Xun«. Kot večina osrednjih del antičnih kitajskih teoretikov je tudi to delo poimenovano po svojem avtorju.
- [20] Kasnejši komentator Yang Jing obrazloži, da pismenka li tukaj pomeni strukturni vzorec: 楊倞注: 理, 紋理也 (cp. Gu Hanyu da cidian 2000).

- [21] John Knoblock v svojem prevodu Xunzija termin li tukaj prevede z besedo design (Knoblock, str. 129).
- [22] Nastal je okrog leta 100. Njegov avtor je bil Xu Shen 許慎.
- [23] Glede filozofskih konotacij tovrstnega dojemanja strukture in strukturiranja lahko pomislimo na konzervativnost, ki tako rekoč prislovično nastopa kot osrednji element starokitajske, zlasti seveda konfucianske aksiologije, in tudi na elemente specifične estetike, ki vrednoti čim popolnejšo usklajevanje umetnosti z vizualno strukturo narave višje od ustvarjalnosti v smislu kreacije novih, dotlej neobstoječih izraznih možnosti.
- [24] Tukaj gre za neposredni prevod strokovnega termina s področja kitajske filozofije. Gre za ero Vojskujočih se držav (战国, 475–221 pr. n. št.) v obdobju Vzhodne dinastije Zhou (东周, 770–256 pr. n. št.), kateri je neposredno sledila prva združitev Kitajske pod žezlom dinastije Qin (秦, 221–206 pr. n. št.). To je bilo obdobje razcveta antičnih kitajskih filozofskih šol.
- [25] 725–645 pr. n. št.
- [26] Na primer Xunzi (荀子(凡古今天下之所謂善者, 正理平治也), Liezi 列子 (一聞人之過, 終身不忘. 使之理國, 上且鉤乎君, 下且逆乎民), Dong Zhongshu 董仲舒 (春, 喜氣也, 故生; 秋, 怒氣也, 故殺; 夏, 樂氣也, 故養; 冬, 哀氣也, 故藏; 四者, 天人同有之, 有其理而一用之, 與天同者大治) itd.
- [27] A ... B + 也.
- [28] Npr.: 君子舟也 (孔子), 車木也 (墨經).
- [29] Beijxi ziyi 北溪字義.
- [30] 道字較寬, 理字較實.
- [31] 便是就事上旋尋個道理湊合將去, 得到上面極處亦只一理 (Zhu Xi 2000: 137).
- [32] Stališče o tem, da je razmerje med stvarnostjo in njenim poimenovanjem oziroma njenim konceptualnim odjemanjem opredeljeno z enotno strukturo, zastopajo nekateri še zgodnejši filozofi, kot na primer predstavnik Šole imen Deng Xizi iz 6. stoletja pr. n. št., ki je zapisal: 故見其象, 致其形, 循其理, 正其名 (Deng Xi, Wu hou pian, str. 35).
- [33] 名 - 實
- [34] Pri osrednjih razpravah vodilnih filozofov tega obdobja, ki so večinoma pripadali omenjeni Šoli misterija oziroma akademski skupini Čistih pogovorov (清談), torej pri razpravah o strukturi konceptov (名理) oziroma strukturi pomena (意理) je pravzaprav šlo za zametke strukturne semantike, kakršna se je več kot poldrugo tisočletje kasneje razvila tudi v zahodnih lingvističnih diskurzih. Izhajali so iz predpostavke, po kateri se pomen posamične besede oblikuje glede na njene odnose z drugimi besedami. V tem smislu so teoretsko nadgradili tradicijo starokitajskega pismenstva, ki je v formalno semantičnem smislu temeljila na pomenskih paralelizmih in specifično kitajski strukturi analognega mišljenja. Tako se je v tradicionalnih kitajskih diskurzih postopoma izoblikoval specifičen slog besedil, katerih pomenska struktura je temeljila na vsebinah in vzajemnih relacijah besednih polj.
- [35] 221–262.
- [36] 聲無哀樂論 Kot obrobno zanimivost lahko navedemo, da je v tej razpravi

pismenka li uporabljena tudi v glagolski funkciji in pomeni v njenem kontekstu uglaševati inštrument: »昔伯牙理琴«.

- [37] Medtem ko je predpostavka o tem, da predstavlja glasba sistemsko urejeno strukturo tonov in ritmov skupna antičnim in srednjeveškim tradicijam Kitajske in tradicionalne Evrope, se je predpostavka o tem, da naj bi imela tudi čustva svojo strukturo, na »zahodu« uveljavila šele na pragu 20. stoletja.
- [38] 1724–1777.
- [39] S frazo »relativno avtohtona« tukaj označujem kitajsko filozofijo, ki je nastala še pred vplivom vdora evropske in ameriške miselnosti; ker je bila budistična miselnost v tistem času že skoraj poldrugo tisočletje sinizirana, lahko tukaj njene eksplicitne in implicitne vplive štejemo kot del kitajske idejne tradicije.
- [40] Pri tem velja opozoriti tudi na dejstvo, da se logos v prevodih kitajske filozofije še pogosteje uporablja kot ekvivalent termina dao 道.
- [41] Beri: pozahodenja.

Literatura

- 陳淳 (1983), 北溪字義 (Bei Xijeva razlaga pomenov besed), Beijing: Zhonghua shuju.
- 陳文團 Chen Wentuan (1993), 辯證唯物論中的'合' (Synthesis) 與中國哲學的'何' (Sinteza v materialistični dialektiki in 'he' v kitajski filozofiji), v: *Zhonghua minguo zhexue huinian kan*, št. 3, Taibei: str. 93–115.
- 程顥 Cheng Hao, 程頤 Cheng Yi (1981): 二程集 (Zbirka obeh Chengov), 4 zv., Zhonghua shuju, Beijing.
- Cui Qingtian (2005), Processes and Methods in Researching the History of Chinese Logic, iz: Chinese Logic and Chinese Culture – Researches in Traditional Chinese Logic, v: Jana Rošker (ur.): *Asian and African Studies*, IX/2, Ljubljana: Oddelek za azijske in afriške študije, str. 15–25.
- Cui Qingtian, Zhang Xiaoguang (2005), Chinese Logical Analogism, iz: Chinese Logic and Chinese Culture – Researches in Traditional Chinese Logic, v: Jana Rošker (ur.): *Asian and African Studies*, IX/2, Ljubljana: Oddelek za azijske in afriške študije, str. 25–41.
- 戴震 Dai Zhen (1991), 戴震全集 (Zbrana dela Dai Zhen), (ur.: Duan Chuanji), Beijing: Qinghua daxue chuban she.
- 鄧析 Deng Xi (1976), 鄧析子 (Mojster Deng Xi), Haerbin: Heilongjiang chuban she.
- 馮契 Feng Qi (1996), 認識世界和認識自己 (Spoznavanje sveta in spoznavanje sebe), iz: *Zhihui shuo san pian*, 1. del, Shanghai: Huadong shifan daxue chuban she.
- 馮友蘭 Feng Youlan (1999), 新理學 (Nova šola zakonitosti), iz: *Ershi shiji zhaxue jingdian wenben*, (ur.: Yu Wujin, Wu Shaoming), str. 544–575, Shanghai: Fudan daxue chuban she, (1. izd.: 1939).
- Feyerabend, Paul (1980). *Erkenntnis für freie Menschen*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Feyerabend, Paul (1986). *Wider den Methodenzwang*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

- Graham, A. C. (1978): *Later Mohist Logic, Ethics and Science*. Hong Kong: The Chinese University Press.
- (1989): *Disputers of the Tao – Philosophical Argument in Ancient China*. Chicago: Open Court Publishing.
- (1992): *Unreason within Reason – Essays on the Outskirt of Rationality*. LaSalle, Illinois: Open Court Publishing.
- Hall, David L. in Ames, Roger T. (1998): Chinese philosophy. V: E. Craig (ur.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge.
- Hansen, Chad (1983): *Language and Logic in Ancient China*. Ann Arbor: University of Michigan Press, Michigan.
- (1989): Language in the Hearth-mind. Iz: *Understanding the Chinese Mind – The Philosophical Roots*, str. 75–124 (ur.: Allinson, Robert E.). Oxford University Press, Oxford, New York.
- Harbsmeier, Christoph (1998): Language and Logic. V: *Science and Civilisation in China* (ur. Needham, Joseph). 7. zv., Cambridge: Cambridge University Press.
- 胡軍 Hu Jun (2004): 中國現代哲學中的知識論研究 (Epistemološke raziskave v sodobni kitajski filozofiji), iz: *Zhexue yanjiu*, 2004:2, Beijing, str. 50–55.
- Ladstaetter, Otto; Linhard, Siegfried (1983): *China und Japan – die Kulturen Ostasiens*. Wien: Rohwolt.
- 明儒學案 Ming ru xuean (1987): (Študijski akti konfucianstva dinastije Ming), (ur.: Huang Zongxi /din. Qin/), ponat. 6 zvezkov, Taipei: Huashi chuban she.
- 墨翟 Mo Di (2000): 墨子 (Mojster Mo), (ur. in kom.: Sun Bo), Beijing: Huaxia chuban she.
- 牟宗三 Mou Zongsan (2003): 牟宗三先生全集 (Zbrana dela gospoda Mou Zongsana), 32 del (ur.: Li Minghui), Taipei: Lianhe bao chuban she.
- 羅亞娜 Rošker, Jana (1995): 老子與海德格的對話 (Dialog med Laozijem in Heideggerjem), v: Yuwen xuebao, št. 2, Xinzhu: 187–211.
- (2008): *Searching for the Way – Theory of Knowledge in Premodern and Modern China*, Hong Kong: Chinese University Press.
- 唐君毅 Tang Junyi (1955): 論中國哲學思想中「理」之六意 Razprava o šestih pomenih besede »li« v filozofski miselnosti Kitajske. V: Xin Ya xuekan, I-1, Taipei, str. 45–160.
- 覃嗣同 Tan Sitong (1958): 仁學 (Nauk o vzajemnosti), Taipei: Da shu shuju.
- Wang Fengyang 王風陽 (1993): 古辭辨 (Razlaga antičnih besed) Changchun: Jilin wenshi chuban she.
- 夏甄陶 Xia Zhentao (1996-1): 中國認識論 思想史稿, 上 (Oris zgodovine kitajske epistemologije), Beijing: Zhongguo renmin daxue chuban she, 1. del,
- (1996-2) 中國認識論思想史稿, 下 (Oris zgodovine kitajske epistemologije), Beijing: Zhongguo renmin daxue chuban she 2. del.
- 性理大全 Xingli da quan (1989) (Velika zbirka neokonfucianske filozofije), 4. zv., iz: Kongzi wenhua da quan, (ur. Hu Guang), Jinan: Shandong youyi shu she.
- 熊十力 Xiong Shili: (1992) 熊十力論著集之一 (Zbrana dela Xiong Shilija, 1. del /Xin weishi lun/), Beijing: Zhonghua shuju.
- 荀子 Xunzi (1994): *Xunzi – A Translation and Study of the Complete Works* (prev. Knoblock, John) Stanford: Stanford University Press.
- Yi jing 已經 (2006) (Knjiga premen), v: Yijing wodu (Moje branje Knjige premen), (ur. in kom.: Lin Guangshun), Taipei: Shugan yeshu.

- 曾春海 Zeng Chunhai (2002): 兩漢魏晉哲學史 (Zgodovina filozofije obdobjih obeh dinastij Han ter dinastij Wei in Jin), Taipei: Wunan tushu chuban gufen youxian gongsi.
- 張東蓀 Zhang Dongsun (1934): 認識論 (Epistemologija), Shanghai: Shanghai shijie shuju.
- (1995) 知識與文化 (Znanje in kultura), Beijing: Zhongguo guangbo dianshi chuban she (1.izd. Shanghai 1964).
- 張載 Zhang Zai (1989): 正蒙 (Poprava nevednosti), v: Xingli da quan, 4. zv., iz: Kongzi wenhua da quan, (ur. Hu Guang), Jinan: Shandong youyi shu she.
- 張耀南 Zhang Yaonan (2000): 從二十世紀中國哲學看張東蓀之‘架構論’ (Opredelitev Zhang Dunsunove 'strukturne teorije' z vidika kitajske filozofije 20. stoletja), v: *Xueshu jie*, 81:2 /2000:2/, Beijing, str. 143–150.
- 朱熹 Zhu Xi (2000): 朱子今思錄 (Zapisi Zhuzi /Mojstra Zhuja/ za sodobno refleksijo), (izb. in ur.: Lü Zuqian), Shanghai: Shanghai guji chuban she.
- 莊子 (1992): 莊子全譯 (Razlaga celotnega Zhuangzija); (prev. in kom.: Zhang Qiuguang), Guizang: Guizhou renmin chuban she.

Celotna besedila ostalih uporabljenih kitajskih klasikov so dosegljiva na svetovnem spletu pod naslovom:

數位經典 (Digitalni klasiki = DK), <http://www.chineseclassic.com/>, 1. 8. 2008.

»NAPREDNI« PROTI »BIROKRATSKEMU« SOCIALIZMU: KAKO SE JE MIT SOCIALIZMA V JUGOSLOVANSKEM POROČANJU O OKUPACIJI ČEŠKOSLOVAŠKE LETA 1968 RAZCEPIŁ NA DVOJE

Primož Krašovec

Igor Ž. Žagar

*Pedagoški inštitut in Fakulteta za humanistične študije Koper,
Univerza na Primorskem*

Uvod

V noči z 20. na 21. avgust 1968 so vojske petih držav Varšavskega pakta (Sovjetske zveze, Nemške demokratične republike, Poljske, Bolgarije in Madžarske – skratka, vseh držav Varšavskega pakta razen Romunije in seveda Češkoslovaške) vdrle na Češkoslovaško (ČS, ČSSR). Okupacija je pomenila začetek konca kratkega obdobja demokratizacije ČSSR. Ta se je začela januarja 1968 in okrepila aprila, ko je centralni komite Komunistične partije ČSSR predstavil »Akcijski program«. Dokument je vseboval ostro kritiko ekonomskega in političnega stanja Češkoslovaške in predloge za vrsto reform, med drugim demokratizacijo političnega sistema, pluralizacijo javne sfere in liberalizacijo nacionalnega gospodarstva (Baškovič, 1982: 88–122). »Akcijski program« je izhajal iz takrat zelo razširjenega ljudskega nezadovoljstva s stanjem v državi in želje po spremembi. Kot tak je užival tudi veliko javno podporo. Češkoslovaška se je pripravljala na velike spremembe. Ti dogodki so naleteli na neodobravanje v drugih državah članicah Varšavskega pakta, še posebej v Sovjetski zvezi. Po seriji spodletelih pogajanj je prišlo do vojaške intervencije.

Okupacijske vojske niso naleteli na nikakršen vojaški odpor. Češkoslovaško ljudstvo pa je na okupacijo odgovorilo z mogočnim civilnim odporom. Po celotni državi so se vrstile demonstracije, stene so se napolnile

s protiokupacijskimi grafiti, vzniknile so številne piratske radijske postaje, ki so oddajale odporniška sporočila, skrivne tiskarne so tiskale politične letake in oznanila, delavci po vsej državi so množično stavkali, ljudje so zavračali vsakršno sodelovanje z okupacijskimi silami in javno denuncirali osumljene kolaboracije. Okupacijo je enoglasno obsodil tudi tisk Zahodne Evrope, medtem ko je bil tisk Vzhodne Evrope razdvojen. Nekateri nacionalni mediji, posebej v tistih državah, ki so s svojo vojsko sodelovale pri okupaciji, so okupacijo pozdravili, medtem ko so ji drugi nasprotovali.

Pri raziskovanju tega obdobja so nas zanimala različne ideološke perspektive v medijskem poročanju o praški pomladi in kako so se te razlike artikulirale v jugoslovanskem tisku. Osredotočili smo se predvsem na dve povsem nasprotni ideološki poziciji znotraj socialističnega ideološkega horizonta, s katerih je bilo takrat mogoče opisati okupacijo Češkoslovaške. Naša analiza je poskus pokazati, kako lahko skupna mitska podlaga (mit socializma) proizvede in strukturira dve ne le različni, temveč celo antagonistični ideološki perspektivi in, posledično, dve nasprotni medijski reprezentaciji istega zgodovinskega dogodka.

V raziskavi, ki je bila del evropskega projekta EMEDIATE – Media and Ethics in the European Public Sphere, smo zajeli prvi teden časopisnega poročanja o okupaciji (od 21. 8. do 27. 8. 1968) v Jugoslaviji (SFRJ). Jugoslavijo smo izbrali zaradi njenega posebnega mesta med drugimi socialističnimi državami, saj ni bila ne članica Varšavskega pakta ne pod neposrednim političnim vplivom Sovjetske zveze. Po političnem prelomu s Sovjetsko zvezo leta 1948 (Pleterski in Božič, 1975: 164–169) je Jugoslavija razvila tip socializma, ki se je zelo razlikoval od sovjetskega modela. Če primerjamo »Akcijski program« (Baškovič, 1982: 88–122) in značilne lastnosti jugoslovanskega tipa socializma v letu 1968 (Pirjevec, 1995: 275–279), lahko ugotovimo, da je jugoslovansko samoupravljanje predstavljalo navdih češkoslovaškim reformistom. V načrtu »dinamizacije gospodarstva« lahko vidimo sledi delavskega samoupravljanja, obenem pa je demokratizacija intelektualnega in kulturnega polja v Jugoslaviji v šestdesetih letih spodbujala željo Češkoslovaške, da tudi sama doseže isto. Jugoslavija je bila leta 1968 za Češkoslovaško tako vzornica kot pomembna moralna zaveznica.

Analizirali smo časopisno poročanje o okupaciji v treh republikah SFRJ – v tistih treh, ki so imele takrat najbolj razvit tisk:¹ v Sloveniji, Hrvaški in Srbiji. Srbija je imela leta 1968 najbolj avtoritarno lokalno vlado, vendar je bila obenem tudi prizorišče množičnih študentskih protestov. Študentski protesti v Beogradu so se začeli z zahtevami za izboljšanje materialnega položaja študentov in za boljšo ureditev zaposlovalne politike,

vendar so kmalu postali radikalnejši in so zahtevali temeljite družbene in politične spremembe. Na vrhuncu so protesti vznemirili celo federalno vlado. Uporniške študente je umirila šele Titova osebna intervencija (Popov, 1990: 11–15, Baškovič et al., 1982: 141–147). Na Hrvaškem sta leta 1968 obstajali dve pomembni politični gibanji. Eno se je imenovalo »praxis« po marksističnem konceptu in akademski reviji iz Zagreba. Praxis je bilo gibanje intelektualcev, ki so razvijali humanistični marksizem kot intelektualno podlago zahtevam za humani socializem. Drugo hrvaško gibanje se je imenovalo »množično gibanje« (masovni pokret oziroma maspok). Prizadevalo si je za večjo politično, ekonomsko in kulturno avtonomijo Hrvaške. Kasneje (leta 1971) ga je obsodila in zatrla federalna vlada (Tripalo, 1990). Slovenija v letu 1968 ni imela močnejšega opozicijskega gibanja, kar lahko pripišemo takratni relativno demokratični vladi in gospodarski blaginji. Vseeno je bilo leta 1968 v Sloveniji nekaj nemira med študenti in intelektualci (Baškovič et al., 1982).

Za jugoslovansko medijsko polje v šestdesetih letih so bili značilni naraščanje uporabe množičnih medijev, uvajanje novih oblik množične komunikacije in hiter razvoj medijskih tehnologij. Radio je bil takrat še zmeraj najbolj razširjena vrsta množičnih medijev,² televizija se mu je naglo približevala,³ medtem ko je tisk, ki je bil pred vzponom novih, elektronskih množičnih medijev, najbolj razširjen medij, še zmeraj veljal za najzanesljivejši in najtočnejši vir informacij. »Medijska pokrajina v Jugoslaviji je bila relativno asimetrična« (vir: WP2 Slovenija, 29). Tanjug, glavna jugoslovanska tiskovna agencija, je imela svoj sedež v Beogradu, tako kot tudi vse druge pomembnejše jugoslovanske organizacije in inštitucije, namenjene regulaciji medijskega polja na državni ravni.⁴ Konec šestdesetih let se je centralizacija jugoslovanskega medijskega polja začela rahljati in v sedemdesetih letih so medijske hiše in inštitucije v posameznih republikah pridobile nekaj avtonomije ter se začele posvečati predvsem lokalnemu poročanju na republiški ravni.

Leta 1963 je bila sprejeta nova jugoslovanska ustava. V njej sta bili razglašeni svoboda tiska in pravica javnosti do dostopa do informacij. Ustava je obema zagotovila formalen pravni okvir (vir: WP2 Slovenija: 174–175). Nova ustava je pomenila premik v družbenem statusu in uradni ideološki percepciji množičnih medijev: od množičnih medijev kot prenašalcev političnih sporočil in doktrin do množičnih medijev kot prenašalcev informacij, pomembnih za javnost.

Leta 1968 je bila večina jugoslovanskih novinarjev članov Zveze komunistov Jugoslavije in niso imeli specifično novinarske izobrazbe. Večina jih je hkrati delala tako v novinarstvu kot v politiki (vir: WP2 Slovenija:

180–185), torej so bili daleč od zahodnega ideala odmaknjenega, neodvisnega in/ali avtonomnega novinarja. Razmerje med političnim poljem in množičnimi mediji v Jugoslaviji ni bilo razmerje avtoritarnega nadzora (kot v nekaterih drugih socialističnih državah). Prej je šlo za razmerje paternalizma, v katerem se je leninistična percepcija tiska kot spodbujevalca množične politične akcije postopoma umikala percepciji tiska kot mesta kritične refleksije družbenih procesov. V Jugoslaviji država ni neposredno nadzorovala ali diktirala medijskih vsebin, temveč je te poskušala nadzorovati *post festum*, tj. cenzurirati ali izbrisati članke, ki so se ji zdeli neprimerni ali škodljivi (vir: WP2 Srbija: 98–108).

Leta 1963 (podatkov za leto 1968 nismo imeli) je imela Jugoslavija 21 dnevnikih časopisov. Večina jih je izhajala v Srbiji, na Hrvaškem in v Sloveniji (vir: WP2 Slovenija, 190). Analizirali smo poročila o okupaciji Češko-slovaške v dveh časopisih iz vsake izmed naštetih treh republik, v enem kakovostnem in enem popularnem. Časopisi, ki jih je zajela naša raziskava, so bili: Delo in Dnevnik iz Slovenije, Vjesnik in Slobodna Dalmacija iz Hrvaške ter Borba in Politika iz Srbije. Izbrali smo (ne ravno natančno) distinkcijo med kakovostnimi in popularnimi časopisi ker – za kritično analizo diskurza – običajnejša metodološka distinkcija med liberalnimi in konservativnimi časopisi za Jugoslavijo v tistem času ni pertinetna, saj so bile razlike v politični orientaciji med posameznimi jugoslovanskimi časopisi zanemarljive.

Cilji analize poročanja jugoslovanskih časopisov o okupaciji Češko-slovaške so bili: ugotoviti, kako je bila okupacija diskurzivno konstruirana kot izreden dogodek; kako je jugoslovanski tisk ta dogodek reprezentiral kot spopad med dvema nasprotnima sistemoma vrednot; kakšne so bile ideološke značilnosti obeh sistemov vrednot; kako sta bila oba sistema diskurzivno konstruirana in reproducirana; kaj je bila skupna mitološka podlaga obeh sistemov vrednot in kako je ta skupna podlaga strukturirala in omejevala njun spopad.

Naši ključni metodološki postopki so bili: semiotika časopisnega prostora (ki je vsebovala kvantitativno primerjalno merjenje prostora, namenjenega okupaciji Češko-slovaške v jugoslovanskih časopisih), raziskovanje uporabe intertekstualnosti (kako so bili članki z nasprotnim ideološkim nabojem vključeni v diskurz jugoslovanskega tiska, kako so bili postavljeni glede na drug drugega in kakšna so bila njihova medsebojna razmerja), analiza delovanja ideoloških mehanizmov in analiza različnih utemeljitvenih toposov in njihove skupne mitske podlage.

Medijska reprezentacija okupacije Češkoslovaške kot dogodka izjemnega pomena

V vseh analiziranih časopisih razen dveh (izjemi sta bila Dnevnik in Politika) je v dneh po okupaciji zunanja politika postala rubrika, ki ji je bilo posvečeno največ prostora.⁵ Tudi pri obeh izjemah se je prostor, namenjen zunanji politiki, povečal, toda ne dovolj, da bi zunanja politika postala največja rubrika. Prostor, namenjen zunanji politiki, se je bolj povečal v kakovostnih časopisih in manj v popularnih. Dnevnik in Politika sta tudi po okupaciji ohranila svoj poudarek na manj resnih vsebinah (zanimivosti, zabava, lokalne novice), medtem ko je v Slobodni Dalmaciji, tretjem analiziranem popularnem časopisu, zunanja politika tako kot v kakovostnih časopisih postala največja rubrika.

Iz tega lahko zlahka ugotovimo, da so v večini primerov časopisi obrnili svojo pozornost od tem, ki so prevladovala pred okupacijo, na zunanjo politiko in začeli povečevati prostor, namenjen tej rubriki. Tudi če ne upoštevamo vsebine, ki je zapolnjevala ta prostor, lahko že iz samih sprememb v strukturi in razporeditvi časopisnega prostora ugotovimo, da se je dogajalo nekaj zelo posebnega in nekaj, kar se je zdelo jugoslovanskim medijem zelo pomembno in čemur so se odločili nameniti veliko prostora, da bi lahko o dogodku poročali čim bolj natančno in izčrpno.

Iz razporeditve vsebin znotraj rubrike namenjeni zunanji politiki lahko izvemo še več. Okupaciji Češkoslovaške je bilo v analiziranih časopisih posvečeno 83% prostora, namenjenega zunanji politiki (vir: WP4 report: 6–11, 16–21, 26–32), kar je zares izjemen primer, saj to pomeni, da je bila večina prostora namenjena le eni temi oziroma dogodku. Uporaba časopisnega prostora je ena izmed osnovnih metod poudarjanja pomembnosti določene teme ali dogodka. Ta res drastičen obseg prostora, namenjen okupaciji Češkoslovaške, kaže, da okupacija jugoslovanskemu tisku ni predstavljala le zares izjemnega dogodka *per se*, temveč je tudi zasenčila vse druge dogodke v mednarodni politiki. Vietnamska vojna, kriza na Bližnjem vzhodu in državljanska vojna v Nigeriji so bile v jugoslovanskem tisku marginalizirane oziroma v prvih treh dneh po okupaciji celo povsem izključene iz poročanja o zunanji politiki. Poročila o političnih dogodkih v tujini, ki niso bili neposredno ali posredno povezani z okupacijo Češkoslovaške, so se v jugoslovanskih časopisih ponovno začela pojavljati šele 24. 8.

Vietnamska vojna, državljanska vojna v Nigeriji in spopadi na Bližnjem vzhodu so bili po pomembnosti in obsegu vsi primerljivi z okupacijo Češkoslovaške. Prav tako je šlo v vseh treh naštetih primerih za vojaški konflikt in boj nasprotnih političnih perspektiv. Kljub temu jih je jugoslovan-

ski tisk potisnil ob stran, da bi lahko zagotovil več prostora poročanju o okupaciji. Razporeditev časopisnega prostora je okupacijo reprezentirala kot dogodek, ki je daleč najpomembnejši izmed vseh podobnih hkratnih dogodkov v svetovni politiki.

Poročila o okupaciji niso bila omejena na rubriko zunanja politika – tam je bila dominacija poročil o okupaciji nad poročili o drugih dogodkih le najočitnejša. Strani, namenjene notranji politiki, so prav tako vsebovale veliko poročil o odzivih jugoslovanske javnosti in političnega vrha na okupacijo. Ta poročila so zasedala 57 % prostora, namenjenega notranji politiki (ibid.). Poročanje o okupaciji je zasedalo 25 % celotnega časopisnega prostora (ibid.) – četrtnina celotnega prostora je bila namenjena le enemu dogodku! – največ v zunanji politiki, nekoliko manj v notranji politiki in zelo malo v drugih rubrikah.

Poročila o okupaciji lahko razdelimo na tista, ki so se z okupacijo ukvarjala neposredno, in tista, ki so se z njo ukvarjala posredno. Vsi uvodniki v vseh časopisih so bili neposredno namenjeni okupaciji in nobeden med njimi ni bil namenjen nobeni drugi temi. Največ poročanja o okupaciji je spadalo v žanr novic in poročil. Neposredne novice so poročale o razvoju dogodkov na Češkoslovaškem, o številu žrtev, političnih procesih, pogajanjih, civilnem odporu, premikih enot Varšavskega pakta in podobnem. Posredne novice so poročale o odzivih na okupacijo doma in v tujini in o protestih in drugih političnih dejavnostih, ki jih je sprožila okupacija. Znotraj celotnega časopisnega prostora (ne glede na rubrike) je bilo posrednih poročil o okupaciji več kot neposrednih (51 % proti 49 %, ibid.). Ti podatki kažejo, da so jugoslovanski časopisi učinek okupacije na domačo in svetovno javnost ter politiko pojmovali kot za odtenek pomembnejši od okupacije same.

Do sedaj smo s pomočjo kvantitativnih podatkov pokazali, kako je bila okupacija kot izredno pomemben dogodek prikazana z uporabo razporeditve časopisnega prostora. Proces je bil preprost in neposreden – tematski sklopi, primerni za poročanje o dogodku, so se povečali, druge rubrike so se zmanjšale in vsebina, ki ni bila povezana z okupacijo, je bila marginalizirana ali izključena.

Tudi znotraj prostora, namenjenega poročanju o okupaciji, je prišlo do sprememb, ki so še bolj poudarile okupacijo kot zares pomemben dogodek. Naslovi na prvi strani so bili večji kot pred okupacijo. Zgornje polovice prvih strani so v prvih nekaj dneh po okupaciji vsebovale le en in kasneje le dva ali tri krajše članke, napisane z neobičajno velikimi črkami, medtem ko so pred okupacijo vsebovale več člankov z različnimi temami.

Tudi fotografij na prvi strani je bilo manj in bile so večje kot prej. Običajna prva stran v jugoslovanskih časopisih v dneh takoj po okupaciji je vsebovala le eno ali dve novici, napisani z velikim črkami in z velikimi naslovi zgoraj na levi, veliko fotografijo zgoraj na desni in nekaj manjših novic in fotografij na spodnji polovici. Oblika prvih strani je bila namenjena pritegnitvi in osredotočanju pozornosti bralca na en sam dogodek – okupacijo Češkoslovaške.

Prvih nekaj strani, ki v časopisih tradicionalno vsebujejo poročanje o najpomembnejših dogodkih, je bilo v vseh analiziranih časopisih namenjenih izključno okupaciji, z izjemo prvega dne, 21. 8., ko še ni bilo dovolj informacij. Takoj po začetku okupacije je bilo v povprečju prvih pet strani jugoslovanskih časopisov namenjenih izključno okupaciji. To število je skozi teden počasi upadalo in 27. 3. so bile izključno okupaciji namenjene povprečno prve tri strani (ibid.). Okupacija Češkoslovaške je bila torej poudarjena in predstavljena kot dogodek izjemnega pomena s spremembami v razporeditvi časopisnega prostora in v razporeditvi vsebine ter s tipografskimi spremembami.

Dva nasprotna sistema vrednot

Iz kvantitativnih podatkov lahko razberemo le, da je bila okupaciji Češkoslovaške v jugoslovanskem tisku pripisana izredna pomembnost. Da bi ugotovili, zakaj je bilo tako in kako je bil dogodek predstavljen, moramo preiti h kvalitativni analizi. Najprej si bomo ogledali reprezentacijo družbenih akterjev v diskurzu (v našem primeru v časopisnih člankih). Prvi del tega podpoglavja bo temeljil na Van Leeuwenovih (1996) metodah analize reprezentacije družbenih akterjev, kjer so družbeni akterji definirani kot dejanski ljudje, ki nastopajo v diskurzu, in reprezentacija kot način, na katerega diskurz govori o družbenih akterjih. Reprezentacija za Van Leeuvena (1996: 32) pomeni uporabo določenih jezikovnih sredstev z namenom prikazati družbene akterje na poseben način, da bi dosegli določene politične ali ideološke cilje. Drugi del tega podpoglavja bo temeljil na Faircloughovi (1992: 101–137) teoriji intertekstualnosti in bo namenjen analizi reprezentacije družbenih vrednot v diskurzu jugoslovanskega tiska.

Prvi dan po okupaciji je bil na prvi strani Dela natisnjen naslednji naslov »Čete petih držav so zasedle Češkoslovaško«. V to izjavo sta vključena dva družbena akterja: vojska Varšavskega pakta (VP) in Češkoslovaška. Dogodek je predstavljen, kot da ima dva glavna protagonista, ki ju glagol zasedi, prevzet iz vojaškega žargona, postavlja v antagonistično medsebojno

razmerje. Čete so osebek stavka in so predstavljene kot aktivne, medtem ko je Češkoslovaška predmet in je predstavljena kot pasivna. Ker oba akterja povezuje glagol vojaškega izvora, so čete predstavljene kot agresor in Češkoslovaška kot žrtev vojaške agresije. Takšna, na prvi pogled skromna in »objektivna« predstavitev situacije – naslov le pove, kaj se je zgodilo, osnovna dejstva, in ne vsebuje komentarja ali odkritega izražanja družbenih vrednot – vseeno ni nedolžna in vsebuje določeno politično usmeritev. Naslov bi se lahko na primer glasil tudi »Čete VP so se pomaknile v ČSSR«. Uporaba glagola zasesti meri na sprožanje negativnih čustev do VP pri bralcih, saj je vsaka agresivna vojaška akcija neizogibno povezana z nasiljem, s smrtjo in trpljenjem. V našem primeru, ko izjava dogodek predstavlja kot agresivno vojaško akcijo, aktivizacija (Van Leeuwen, 1996: 42) pomeni negativno reprezentacijo VP in pasivizacija (ibid.) pozitivno reprezentacijo ČS, saj je izjava podana v družbenem kontekstu, v katerem agresivne vojaške akcije veljajo za moralno sporne. Takratni glavni doktrini Jugoslavije v mednarodni politiki sta bili namreč miroljubna koeksistenca in pravica vsakega naroda do samoodločbe (Tripalo, 1990: 97–121).

V drugačnem družbenem kontekstu in ob drugačni ideološki podlagi bi bila tudi moralna vrednost takšne reprezentacije družbenih akterjev drugačna. Da bi upravičile okupacijo, so vlade petih držav VP podale izjavo (citirano v Borbi, 24. 8., 3), v kateri so uporabile glagol pomagati namesto zasesti, napasti ali okupirati. V izjavi so vlade petih držav trdile, da »so se odzvale na klic na pomoč partije in državnega vodstva Češkoslovaške«. Če je takšna izjava podana znotraj političnega konteksta sovjetske doktrine o omejeni suverenosti (Pirjevec, 1995: 262–281) in znotraj družbenega konteksta, v katerem so dominantne vrednote povezane z ohranjanjem socialističnega reda za vsako ceno in z vsemi razpoložljivimi sredstvi, in če je vez med obema akterjema glagol pomagati, potem je aktiven družbeni akter reprezentiran pozitivno, medtem ko je pasivni akter prikazan negativno, kot nekdo, ki je napravil napako, ki jo mora popraviti nekdo drugi. Za opis »napak« Češkoslovaške in da bi upravičil »pomoč«, sta sovjetski tisk in tisk drugih štirih držav uporabljala pridevnike, kot sta imperialističen ali kontrarevolucionaren.

Če primerjamo obe izjavi, lahko vidimo, da v obeh potekata dva konflikta na dveh različnih ravneh: realen dogodek, tj. konflikt med vojsko VP in ljudstvom ČSSR (dvema družbenima akterjema) in konflikt med dvema nasprotnima reprezentacijama tega dogodka, ki temeljita na dveh nasprotnih sistemih vrednot. Jugoslovanski časopisi so predstavljali okupacijo na določen način in se obenem borili proti nasprotni reprezentaciji istega

dogodka v časopisih držav, ki so napadle Češkoslovaško.⁶ Oglejmo si nekaj diskurzivnih strategij, ki jih je v boju proti nasprotnim reprezentacijam okupacije uporabljal jugoslovanski tisk.

V drugem primeru zgoraj je Borba ponatisnila celotno izjavo vlad petih držav v obliki dobesednega navedka. Nič ji ni bilo odvzeto ali dodano – razen naslova. Tudi naslov sam je citat, vzet iz izjave: »Razredni bratje so vam prišli na pomoč!«. Edini dodatek k naslovu in tudi edina Borbina intervencija v izvorno besedilo so narekovaji, ki so dodani naslovu. Čeprav je dajanje citatov v narekovaje običajen postopek, to ne drži vedno, kadar so citati obenem časopisni naslovi. Na naslednji strani iste številke Borbe je še ena uradna izjava za javnost, ki je ponovno citirana v celoti in katere naslov je ponovno citat iz izjave, le da je tokrat ta izjava deklaracija Komunistične partije ČSSR in da je naslov »Branimo humani obraz socializma« natisnjen brez narekovajev. Prisotnost in odsotnost tako drobnih jezikovnih sredstev, kot so narekovaji, lahko označuje pomembno razliko v reprezentaciji obeh izjav in vrednot, na katerih temeljita.⁷

V prvem primeru je uporaba narekovajev primer odkrite intertekstualnosti, »kjer so drugi teksti odkrito vključeni v tekst« (Fairclough, 1992: 117) oziroma, natančneje, spete intertekstualnosti, »kjer je določen tekst jasno vsebovan znotraj matrice drugega« (ibid.: 118). Borba ni le jasno označila, da je izjava vlad petih držav »drugi tekst«, ki ga niso napisali Borbini novinarji – z uporabo narekovajev, ki v tem primeru niso bili nujno potrebni, se je tudi distancirala od citiranega teksta in torej reprezentirala tekst izjave kot nekaj tujega vrednotam, za katere se Borba zavzema, in kot nekaj, s čimer se časopis ne strinja. Odsotnost narekovajev v primeru druge izjave pomeni ravno nasprotno. Ker je ni jasno označila kot »drugi tekst«, je Borba izjavo KP ČSSR sprejela kot svojo in jo prepoznala kot resnično. Izjava KP ČSSR je predstavljena kot resnična – Borba ne dvomi o tem, da je odpor Češkoslovaške v resnici obramba humanega obraza socializma, medtem ko je izjava vlad petih držav predstavljena kot relativna, kot izraz partikularne perspektive in kot taka ne nujno resnična.

V primerih intertekstualnosti, ko en tekst tvori del drugega, lahko ločimo med tem, kar Fairclough (1992: 103), sledeč Bahtinu in Kristevi, imenuje vertikalna in horizontalna intertekstualnost. Vertikalna intertekstualnost pomeni situacijo v diskurzu, ko osnovni tekst predstavlja kontekst za drugi tekst (v nasprotju s horizontalno intertekstualnostjo, kjer se teksta zaporedno izmenjujeta kot v primeru pogovora med dvema osebama). Borba je, ko je poročala o okupaciji ČSSR, uporabljala vertikalno intertekstualnost kot sredstvo vključevanja citatov iz Pravde, ki je bila, zno-

traj Borbinega diskurza, glavna protagonistka uradnega sistema vrednot Sovjetske zveze. Naslov enega izmed člankov, ki so povzemali in citirali Pravdo, je: »'Pravda': Akcija petih držav je 'dokaz velike skrbi za zaščito socializma'« (Borba, 22. 8., 5). Članek ni popoln ponatis članka iz Pravde, vendar vsebuje veliko neposrednih citatov, ki so med seboj povezani s pisanjem Borbinega novinarja. Narekovaji v naslovu imajo isto funkcijo kot v primerih zgoraj – izražajo dvom o resničnosti Pravdinih trditvev o »veliki zaskrbljenosti za zaščito socializma«.

Članek je natisnjen na strani v Borbi, ki je namenjena odzivom na okupacijo Češkoslovaške v svetu. Drugi članki na tej strani prinašajo poročila o protestih in kritikah okupacije iz ZDA, Francije, Velike Britanije, Italije, Zahodne Nemčije, Danske in Belgije. Vključitev širokega razpona kritik in obsodb okupacije predstavlja kontekst Pravdinim poskusom nje-nega upravičenja. V tem kontekstu lahko bralci berejo Pravdine trditve le kot ironične, kot nekaj, kar je v očitnem nasprotju z resnično situacijo in »objektivnimi« dejstvi (dejstvi, ki jih kot objektivna vzpostavlja kontekst).

Biti ironičen po Ducrotu (1988: 209–212) pomeni izjaviti nekaj, kar je očitno neresnično glede na to, kar v dani situaciji velja za resnično. Uspeh ironične izjave je odvisen od bralčeve (ali poslušalčeve) zmožnosti prepoznati njeno neresničnost.⁸ V našem primeru to zmožnost prepoznave neresničnosti ironične izjave zagotavljajo kontekst oziroma vsi drugi članki na isti strani, kot je Pravdin članek. Kontekst predstavlja okupacijo kot vojaški napad, kršitev mednarodnega prava in destabilizacijo mednarodnega miru. V takšnem kontekstu lahko beremo Pravdine izjave – kot je »intervencijo bodo podprli vsi, ki imajo radi mir« – le kot ironične, in to ironične v zelo neprimernih okoliščinah (Češkoslovaška je izgubila svojo suverenost, njeni državljani umirajo). Ironizacija Pravdinega diskurza s pomočjo vertikalne intertekstualnosti predstavlja vrednostni sistem, na katerem temeljijo Pravdina upravičevanja okupacije, v zelo negativni luči.

Reprezentacija okupacije kot krize

Že prej smo ugotovili, da je jugoslovanski tisk predstavljal okupacijo kot konflikt med dvema sistemoma vrednot. Prvi sistem, s katerim se je identificiral jugoslovanski tisk, vsebuje svobodo, nacionalno neodvisnost, demokracijo in družbeni napredek. Vse te vrednote so mnogokrat omenjene v člankih, ki poročajo o odzivih na okupacijo v Jugoslaviji, ne glede na to, ali gre za odzive ljudi na ulici, delavcev ali političnega vrha. V poročilu o množičnih protestih proti okupaciji Češkoslovaške v Beogradu

(Vjesnik, 24. 8., 3) piše: »Zveza komunistov Jugoslavije in naša socialistična skupnost smo se vedno borili za svobodo in neodvisnost narodov, za enako in demokratično sodelovanje med vsemi državami in vsemi narodi sveta.« V istem članku najdemo tudi omembo drugega, nasprotnega sistema vrednot: »Očitno je, da je to, kar se dogaja, poskus ustaviti prenovo češkoslovaške socialistične družbe. Kar se dogaja, je torej pomoč in spodbuda konservativnim, birokratskim silam, ki ustavljajo demokratičen razvoj na Češkoslovaškem in državo vračajo na že bankrotirano pot.« Situacija v ČSSR je predstavljena kot spopad med konservativnimi in birokratskimi silami na eni strani ter naprednimi in demokratičnimi na drugi strani, kjer sovjetski tisk in politični vrh podpirata prve, medtem ko jugoslovanski tisk in politiki podpirajo druge.

Sistemi vrednot temeljijo na različnih ideoloških perspektivah. Uporaba prve osebe množine v »naša socialistična skupnost« predpostavlja zamišljeni mi (Anderson, 2006), skupnost, ki jo konstituirajo in reproducirajo ideološki rituali (Althusser, 1980: 68–72). Uporaba in ponavljanje ustaljenih novinarskih fraz je eden izmed ideoloških ritualov in kot ugotavlja Anderson (ibid.), imajo tisk in množični mediji nasploh poglobitno vlogo pri konstituciji zamišljenih skupnosti. Znotraj teh skupnosti ideologija deluje kot družbena vez (Močnik, 1999: 5–69). Z nanašanjem na skupnost, kateri vsi pripadamo, so določene vrednote pripisane vsem posameznikom, ki se prepoznavajo kot del »mi«. V našem primeru so bralci, z Althusserjevimi (1980: 72–77) besedami, interpelirani kot člani »naše socialistične skupnosti«.

V drugem delu navedenega primera lahko najdemo še en ideološki mehanizem – sklicevanje na očitnost (Althusser, 1980: 73–74) brez navedanja dokazov zanjo. Ideološke izjave tipa »očitno je, da« ne povedo, zakaj je nekaj očitno, gotovo ali resnično. Deklaracija »očitno je« deluje kot dokaz oziroma kot nadomestek dokaza. V našem primeru trditev, da je nekaj očitno predhodi razkritju stanja (»poskus ustaviti prepoved Češkoslovaške«). Akterji so vključeni šele kasneje (»konservativne in birokratske sile«). Razlaga pride pred »dejstvi«. »Dejstva« (da so na delu konservativne in birokratske sile, ki nasprotujejo napredku in demokraciji) retroaktivno potrjujejo predhodno zatrditev očitnosti. Ideološka gesta »očitno je« in nizanje dejstev, ki ji sledi, ponujata poseben način razumevanja in interpretacije, ki članom »mi-skupnosti« omogoča razumeti, kaj se »očitno« dogaja, obenem pa onemogoča druge in drugačne načine razumevanja situacije.

Zgodovinski dogodek okupacije ČSSR je sprožil oblikovanje dveh nasprotnih ideoloških perspektiv, ki sta se v medijskem diskurzu artikulirali kot dve antagonistični medijski reprezentaciji istega zgodovinskega do-

godka. Njuno antagonistično razmerje je bilo skonstruirano s pomočjo sklicevanja na vrednote in njihovo distribucijo v dva sistema vrednot. Eden izmed načinov distribucije vrednot v oba sistema je bila v medijskem diskurzu uporaba veznikov, ki so predstavljali določene vrednote kot kompatibilne in medsebojno povezane (»ni socializma brez demokracije«, Vjesnik, 25. 8., 6) in ustvarjali medsebojno ločnico s pomočjo veznikov, ki so vrednote postavljali v medsebojno nasprotje (»napredne sile proti vsaki agresiji«, Vjesnik, 25. 8., 7).

Do sedaj nas je zanimalo predvsem, kako je bila okupacija ČSSR reprezentirana v medijih, kako je medijski diskurz predstavljal akterje konflikta in konflikt sam. Ostajata nam še dve pomembni vprašanji: za kaj je šlo v konfliktu in, vprašanje s samega začetka, zakaj je bil konflikt prikazan kot tako pomemben?

Primer iz Vjesnika nam lahko pomaga odgovoriti na ti dve vprašanji:

V tem primeru smo posebej zgroženi, saj je prišlo do napada na socialistično državo v imenu socializma in, še več, v imenu socialističnih ciljev. [...] Na teritoriju in ob vprašanju Češkoslovaške se v našem času bije bitka za nadaljnje pospeševanje razcveta socializma v svetu in pogoj tega pospešenega razvoja - spremembe celotnega sveta - je demokratična pot razvoja socializma. [...] Izredne naloge so zadane našim narodom, naši socialistični skupnosti [...] Zaradi tega [...] je bitka na notranji ravni postavljena kot ključno vprašanje.

V tem citatu je jasno izpostavljeno, za kaj gre v spopadu, ki ga je sprožila okupacija ČSSR. Socialistično državo je napadla druga socialistična država. Ta napad ni le v nasprotju s socialističnimi vrednotami, temveč tudi zavira proces socialistične transformacije sveta. Nadalje, pogoj za socialistično transformacijo sveta je notranja transformacija socializma samega - njegova demokratizacija - in praška pomlad je bila poskus takšne transformacije socializma. Določene sile temu nasprotujejo in, z uporabo vojaške moči proti Češkoslovaški, ogrožajo tako notranjo transformacijo socializma kot širjenje socializma po svetu.

Konflikt je, v interpretaciji zgodovinske situacije v jugoslovanskem tisku, notranji socializmu. Rezultat konflikta bo odločilen za nič manj kot prihodnost in preživetje socializma⁹ - če bo demokratizacija socializma zatrta, bo socializem degeneriral v birokratizem, zgubil svoj potencial za spreminjanje sveta in sčasoma propadel. Uporaba trpnika na koncu citata ne pušča prostora za razumevanje takšne interpretacije kot partikularne, saj govori in deluje kar zgodovina sama. Besede zgodovina v citatu sicer ni, toda nanjo namiguje uporaba besede naloge, ki je del klasičnega marksističnega toposa, po katerem nam zgodovina zadaja naloge. Uporaba

toposa igra na stvari, ki jih vsi člani zamišljene skupnosti vedo in prepoznavajo kot resnične in tako pri bralcih dosega ideološki učinek prepoznavanja (Althusser, 1980: 74) – od bralcev se pričakuje, da napisanega ne berejo kot nečesa, kar temelji na specifični ideološki, družbeni in politični podlagi, ali nečesa, kar poskuša doseči specifične ideološke ali politične cilje, temveč kot nekaj, kar je očitno resnično, nekaj, kar samo še ni političen odziv na dogodek, temveč šele postavlja »objektivno«, dejstveno podlago za kakršen koli političen odziv. Takšen tip »prikrite« interpretacije tako šele omogoča kakršen koli smiseln političen odziv na dogodek in, obenem, z umeščanjem dogodka v specifičen ideološki horizont, začrta osnovno smer vsake politične refleksije bralcev, saj vzpostavlja in obenem omejuje možnosti razumevanja situacije.

Reprezentacija krize kot odločilne za usodo socializma

Izjava iz Titovega odziva na okupacijo »zadan je bil težak udarec socialističnim in naprednim silam v svetu« je bila uporabljena kot naslov na prvi strani vseh analiziranih časopisov dan po začetku okupacije (22. 8.). Kasneje so bile različice te izjave večkrat uporabljene v drugih člankih (»udarec mednarodnemu delavskemu gibanju«, Vjesnik, 23. 8., 5, »težek udarec ciljem delavskih in antiimperialističnih gibanj v svetu«, Vjesnik, 26. 8., 6). Po svojem prvem pojavljanju izjava ni bila več pripisana Titu. Metafora »težek udarec socializmu« je postala topos, obče mesto v diskurzu jugoslovanskega tiska. Bila je najosnovnejša in najbolj zgoščena interpretacija dogodka in je kot taka služila kot izhodišče za druge, natančnejše in sofisticirane interpretacije.

Metafora »težek udarec« predpostavlja, da je socializem vpleten v boj in da ima sovražnika. V tem boju je socializem, po Titovi interpretaciji in interpretacijah drugih legitimnih govornikov (Bourdieu, 1997: 45–46), na robu poraza. Izid krize bo odločujoč za preživetje in nadaljnji razvoj socializma. To je tisto, kar odločilno razlikuje okupacijo Češkoslovaške od drugih primerljivih dogodkov, ki so se dogajali istočasno in so bili v jugoslovanskem tisku marginalizirani zaradi intenzivnega poročanja o okupaciji. Vietnam, Biafra in Palestina so bili vsi mesta intenzivnih in pomembnih vojaških in političnih konfliktov, a v nobenem od njih ni bila na kocki usoda socializma.

Socializem je bil poleg družbeno-političnega sistema leta 1968 tudi mit v pomenu, ki ga je temu konceptu dal Močnik (1998: 220–255; 2006: 1–23). Po Močniku je mit ambivalenten in ne preferira nobene posebne

interpretacije samega sebe. Ravno nasprotno, mit predstavlja skupen vir in skupno podlago za množico različnih interpretacij, za katere predstavlja najmanjši skupni imenovalec. To velja tudi za tiste interpretacije mita, ki so druga z drugo v antagonističnem razmerju. Obenem mit tudi postavlja meje in osnovno strukturo svojih interpretacij. Deluje kot nevtralen teren in skupna podlaga za dialog med različnimi ideološkimi perspektivami. V našem primeru je bil ta ideološki dialog antagonističen in je potekal v obliki boja med dvema nasprotnima ideološkima perspektivama, ki sta obe govorili v imenu socializma. V diskurzu jugoslovanskega tiska je bil dialog med njima enostranski. Članki, ki so izražali odobravanje okupacije, so bili vzeti iz svojega izvirnega konteksta (ta je bil običajno Pravda ali kak drug časopis iz držav, ki so sodelovale pri okupaciji) in uporabljeni znotraj konteksta jugoslovanskih časopisov, za namene posredne (kot v primeru ironizacije Pravdinih izjav) ali neposredne kritike.

»Na Češkoslovaškem so v nevarnosti pozicije birokratizma, ne socializma« in »boj za samoupravljanje je najtežji udarec birokratizmu in stalinizmu« sta dva primera neposredne kritike. Obe izjavi sta vzeti iz govorov na izrednem kongresu CK ZKJ, ki so bili objavljeni v Borbi (25. 8., 3). Obe izjavi temeljita na bralčevi prepoznavi okupacije kot boja za prihodnost socializma in obe vsebujeta skrito predpostavko, da je socializem želeni družbeni red (za »mi«, na katerega se izjavi naslavljata) in da se je zanj vredno boriti. Prva izjava je neposreden odziv na obrambe okupacije kot zaščite socializma pred sovražniki. Smer interpretacije, ki je predmet kritike, je v izjavi obrnjena – okupacija je predstavljena ne kot napad na sovražnike socializma, temveč kot napad na socializem sam. Druga izjava temelji na Titovem toposu in razkrije drugega akterja v izmenjavi udarcev med birokratskim in naprednim socializmom. Okupacija je lahko bila težek udarec za socializem, toda boj za samoupravljanje in demokracijo tako na Češkoslovaškem kot v Jugoslaviji (tu gre identifikacija med Češkoslovaško in Jugoslavijo, ki jo lahko razberemo že iz »Akcijskega programa«, v drugo smer) je prav tako težek udarec za birokratske sovražnike socializma: »Uporaba sile v tem primeru le kaže, v kako globoko krizo je padel državno-birokratski koncept socializma in obenem njegovo nemoč, da se zoperstavi naprednim in revolucionarnim gibanjem v svojem bloku« (Borba, 24. 8., 16).

Iz do sedaj navedenih primerov lahko jasno vidimo, kako mit socializma deluje nevtravno in obenem strukturira in omejuje dialog med različnimi ideološkimi perspektivami znotraj sebe – v našem primeru mit socializma le postavlja teren in osnovne elemente polemike med naprednim in birokratskim socializmom. Ta teren je boj za prihodnost socia-

lizma, medtem ko sta osnovna elementa socializem in njegov sovražnik. Obe nasprotni ideološki perspektivi napolnjujeta elementa z različnimi vsebinami in jim dajeta različne pomene – sovražnik socializma so lahko tako progresivno gibanje v ČSSR kot okupacijske sile VP.

Obe strani v tem ideološkem dialogu – tako predstavniki naprednega kot birokratskega socializma – se legitimizirata s pomočjo skupnega mita socializma in obe poskušata zanikati ravno dejstvo, da si delita skupno mitsko podlago. Obe poskušata svojega nasprotnika izključiti iz skupnega ideološkega horizonta in ga prikazati kot nesocialističnega. Vsaka izmed obeh strani poskuša drugo izključiti iz mita socializma.¹⁰ V ideološki perspektivi jugoslovanskega tiska je za okupatorje socializem le krinka za uvedbo avtoritarnega in birokratskega režima (ki nima nič skupnega s sodobnim, humanim in z demokratičnim socializmom), medtem ko za sovjetski tisk češkoslovaške reforme niso nič drugega kot krinka za kontrarevolucionarno ukinitvev socializma in uvedbo kapitalistične družbene ureditve.¹¹

Obe ideološki perspektivi imata druga drugo za lažni socializem in predstavljata sami sebe kot resnični socializem. Cilj njunih vzajemnih kritik je razkriti lažnost trditev druge strani in jo tako izključiti iz mita socializma. Zastavek njunega spopada je, kateri izmed njiju bo uspelo inavgurirati svojo reprezentacijo socializma kot edino resnično in pravilno reprezentacijo (Bourdieu, 1997: 175–180). Gre za boj med dvema režimoma resnice (Foucault, 1991: 57–77) oziroma dvema resničnostnima programoma (Veyne, 1998: 86–104), dvema sistemoma diskurzivnih mehanizmov in strategij, namenjenih regulaciji, organizaciji in distribuciji določene vednosti in predstavljanju te vednosti kot resnične.¹²

Metafori o težkem udarcu nasprotuje nasprotna metafora, ki vzpostavlja nasprotni topos, izražen v Pravdini trditvi, da je »akcija petih držav izraz velike skrbi za zaščito socializma« (Borba, 22. 8., 5). Težek udarec socializmu proti veliki skrbi za socializem – to sta zgoščena povzetka obeh ideoloških pozicij, ki sta leta 1968 znotraj mita socializma bili boj za pravilno in resnično reprezentacijo okupacije ČSSR. Jugoslovanski časopisi so prikazovali okupatorje kot »nasilne« (Slobodna Dalmacija, 26. 8., 3, 22. 8., 2) in »brutalne« (SD, 24. 8., 3), kot agresorje (SD, 24. 8., 1) in kot »grožnjo miru« (SD, 22. 8., 4). S tem so igrali na še en klasičen marksistični topos – »prihodnost človeštva bo socializem ali barbarstvo« (Luxemburg, 1977, 827). Ta topos je formuliran v obliki ekskluzivne alternative ali-ali. Ne moremo imeti obojega, izbrati moramo enega izmed obeh elementov. Prvi je predstavljen pozitivno, s pomočjo pridevnikov, kot so human, demokratičen, napreden, drugi pa negativno, s pomočjo pejorativnih atributov

(Wodak et al., 1999: 42) – slabšalnih pridevnikov, kot so stalinističen, nasilen, birokratski. Ne glede na to, kakšna je odločitev, z odločitvijo za enega izgubimo drugi element. V našem primeru sta alternativni demokratični in napredni socializem na eni in avtoritaritaren in birokratski socializem na drugi strani. Omenjeni splošni topos v konkretni zgodovinski situaciji okupacije Češkoslovaške v diskurzu jugoslovanskega tiska dobi naslednjo obliko: prihodnost socializma bo demokracija/napredek ali birokratizem/avtoritarnost.¹³

Toda ne gre le za preprosto (ali svobodno) izbiro – zagovorniki obeh elementov obenem trdijo, da bo izbira nasprotnega elementa uničila socializem, medtem ko izbira pravega elementa predstavlja edino možnost ohranitve socializma. Če upoštevamo še grozeče uničenje socializma, moramo formulo odločitve razcepiti na dvojje in dodati obema deloma socializem kot eno izmed možnih izbir. Z jugoslovanske perspektive torej formula izgleda takole: ali socializem ali birokratizem, medtem ko s sovjetske perspektive izgleda takole: ali socializem ali svoboda in demokracija.¹⁴ Drugi element v obeh formulah je lažni socializem po eni in resnični socializem po drugi strani v ideološkem boju. Če obe formuli ponovno združimo, dobimo: ali resnični socializem ali lažni socializem, kjer sta konkretna vsebina in oblika resničnega in lažnega socializma odvisna od ideološke perspektive, s katere formulo izrekamo, in se spremeni, če zamenjamo perspektivo.

Toda ne glede na perspektivo izrekanja je formula zdaj lacanovska *vel* alternativa. Lacan (1996: 194–199) je *vel* definiral kot alternativo, kjer izbira enega elementa da ta element, medtem ko je izbira drugega elementa nemogoča in pomeni izgubo obeh elementov izbire. Lacanov primer je ropar, ki v svojo žrtev nameri pištolo in reče: »Denar ali življenje!« Če žrtev izbere življenje, ga dobi, vendar izgubi denar, če pa izbere denar, ga bo ropar ustrelil in mu vseeno vzel denar, tako da bo izgubila oboje, denar in življenje. Naš primer je podoben. Ena možnost alternative prinese zeleni element, medtem ko druga pomeni izgubo obeh elementov.

S sovjetske perspektive izgleda *vel* takole: če ČSSR izbere svobodo in demokracijo (lažni socializem), izgubi resnični socializem (družbeno-politično ureditev, ki jo je imela pred praško pomladjo), vendar tudi svoboden in demokratičen socializem (saj jo bodo pod krinko uvajanja svobode in demokracije prevzeli kontrarevolucionarni elementi in jo spremenili v kapitalistično državo). Češkoslovaška je imela možnost izbire, vendar se je odločila napačno. Ker se je odločila za svobodo in demokracijo, ji grozi, da bo izgubila oboje – tako socializem kot svobodo in demokracijo. Le

vojaška intervencija VP lahko suspendira *vel* alternativo in reši socializem pred propadom. S te perspektive vojaška akcija dejansko predstavlja veliko skrb za ohranitev socializma, saj napačna odločitev, ki jo je sprejela ČSSR, ogroža sam obstoj socializma.

Z jugoslovanske perspektive izgleda *vel* takole: Češkoslovaška se je v dilemi med resničnim (naprednim, humanim in demokratičnim) in lažnim (birokratskim in avtoritarnim) socializmom odločila pravilno. S to izbiro znotraj *vel* alternative lahko ohrani resnični in izgubi lažni socializem, medtem ko bi z napačno odločitvijo izgubila oboje, tako lažni kot resnični socializem, se pravi socializem v celoti, saj bi odločitev za birokratski model socializma pomenila, da bi socializem izgubil svojo vitalnost in potencial za spreminjanje sveta in bi sčasoma odmrll. S te perspektive se vojaške okupacije ne da upravičiti. Okupacija sili ČSSR v preklic pravilne in sprejem napačne odločitve, kar lahko povzroči propad socializma v ČSSR in ima težke posledice za socializem na globalni ravni, zato je treba okupacijo ČSSR ostro kritizirati in zahtevati umik vojsk VP.

Zaključek

Vdor zgodovine - v obliki prelomnega dogodka okupacije Češkoslovaške - v mit socializma, mit, ki je bil v mirnih časih sposoben vključevanja množice ideoloških perspektiv, od izjemno inspirativnih do izjemno bizarnih, je grozil, da bo uničil mit sam. V situaciji, ko so komunistične partije v vzhodnem bloku že pristajale na cinični diskurz realpolitike,¹⁵ je vstaja na Češkoslovaškem pomenila izbruh iskrenega verjetja v socializem in poskus ohraniti njegove emancipatorne in egalitarne politične in socialne potenciale. Odpor češkoslovaških množic je še enkrat - in morda zadnjič - aktiviral utopično dimenzijo socialistične ideologije in politike. Ta aktivacija je razcepila mit socializma na dvoje: na eni strani je bila cinična uporaba revolucionarnega diskurza za upravičevanje prozaičnih geopolitičnih posegov, medtem ko so na drugi strani stali ideali svobode, emancipacije in enakosti. Za trenutek je bil - če uporabimo slogan sodobnih naslednikov utopične razsežnosti socializma - drugačen svet mogoč.

Opombe

- [1] V Jugoslaviji je bilo leta 1956 (podatkov za leto 1968 nismo imeli) 1361 periodičnih publikacij. Od tega jih je 599 izhajalo v Srbiji, 374 na Hrvaškem in 194 v Sloveniji. Le 194 publikacij je izhajalo v vseh treh preostalih jugoslovanskih republikah skupaj (vir: zaključno poročilo EMEDIATE Workpackage 2 Srbija, str. 15).
- [2] Po Edelsteinu (1974, 21) je leta 1968 vsako slovensko gospodinjstvo v povprečju imelo radijski sprejemnik, medtem ko je imelo v Srbiji radio vsako drugo gospodinjstvo (vir: WP2 Slovenija, str. 25).
- [3] Število televizijskih sprejemnikov se je med letoma 1959 in 1967 povečalo za stokrat (vir: WP2 Slovenija, 26).
- [4] Sedeža JRT, jugoslovanske radiotelevizije, in Borbe, osrednjega jugoslovanskega dnevnika, sta bila prav tako v Beogradu (vir: WP2 Srbija, 23). Leta 1968 je bilo 51 % vseh jugoslovanskih novinarjev Srbov, 20 % Hrvatov in 11 % Slovencev (vir: WP2 Srbija, 21).
- [5] Dan pred okupacijo je povprečen prostor, namenjen zunanji politiki, v jugoslovanskih časopisih obsegal 18 % celotnega prostora. Prvi teden po okupaciji se je prostor, namenjen zunanji politiki, povečal na 28 % (vir: EMEDIATE WP4 final report, 16–21, 26–32).
- [6] Jugoslovanski časopisi so citirali in celo ponatiskovali mnogo člankov iz sovjetskega tiska in nekatere iz tiska NDR, Madžarske, Bolgarije in Poljske. Poskusi upravičenja okupacije so bili deležni velike pozornosti.
- [7] Dva dodatna primera te diskurzivne strategije sta dva naslova iz Slobodne Dalmacije (25. 8., 6): »'Zaskrbljujoče' stališče romunskega vodstva« (kjer članek komentira reprezentacijo romunske kritike okupacije v madžarskem tisku) in »Kontrarevolucionarni izpadi« (kjer se članek ukvarja z reprezentacijo ljudskega odpora na Češkoslovaškem v tisku NDR). Na isti strani Slobodne Dalmacije je naslov »Zlonamerno izkrivljanje dejstev« (brez narekovajev), kjer članek povzema odziv Radia svobodna Praga na reprezentacijo okupacije v osrednjem sovjetskem časopisu Pravda.
- [8] V enem izmed člankov v Slobodni Dalmaciji (25. 8., 6) je sama beseda pravda (resnica po rusko) predmet zelo neposredne in eksplicitne ironizacije. Naslov članka je »'Pravda' proti resnici«, kar implicira, da ime časopisa ne ustreza njegovi vsebini. Tema članka je Pravdina reprezentacija izrednega kongresa KP ČSSR kot ilegalnega, kar zanikajo drugi članki v isti številki Slobodne Dalmacije.
- [9] Učinek takšnih izjav je bil še dodatno okrepljen s pomočjo uporabe označevalca zgodovina, označevalca, ki je bil še posebej močan v ideološkem horizontu socializma, katerega pomemben del je bil marksizem. Primer: »[...] ves svet se je znašel na prelomni točki v zgodovini« (Vjesnik, 25. 8., 8).
- [10] »Okupacija je v neposrednem nasprotju z bistvom in cilji socializma« (Vjesnik, 26. 8., 2).
 »Vlade petih držav [...] hočejo zadušiti demokratičen in human razvoj socializma na Češkoslovaškem in v kateri koli drugi državi« (Slobodna Dalmacija, 26. 8., 4).

- »Razvoju socializma se postavljajo nasproti sile birokratskega etatizma, ki zavirajo osvobajanje dela in človeške osebnosti« (Borba, 27. 8., 2).
- »[...] takšni postopki so globoko antisocialistični« (Slobodna Dalmacija, 23. 8., 3).
- [11] V članku v Vjesniku (25. 8., 6) je uradno sovjetsko stališče o situaciji na ČS povzeto takole: »[...] socializem je ogrožen zaradi dejavnosti imperialistov in notranjih kontrarevolucionarnih sil.«
- [12] Daljši citat iz Dela (21. 8., druga posebna izdaja, 1) je dober primer boja med dvema režimoma resnice: »V frazi, ki jo uporabljajo napadalci – »zaskrbljenost za socializem v ČSSR« – je mnogo resnice. Samo drugačne, kot jo oni prikazujejo. Resnica je, da so zaskrbljeni zaradi notranjega razvoja v ČSSR po letošnjem januarju, kajti Češkoslovaška partija je ob popolni podpori vsega ljudstva krenila po poti izgradnje učinkovitejšega, bolj humanega, bolj demokratičnega socializma. Strah pred »okužbo« iz ČSSR je glavni razlog, ki je pripeljal do intervencije, kajti tisti, ki si lastijo monopol nad socializmom, nočejo in ne morejo dopustiti, da bi socializem kje lahko pokazal drugačen, boljši obraz od tistega, ki mu ga dajejo oni.« V tem primeru gre za eksplicitne trditve o resnici, ki so postavljene nasproti trditvam o resnici nasprotne strani, ki so predstavljene kot lažne.
- [13] Takšna pozicija je jasno razvidna iz citata iz Titovega govora na zasedanju CK ZKJ v Vjesniku (24. 8., 3): »[...] želja Češkoslovaške, da demokratizira svoj družbeni sistem in stopi na novo pot [...] je, obenem, negacija sistema, ki se drži starih pozicij in uporablja stare metode.« Na podobno pozicijo naletimo v naslovu članka: »Cilj vojaške intervencije je preprečiti družbeni napredek v socialističnih državah.« Prva izjava pojasnjuje nujnost preseganja starega modela socializma z novim, medtem ko druga pojasnjuje nujnost nasilne reakcije starega modela na novi.
- [14] Da bi natančno pojasnili status in funkcijo označevalcev svoboda in demokracija v ideološki perspektivi, ki je zagovarjala okupacijo Češkoslovaške, bi morali izvesti dodatno primerjalno raziskavo sovjetskega tiska. Iz sekundarnih virov (citatov iz sovjetskih in časopisov drugih držav, ki so sodelovale v okupaciji, in prevodov Pravdinih člankov v jugoslovanskih časopisih) lahko ugotovimo, da svoboda in demokracija ne predstavljata nečesa pozitivnega – v nasprotju z jugoslovanskim in zahodnim tiskom, kjer predstavljata tako vrednoti, za kateri si je treba prizadevati, kot opisa trenutne družbeno-politične ureditve. V sovjetskem tisku svoboda in demokracija ne nastopata kot pojava z dejansko družbeno vsebino in sta predstavljeni kot nekakšni dimni zavesi, ki ju uporabljajo reformisti in zahodne sile z namenom prikriti kontrarevolucijo na ČS. Sovjetski tisk torej ne kritizira svobode in demokracije kot take (kot skupka pravic in svoboščin, ljudske participacije v političnem procesu ipd.), temveč njuno ideološko rabo (oziroma zlorabo) v konkretnih zgodovinskih okoliščinah.
- [15] Medtem ko so razglašale, da je komunizem že na poti, so aktivno zatirale vse oblike političnih aktivnosti (množične stavke, ljudske vstaje, delavska gibanja), ki bi lahko dejansko pripeljale do uvedbe komunizma (kot brezrazredne družbe brez države).

Literatura

- Althusser, Louis (1980). Ideologija in ideološki aparati države. V: Zoja Skušek-Močnik (ur.), *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Anderson, Benedict (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Baškovič, Ciril, Pavle Gantar, Marjan Pungartnik and Pavle Zgaga (1982). *Študentsko gibanje 1968–1972*. Ljubljana: Krt.
- Baškovič, Ciril (1982). *ČSSR 1968*. Ljubljana: Krt.
- Bourdieu, Pierre (1997). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Ducrot, Oswald (1988). *Izrekanje in izrečeno*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Edelstein, Alex S. (1974). *The uses of communication in decision-making. A comparative study of Yugoslavia and the United States*. New York: Praeger.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michel (1991). *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Lacan, Jacques (1996). *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Analecta.
- Luxemburg, Rosa (1977). Kaj hoče Spartakova zveza? V: Rosa Luxemburg: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Močnik, Rastko (1998). Mit v teoriji ideologije. C: Paul Veyne, *So Grki verjeli v svoje mite?* Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (1999). *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2006). *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Pirjevec, Jože (1995). *Jugoslavija: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjodjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa.
- Pleterski, Janko in Branko Božič (1975). *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*. Maribor: Založba Obzorja.
- Popov, Nebojša (1990) *Jugoslavija pod naponom promjena*. Beograd: Nebojša Popov (self-published).
- Tripalo, Miko (1989). *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus.
- Van Leeuwen, Theo (1996). The representation of social actors. C: Carmen Rosa Caldas Coulthard in Malcolm Coulthard (ur.), *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London and New York: Routledge.
- Veyne, Paul (1998). *So Grki verjeli v svoje mite?* Ljubljana: Založba /*cf.
- Wodak, Ruth, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl and Karin Liebhart (1999). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

MEDKULTURNA OBČUTLJIVOST KOT KRITERIJ DIALOŠKOSTI

Boris Vezjak

*Oddelek za filozofijo
Filozofska fakulteta, Maribor*

I

Dve ušesi imamo in ena usta, da lahko poslušamo dvakrat toliko kot govorimo.
Epiktet

V svetu, ki postaja vse bolj globalen, je medsebojna odvisnost naša usoda. Je takšen stavek zgolj zlizana publicca ali družbeno dejstvo? Verjetno oboje in poseben izziv bi bil določiti njuno razmerje. Pestrost kulturnih, etničnih, rasnih, nacionalnih in religioznih razlik narekuje iskanje poti, ki bi tovrstno heterogenost ohranjale, vendar bi nas hkrati povezovala – nemogoča naloga, ki cilja v srce sleherne zahteve po medkulturnosti na sledi globalizacijskim tokovom. V dobi bioterorizma in po 11. septembru 2001 se je svet še dodatno zavedal te raznolikosti in jo po svoje tudi pohabil. Konfliktnost, vojna in nenehna grožnja po nasilju, tudi terorističnem, gotovo niso olajšale medkulturne komunikacije in medreligijskega dialoga, so jih pa po svoje osmislile, čeprav na neki prisilen način. Še nikoli se potreba po medkulturnem dialogu ni kazala za večjo ali celo z določeno nujnostjo zahtevala svojo udejanitev. In še nikoli ni takšno spoznanje bolj nastopalo kot publicca. Vendar je pri takšni oceni neresno vztrajati, kajti narekovana nuja nikoli ne more biti večja kot takrat, ko se soočamo z negativnimi in včasih s strašljivimi posledicami odsotnosti takšnega dialoga in komunikacije.

Naša naloga v pričujočem besedilu ne bo razpredanje o tem, kako pomembno sredstvo in orodje sta spodbujanje medkulturnega dialoga in komunikacije, naš zastavek bo prej definitoričen: na kaj natanko meri medkulturni dialog in kako se odzivamo na navedene kriterije? Načelna deklarativnost, po kateri smo vsi enoglasno zanj in iščemo jasnejše motive

za dialog, kar se največkrat izrodi v sumljivo mašilo, nas namreč ne odvezuje od kritičnega premisleka o tem, kako si njegovo vsebino predstavljamo in kakšne predstave nas ob njem vodijo. Lep zgled za to, da lahko svetovne dogodke razumemo tudi onstran medsebojnega razumevanja in dialoškosti, je notorna Huntingtonova teza o trku civilizacij, paradigmatskem primeru (teoretskega) odziva na kulturno različnost. Civilizacije so poskupinjene kulture ali velike kulturne skupnosti, s katerimi istovetimo človeštvo kot tako. Dogodki po emblemičnem 11. septembru 2001 in drugih terorističnih napadih, pa seveda tudi pred njimi, so Huntingtonovo slovito, sicer provokativno in za mnoge sporno ugotovitev le poudarjeno poglobili in z njo nadomestili mentaliteto hladne vojne. V danem primeru se je ta osredotočila na konflikten odnos islamske in zahodne civilizacije. Uspešna teorija medkulturne komunikacije bi seveda morala pokazati, da je taka teza zgrešena, saj predpostavlja nepomirljivost in ultimativno nekompatibilnost (dveh) civilizacij. Bistveno načelo, ki ga ob tem kršimo, je, da do konfliktov prihaja iz prepričanja, da so ti neizogibni. Kar pa pomeni, da do njih pride največkrat na podlagi systemskega dopuščanja elementa nesporazuma. Je potem mogoče reči, da sleherna razlaga, ki stavi na trk kultur ali civilizacij, predpostavlja nekaj napačnega? Da je dialog tako rekoč naša usoda, če tega ne predpostavimo in trdimo nasprotno, pa se enostavno motimo? V pojasnjevalnem smislu, da druge kulture (ali civilizacije) ne poznamo dovolj ali si zgolj domišljamo, da jo poznamo, zaradi česar ljudi iz te kulture dojemamo s pomočjo spoznavnih orodij iz svoje?

Zdi se, da ja. Danes si malokdo drzne trditi, da projekt medkulturnega dialoga ne more biti uspešen projekt ali ga še manj jemlje za odvečnega. Še manj prav letos in znotraj Evropske unije, saj se je slednja odločila razglasiti »leto medkulturnega dialoga« in številne dejavnosti posvetiti prav njegovemu poglobljanju.¹ Racionalizacija teče nekako takole: naučiti bi se morali razlikovanja med opisovanjem ravnanja nekoga iz druge kulture in razumevanjem pomena ali navajanjem razlogov za takšno ravnanje pri njem. To je raven, kjer prihaja do napačne razlage. Hkrati bi morali paziti na vrednotenje in presojo tega ravnanja kot dobrega ali slabega, včasih celo na čustveni podlagi. Glavna težava je seveda, da moramo za ustrežnejšo in bolj poglobljeno oceno drugo kulturo temeljito spoznati, s čimer bi se svoji napačni verjetno izognili. Kako doseči takšno razumevanje in poznavanje ter v kakšni meri in obliki ta zahteva opustitev stališč v svoji lastni? Kaj natanko bi sploh moral biti cilj medkulturnega dialoga, ne da bi medsebojno stopili »stališča«, da bi ohranili raznolikost in ne bi dosegli stanja noči, v kateri so vse krave črne, če uporabimo slovito Heglovo para-

frazo? Toda ko gre za njegovo utemeljitev v praktični dimenziji, priplavajo na površje številne zadrege. Na eni strani dialog zadeva status povezave različnih kultur, ki jih soprimenjamo na podlagi določene biološke, filozofske, politične ali druge systemske sheme, na drugi se na deklarativizem dialoga med kulturami navezuje civilizacijsko, ideološko in miselno izročilo, ki diktira tempo našemu razumevanju, kaj naj bi dialog pomenil. V sodobnem času multikulturalizma in odprtosti največkrat debata o medkulturnem dialogu izzveni kot neizogibni *tour de force*, kot zahteva, ki jo moramo brez ugovora sprejeti na svoja pleča. Kot rečeno, dilem o njem ni, takšnega dialoga pretežno nihče ne postavlja pod vprašaj ali izreka o njem dvomov. Imenujmo to za apriorni pozitivizem dialogizma.

Kot je običajno, se vrag skriva v podrobnostih. Naše vnaprejšnje pristajanje na dialogizem namreč že takoj trči na notranjo nemoč. Prvi njen izraz se skriva že v večpomenskosti in homonimiji pojma dialog, kar začetno dilemo – vsi smo za dialog, čeprav sploh ne vemo, kaj natanko je in kako naj poteka – še dodatno kontrastira. Kaj naj bi namreč dialog v svoji strukturni danosti v danem primeru sploh bil oziroma kako naj bi potekal? Jasno je, da o njem ne moremo govoriti v izvornem logičnem (ali dialektičnem) oziroma filozofskem smislu. Na terenu družbenega, sociološkega ta postane nekaj drugega. Douglas Walton (2007) v svoji knjigi o argumentaciji v medijih trči na podobno težavo ob predpostavki, da ta pokrije sfere treh disciplin: logiko, dialektiko in retoriko; logika je vednost o sklepanju, dialektika je nauk o sklepanju »v dialogu«, vključujoč kontekst vseh vpletenih strani in predvsem skozi zmožnost za argumente in njihovo zavračanje, retorika je način, kako uporabiti argumente, da bi prepričali. V medijskih situacijah, tj. tistih, ki jih ustvarjajo množični mediji in kjer vrednotimo prepričljivost argumentov, smo velikokrat postavljeni pred spoznanje, da ne moremo določiti, katere strani so vpletene vanje. Walton, ki poudarja »dialektičen« pristop k reševanju težav, trči ob isto omejitev, ker največkrat ni jasno, katere strani v dialogu sploh nastopajo. Paradoks v knjigi obravnava kot problem-sogovorca-v-dialogu.²

Po drugi strani je v nauku o argumentaciji navzoča klasifikacija vrst dialogov; ob tem Walton ponuja shemo šestih osnovnih tipov, za katere verjame, da so posebnega pomena pri analizi splošnih argumentov. Njegova tipologija – v oklepaju navajamo začetno situacijo, cilj udeleženca in cilj dialoga – je naslednja: 1. prepričevanje (konflikt mnenj; prepričati drugo stran; rešiti ali razčistiti težavo), 2. raziskava (potreba po dokazu; iskati in preveriti evidenco; dokazati ali zavrniti hipotezo), 3. pogajanje (interesni konflikt; doseči in dobiti, kar si najbolj želimo; racionalen spo-

razum, s katerim se strinjajo vse strani), 4. iskanje informacije (potreba po informaciji; pridobitev ali podajanje informacije; izmenjava informacije), 5. premislek (dilema ali praktična izbira: koordinirati cilje in dejanja; izbrati najboljši potek dejanja) in 6. eristika (osebni konflikt; besedni napad na nasprotnika; razkritje temeljev konflikta).³

V kakšni meri in na kakšen način bi torej takšne argumentacijske sheme dialoga sploh lahko uporabili v »medkulturnem dialogu«? Kdo so vpletene strani in kako jih določiti? So to predstavniki posameznih kultur, predstavniki države ali preprosto kar državljani, prebivalci, ljudje? Je cilj dialogiziranja enak, tj. kritična razprava na podlagi začetnega konflikta mnenj? Seveda ne. Prej bi lahko rekli, da je zahtevana raven tu izpraznjeno »komunikacijska«, cilji pa bistveno skromnejši in obarvani z aksiologijo, tj. iskanjem moralnih in etičnih predpostavk s ciljem povezovanja. Največkrat pa se začetna zadrega z definiranjem drugega (ali Drugega) v dialogu ohranja in velikokrat ni jasno, kdo natanko je tisti, na katerega se potencialno naslavljamo. Na težavo izostanka »realne« dialoške interakcije in posledice, ki sledijo, opozarja že Charles Hamblin.⁴ Čeprav poudarek ni na argumentacijskih shemah, odsotnost komponent v medkulturnem dialogu povzroči povsem sorodne učinke. Hamblin denimo našteje pet osnovnih elementov dialoga: dva udeleženca, govorca in sogovorca, besedne korake (govorna dejanja), pravilno zaporedje, do katerega pride po združevanju besednih korakov, pravila, ki določajo vsak korak in povedo, ali je ta ustrezen ali ne glede na predhodni korak, ter propozicije, ki so vstavljene ali izločene iz niza udeležencev, ki naredijo korake (ali poteze).⁵

Lahko bi rekli, da je zmeda pogojena že s konceptualnim združevanjem; rečeno trivialno preprosto, se pogovarjajo vselej pač ljudje, ne kulture. Če se glede »uvedbe« dialoga strinjamo, upoštevajoč celo apriorni pozitivizem dialoga, kot temu pravimo, kako se ta obnaša v odnosu do interkulturalnosti? Dialoškost in interkulturalnost, postavljeni onstran argumentacijskih zahtev, učinkujeta kot heterogena koncepta, ki nujno ne sovpadata, njuna povezava pa doda še raznolike nianse k razumevanju enega ali drugega. Zdi se, da so za oba izziv že čedalje intenzivnejši globalizacijski procesi, ki tako rekoč terjajo povezovanje ne le kultur, temveč sveta in vseh ljudi. Vzemimo nekoliko banalen, vendar zato nič manj pereč in nadvse aktualen okoljski primer segrevanja ozračja, ki zadeva celoten planet in možnosti človekovega življenja v prihodnje. Popolnoma jasno je, da tega problema ni mogoče rešiti s privolitvijo v sodelovanje večine aktivne populacije na svetu. Čeprav je podpisanih na stotine pogodb, konvencij, sporazumov in protokolov na medvladni in meddržavni ravni, njihova implementacija in

udejanitev zahtevata sodelovanje vseh akterjev. Vprašanje globalne etike, zavedanja in motivacije za skupno delovanje, predpostavlja operativni ideal. Toda kako ustvariti udeležbo vseh akterjev, skupno namero vseh v projektu globalne etike? Eden prvih iz zlizanih obrazcev se glasi: v povezovanju in dialoškem konsenzu kot alternativni zunanji grožnji ali prisili. Rešitev vsaj v osnovi torej poznamo. Toda kako naj bi takšen dialog potekal, ostaja neodgovorjen izziv. Racionalističen diskurz, ki bi obudil in očvrstil skupna racionalna prepričanja vseh akterjev, ni nujno najboljša pot, vsaj doslej se ni izkazal za takega. Študije, ki poskušajo najti podobnosti med različnim kulturami in tradicijo, običajno končujejo v enakem spoznanju: zelo malo vrednot in principov je, ki bi jih lahko univerzalno pripisali kulturam ali civilizacijam. Pravzaprav je prej mogoče izpeljati minimalistične skupne imenovalcev vseh, kot je na primer želja po samoohranitvi. Toda ta po sebi še ne vključuje želje po ohranitvi drugih. Ozke koncepcije moralnosti, čeprav niso nepomembne, pa si ne zaslužijo pojma globalne etike. Če kaj, potem globalna etika mora veljati za nekaj, kar je zastavljeno bistveno širše. Graditev globalne etike, v zgornjem primeru ekološke, je eden možnih motivov za vpotegnitev zahteve po dialoškosti.

Filozofi so, gledano v sinhroni perspektivi, na različne načine naskakovali zahtevo po dialoškosti in večkrat videli v njej težavo. Glede na omejitve razuma (*logosa*) in jezika bi namesto logocentričnega pristopa bilo konstruktivnejše slediti pojmovanju, ki medkulturni dialog razume kot stapljanje horizontov (*Horizontverschmelzung*), če uporabimo koncepcijo Hansa Georga Gadamerja – pojem označuje dialoški proces, pri katerem sogovornici postopoma dosežejo medsebojno razumevanje skozi preobrazbo ali razširitev svojih vrednotnih orientacij.⁶ Čeprav zamišljen kot hermenevtični pripomoček, je Gadamerjevo koncepcijo kasneje prevzel in reformuliral Charles Taylor in jo postavil v kontekst multikultur(alistič)nih razmerij. Zavzeti svoje stališče v medkulturnem dialogu skozi razumevanje je po Taylorju mogoče le skozi točko identitete. Tako na individualni kot kolektivni ravni je ta oblikovana s pomočjo prepoznanja ali/ozioroma napačnega prepoznanja drugih. Po Taylorju »oseba ali skupina ljudi utрпи veliko škodo in velik preobrat, če posamezniki ali družba zrcalijo na druge omejujoče, ponižujoče ali prezirljive podobe samih sebe.«⁷ Pogosto je nacionalistična politika tista, ki se izrodi kot posledica takšne obravnave drugih.⁸ Stapljanje horizontov v procesu prepoznavanja drugih je torej možen »metodološki« način, kako izločiti ali popraviti takšne in podobne težave multikulturnih družb.

Dialog med kulturami naravnost predpostavlja kakovost komunikacije med njimi in njihovega povezovanja – dialog in komunikacija kakopak ra-

zumemo kot momenta istega vzgiba. Zato se v identitetni razliki takoj pojavi težava preseganja »svojosti« in domačenja »tujosti«. Zvajanje medkulturne problematike na relacijo dialošnosti, ki jo formirata instanci na relaciji »Jaz« in »Ti« (v tradiciji filozofske antropologije, hermenevtike in fenomenologije, tudi psihoanalize in strukturalizma), so po svoje prevzele epistemološke in druge teorije v sociologiji. Alexander Thomas v svoji vplivni konceptualizaciji kulture v razpravah o interkulturalnosti in kulturnih razlikah pravi, da je ta univerzalna sistemska usmeritev, ki velja za vse člane družbe, naroda, organizacije ali neke skupine. Po njegovem je vsaka kultura enkratna po svojem »kulturalnem standardu«, ki jo naredi za drugačne od drugih. Kulturni standardi definirajo, kdo spada v kulturo, kaj je kulturi lastno in kaj je kulturi tuje. V tem smislu postaneta »Jaz« in »Drugi« kulturno in socialno določena.⁹ V strukturalizmu je npr. Drugi uporabljen za to, da se učvrsti naš negotovi Jaz, kot sta pokazala že Jacques Lacan in kasneje številni drugi avtorji iz časa francoskega strukturalizma.¹⁰ Ni pretirano reči, da je Drugi tu instrumentaliziran v interesu nas samih, našega Jaza.

Za naš zapis se nam zdi pomembno stališče Milton J. Bennetta, da moramo v medkulturnem dialogu slediti načelu zlatega pravila – starega filozofskega in religioznega etičnega načela vzajemnosti, ki je po svoji naravi univerzalistično, ker predpostavlja podobnost in enakost vseh ljudi skozi neke vrste sočustvovanje, »simpatijo«, če jo definiramo psihološko. Zaradi tega zahteva imaginarno postavljanje samega sebe v situacijo, v kateri se nahajajo drugi.¹¹ Na drugi strani je sprejemanje raznovrstne realnosti, ki temelji na različnosti, čemur smo zavezani skozi »empatijo« – ta pomeni udeležnost v drugačnih pogledih in nekakšno relativizacijo naše pozicije.¹² S tem prihajamo do elementa, ki se nam za razpravo zdi ključen: če zares želimo vzpostaviti dialoško razmerje, mora slednje temeljiti na predpostavki kulturne in drugačne enakopravnosti. Kot trdi Bennett, je ključna sestavina komunikacije znotraj pluralne družbe razvoj medkulturne občutljivosti.¹³ Brez senzibilnosti za drugega, za drugo kulturno identiteto ni mogoč iskren vstop v dialoško razmerje in naprežanje po njem. Njegov pojem »etnorelativne etike« je most med tem, kar preveč na hitro enačimo kot moralno relativnost (ki v končni instanci pomeni odpoved svojim moralnim načelom) in občutljivost za drugačne kulture. Na kakšen način se nam torej občutljivost kaže in ali je lahko merilo za našo presojo, ali z dialogom mislimo resno? V nadaljevanju bomo naš razmislek osredotočili le na Bennettov model občutljivosti znotraj kognitivnega razvoja in ga postavili kot merilo za našo presojo tega, kako vrednotiti napor dialoga. Povedano drugače, podvomili bomo o iskrenosti apriornega pozitivizma dialogizma v partikularnih primerih in se vprašali, ali ga sogovorec lahko zagovarja,

čeprav po »ekstrapolirani« lestvici medkulture občutljivosti tako rekoč sploh ne izpolnjuje pogojev, ki jih zahteva po dialogu postavlja pred njega. Povedano enostavneje: če nam zdrzne glede naše lastne občutljivosti za medkulturnost, lahko to naše zavzemanje za dialogizem temeljito postavi pod vprašaj.

II

Vsakdo te pogleda in si misli: kako prijeten indijski mladenič, kako eksotično! Le kakšne zgodbe o tetah in slonih nam bo povedal!

Hanif Kureishi

Vzemimo za izhodiščno ilustracijo napovedane izpeljave zgodbo o fantu indijskega porekla iz Kureishijevega roman. Mladenič, ki smo ga opazili in mu pripisujemo eksotične atribute, mogoče sploh nikoli ni videl Indije. Kot pravi Ulrich Beck (2003),¹⁴ pri katerem smo si ilustracijo sposodili, se lahko izkaže, da je to fantič iz londonskega predmestja, nekdo, ki v svoji rodni deželi še nikoli ni bil na obisku, toda v nas je premamil občudujoče pričakovanje ne potujene, temveč ponotranjene drugačnosti. Sklep, ki ga ponuja avtor: svet je ponorel. Nič ni takšno, kakor se zdi, da je. Kaj je kdo, kdo je kdo?¹⁵ Čas globalizacije, multikulturalnosti in zapovedanega kozmopolitizma od nas zahteva odprtost. Dialog se nam morebiti sploh ne ponuja kot izbira, temveč je sestavni del procesov, za katere niti ne moremo reči, da bi jih želeli izbrati ali ne. Oni izbirajo nas. V prav takšni držji je zato tudi naš odnos do medkulturne občutljivosti – vedno nas je izbrala ona, lahko se le upiramo. Kot smo omenili, Bennetov pristop temelji na shemi kognitivnega in etičnega razvoja, vendar je svojega naslonil na tistega, ki ga je pred njim ponujal William Perry.¹⁶ Po slednjem ljudje razvijajo svoj pogled na svet (*Weltanschauung*) na podlagi svoje življenjske izkušnje, nato pa ob predpostavki, da ljudje pristajamo na simplificiran dualistični vzorec (»bodisi to bodisi drugo«), zagovarjal nekakšen vzorec multiplicitete. Načelo multiplicitete pravi, da obstaja neskončno veliko možnosti potencialnih pogledov na svet. Prek multiplicitete Perry vpelje »kontekstualni relativizem«, ki pravi, da dejanja presojava vselej v skladu s prostorom, časom in z ljudmi. V takšnem procesnem okolju smo vedno zavezani odprtosti relativizma, kar ljudi napeljuje na to, da sicer vselej sprejmejo okvir, v katerem bodo delovali, hkrati pa ostanejo povsem sprejemljivi tudi drugi okviri delovanja za druge ljudi v drugih situacijah. Pristati na multikulturalizem pomeni pristati na takšno zavezanost relativizmu. Kdor ga kritizira, se zadržuje v stanju dualističnega vzorca, kajti moralo in etiko razume kot nekaj absolutnega in univerzalnega. V dualističnem vzor-

cu ljudje sprejmejo bodisi *Weltanschauung*, ki zadovolji kriterije absolutne etike, ali pa sprejmejo relativne moralne vrednosti različnih kultur in s tem posledično etično heterogenost, ki kot takšna postane *Weltanschauung*. Po Bennettovih besedah »bodisi izberete absolutistično etično pot, ki zavrača kulturni relativizem, ali pa sprejmete kulturni relativizem in edino alternativo absolutizmu, tj. moralni relativizem in situacijsko etiko.«¹⁷

Težava, ki smo jo omenili na začetku, se v perspektivi razumevanja stika kultur kot vrednostnih in etičnih sistemov podvoji. Če želimo graditi na globalni skupinski etiki, ker nas o tem prepričujejo globalizacijski procesi in njihovi učinki (na primer ekološki), ki grozijo vsem po vrsti, ne glede na etnos, raso, spol, potem je gradnja globalne etike zavezana hipostaziranju nekakšne ene, tako rekoč človeške kulture, v kateri smo vsi »bratje in sestre«, enaki med enakimi. Potreba po interkulturalnosti in dialoški komunikaciji je tako rekoč žrtvovana v prid naše skupne moralne skrbi. V tem smislu nas globalizacijski, ekološki in družbeni izziv silijo v eno izmed izbir v tem dualističnem vzorcu, namreč absolutne etike. Toda postopek v definiranju interkulturalnosti ali potrebe po dialogu kot ene izmed njenih sestavin teče v drugi smeri. Če je gradnja skupne etike medkulturni izziv, je še večji ohranjanje kultur in moralnih heteronomij, kadar takšne potrebe ni. Ko govorimo o interkulturalnosti, namreč ne govorimo o njej z vidika poenotenja in zato po Bennettu interkulturalist ne bo sprejel nobene od teh možnosti. *Weltanschauung* zanj bo, da kulturni relativizem sobiva in je združljiv z močnimi etičnimi vrednotami. Kultura in etika sta združljivi in pomirljivi, pristati moramo na Perryjevo zavezanost relativizmu in na dejstvo, da ni univerzalne moralnosti, pa tudi univerzalnih vrednot ne. Da bi razumeli medkulturne razlike, Bennett predlaga seznam razvoja medkulturne občutljivosti (RMO); kategorije na njej opisujejo različne etnocentrične stopnje razvoja, ki se gibljejo od začetnega Zanikanja, potem Obrambe do Zmanjševanja, Odobritve, Prilagoditve do Integracije.

Model šestih stopenj v razvoju medkulturne občutljivosti opisuje komunikacijske faze, skozi katere se prebija posameznik v svojem stiku z drug(a)čn)o kulturo. Kot velja za vsako teorijo stopenj, je mogoče Bennettov model kritizirati na podlagi tega, da verjetno vsi posamezniki pač ne gredo skozi vse stopnje v razvoju. V tem smislu je model smiselno razumeti kot nekaj, kar nam opisuje stopnje težav, s katerimi se ti srečujejo v svojem poskusu, da bi zavzeli širšo, neetnocentrično perspektivo. Bennett prav tako primarno pedagoško inštruktivno in predvsem na podlagi razvojne psihologije predlaga različne vzgojne dejavnosti, ki bi posameznika vodile od ene do druge. Kratek opisni pregled stopenj povzemamo in je takšen:¹⁸

1. Zanikanje: nezmožnost prepoznati izvirne kulturne razlike, ker so skupine izolirane ali namerno ločene druga od druge. Dejavnosti, ki naj posameznika (učenca) vodijo naprej, vključujejo pridobivanje izkušenj skozi film, projekcije, umetnost, glasbo, ples, knjige itd.
2. Obramba: prepoznanje kulturnih razlik je izraženo v tendenci po sramotanju drugih kultur in razumevanju lastne kulturne kot večvredne (včasih je mogoč tudi obraten postopek, ko se blati lastno kulturo in povečuje drugo). Dejavnosti vključujejo poudarek na prepoznavanju različnosti znotraj lastne kulture, ustvarjanje izkušenj, ki niso povezane s kulturo, povezanim učenjem in v katerih sodelujejo ljudje različnih kultur, ustvarjanju priložnosti za skupno udeležbo v čustvenih zadevah.
3. Zmanjševanje: površinske kulturne razlike v oblačenju, prehranjevanju ipd. so prepoznavne, zaradi česar se človeška enakost in enakopravnost poudarjata s pomočjo naravnega univerzalizma (»Vsi smo ljudje«, »Vsi smo otroci enega Boga« itd.). Dejavnosti, ki peljejo do naslednje stopnje, vključujejo izkušene in izbrane kulturne informatorje, raziskovanje vrednot in prepričanj različnih kulturnih sistemov, ki se jih primerja z lastno kulturo skozi nakazano interakcijo.
4. Odobritev: kulturne razlike so sprejete in odobrene zaradi kontekstualne narave tako obnašanja kot vrednot – stopnja kulturnega relativizma je v nasprotju z etičnim relativizmom, kajti posamezniki utegnejo sprejeti dejstvo, da obstajajo različne kulture, ki manifestirajo različne vzorce ravnanj, čeprav sami (še) ne ravnajo v skladu z njimi. Dejavnosti vodijo učečega do naslednje stopnje, ki vsebuje kompleksno, globinsko analizo nasprotnih kultur, prilagajanje na kulturo skozi simulacijo menjave vlog skozi vzajemno kulturno empatijo.
5. Prilagoditev: na tej stopnji pride do razvoja komunikacijskih spretnosti, ki omogočajo posamezniku ne le odobritev in sprejem, temveč tudi empatijo z različnimi kulturnimi stališči. Dejavnosti, ki vodijo do naslednje stopnje, vsebujejo priprave za razumevanje našega lastnega razvoja in doseganja osebne avtonomije, uporabo kulturnih informacij v nestrukturiranih oblikah.
6. Integracija: osvojena bikulturna perspektiva, ki uporablja mnoge kulturne okvire in ustvarja osebno identiteto, ki ne temelji le na eni kulturi. Dejavnosti, ki vodijo do naslednje stopnje, vključujejo celovite in integrirane posameznike, skrb za teoretski okvir uporabe multikulturnih identitet, razvoj enakovrednih skupin multikulturno usmerjenih oseb.

Bennett opisuje prve tri stopnje kot »etnocentrične«, zadnje tri pa kot »etnorelativne«. Taksonomija občutljivosti, ki jo ponuja, dosega dokajšen empirični uspeh v praksi in precej veljave v vzgojnih procesih, za njeno boljše razumevanje pa je treba upoštevati, da je nastala na podlagi poprejšnjih poskusov podobne klasifikacije in je tako njegova »lestvica« razširjena verzija stopenj intelektualnega in etičnega razvoja pri Perryju (1970 in 1981), raziskovalcu pedagogike s Harvarda, na sledi raziskavam Jeana Piageta. Le za primerjavo: Perry govori o 1. dualizmu (znanje je izenačeno z dejstvi, le »strokovnjaki« lahko priskrbijo prave odgovore, vrednotenje je črno-belo, dvoumnosti ni in se jim je treba izogniti, mišljenje je nerefleksivno in konkretno, življenje ostaja »neraziskano), 2. mnogoterosti (dvoumnosti so sprejete, a ne z odobravanjem, ni končnih resnic in odgovorov, sodbe izhajajo iz osebnih predsodkov, odsotnost jasno definiranih norm vodi do odobravanja, 3. kontekstualnem relativizmu (dvoumnost je dojeta kot življenjsko dejstvo, znanje in norme se razumejo kot kontekstualno dane, različne razlage zahtevajo uravnoteženje različnih stališč), 4. zavezanosti relativizmu (kontekstualni relativizem je predpostavljen kot dejstvo, vendarle pa je mogoče hote sprejeti neko določeno stališče, če temelji na smiselnem pregledu različnih možnosti, druga stališča so tolerirana, če so podkrepjena z dokazi in zdravim premislekom).¹⁹ Medkulturni stiki predstavljajo svežo perspektivo v razvoju posameznika in presegajo obstoječe okvire, kajti integracija, ki jo zahtevata tako Perryjev kot Bennettov model, ni proces prevzemanja idej in vrednosti neke druge kulture, kot tudi ne postavljanje dveh ali več kultur ob bok druge k drugi v smislu združevanja. Uzreti jih moramo kot fazo, v kateri posameznik zmore preseči svojo lastno kulturo in ponotranjiti poglede, ki jih je sprejel iz drugačne kulture, kar predpostavlja tudi kritiko in distanciranje do lastnih kulturnih vzorcev.

III

»Zanimiv priimek, Kayanka.« »Ni toliko zanimiv, je pa turški.« »Ah. Turek. Turški privatni detektiv ste? Le na kaj vse ne naletiš. In kako, da tako dobro govorite nemško, če smem vprašati?« »Ker se nisem naučil nobenega drugega jezika. Starši so mi zgodaj umrli in odrasel sem v nemški družini.« »Toda vi ste Turek – hočem reči ...« »Imam nemški potni list, če vas bo to pomirilo.«

Jakob Arjouni

Multikulturalnost je nekaj, kar mora pomiriti nepomirjene, po svoje priča zgornji citat. Vanjo smo že vpeti, celo bolj, kot si mislimo in smo pripravljeni priznati. In prav zato: le kdo še potrebuje dialog in apelira k njemu? Le zato, da

bi podvomili in bi nas morali pomiriti? Obrnimo naš premislek takole: kaj se zgodi, če vzamemo zgoraj opisani Bennettov model RMO kot veljaven tudi za politična ali celo navidezno nevtralna filozofska stališča glede medkulturnega dialoga, če torej z njim ocenjujemo vrednost argumentacije, s pomočjo katere nam želijo teoretiki pričarati njegovo nujnost? Tako bi lahko razvili taksonomijo modelov stališč, ki dialog bolj ali manj podpirajo, javno argumentacijo pa opisali z deskriptorji, ki se prilegajo posamezni razvojni stopnji. RMO bi s tem lahko postal otipljiv kriterij, s katerim merimo vrednost argumentacije v razpravi. Vzemimo za paradigmatski primer dogodek iz prve polovice leta 2008, ko je Slovenija predsedovala Evropski uniji in na svojstven način sodelovala pri osmišljanju »leta medkulturnega dialoga«, to pa nazadnje zapisala tudi med svoje velike uspehe med predsedovanjem. Ob obisku Evropske komisije v Sloveniji in na začetku predsedovanja EU so nas počastili tudi s konferenco o medkulturnem dialogu.²⁰ Evropski parlament in Svet Evropske unije sta na podlagi Odločbe št. 1983/2006/ES z dne 18. decembra 2006 razglasila leto 2008 za Evropsko leto medkulturnega dialoga in med splošnimi cilji navedla:

1. spodbujanje medkulturnega dialoga kot procesa, ki krepi sposobnost vseh tistih, ki živijo v EU, da delujejo v bolj odprtem, a tudi bolj kompleksnem kulturnem okolju, kjer v različnih državah članicah, kakor tudi znotraj vsake posamezne države članice soobstajajo različne kulturne identitete in prepričanja;
2. poudarjanje medkulturnega dialoga kot priložnosti prispevati k raznoliki in dinamični družbi in izkoristiti priložnosti, ki jih ta ponuja, ne samo v Evropi, ampak tudi v svetu;
3. ozaveščanje vseh, ki živijo v EU, zlasti mladih, o pomembnosti razvoja dejavnega in v svet odprtega evropskega državljanstva, ki spoštuje kulturno raznolikost in je osnovano na skupnih vrednotah v EU, kakor so določene v členu 6 pogodbe EU in v listini o temeljnih pravicah EU;
4. poudarjanje prispevka različnih kultur in izražanja kulturne raznolikosti k dediščini in načinom življenja v državah članicah.

Glede na določila odločbe, ki urejajo sodelovanje držav članic, mora vsaka država članica določiti nacionalni usklajevalni ali enakovreden upravni organ, pristojen za organizacijo udeležbe te države pri vsebinah. V Sloveniji je nosilec in koordinator bilo ministrstvo za kulturo, pristojni minister pa je v ta namen imenoval medresorsko delovno skupino oziroma Nacionalni koordinacijski odbor, v katerem so bili predstavniki Ministrstva za kulturo, Ministrstva za zunanje zadeve, Ministrstva za šolstvo in šport, Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, Urada RS za mladino, Službe Vlade za evropske zadeve in Urada Vlade za komuniciranje. Ta je v skladu z nacionalnimi politikami pripravila nacionalno strategijo Leta, strateški dokument za implementacijo odločbe v Sloveniji.

Zanimivo je bilo slišati, kako si je predsedujoča EU zamislila spoštovanje omenjenih ciljev. Ministrstvo za kulturo je namreč v sodelovanju z Evropsko komisijo pripravilo otvoritveni dogodek, ki je potekal 7. in 8. januarja 2008 v Ljubljani. Prireditvev, ki jo je država kot predsedujoča organizirala za raven celotne skupnosti, je obsegala konferenco z naslovom Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU in še nekatere spremljajoče programske dejavnosti. Vasko Simoniti, minister za kulturo, je kot svečani govorec tako spregovoril o kakovosti dia-logosa.²¹ Medtem ko je evropski komisar Jan Figel v uvodnem nagovoru dejal, da dialog »ni vsota posameznih izjav – v njem je ena in ena vedno več kot dva«, kultura in medkulturni dialog pa bi morala postati sestavni del delovanja tudi na drugih področjih, kot so izobraževanje, usposabljanje, mladi, državljanstvo, mediji in avdiovizualne vsebine, se je slovenski minister za kulturo izrekel o tem, da je »medkulturni dialog temelj sobivanja vseh evropskih državljanov«, predvsem pa je iskal smisel dialoga v skupnem iskanju pomena besede. »Skupaj iskati pomen besede, ki jo izgovarjamo, in potem tudi etično spoštovati njeno pomenskost, to je začetek vsakršnega dialoga,« je povedal Simoniti.²² Svečane in morebiti tudi zaradi tega visokoleteče besede o tem, kako je kulturni dialog prenašanje kulture v odnose, kako je prepoznavanje drugega, kako je strpnost, so najbrž dosegle enega svojih manjših vrhuncev v oddaji Odmevi na RTV Slovenija. Gostili so Simonitija in filozofa dr. Edvarda Kovača, ki so ga mediji tiste dni izjemno izpostavljali kot strokovnjaka natanko za podano vprašanje in je pred tem isti dan nastopil kot svečani govorec na slovesnosti. Boštjan Lajovic, moderator in takratni novinar Odmevov, je v studiu navrgel »težavo«, citiral je sociologa Aleša Debeljaka, češ »Evropa bo presegla stare delitve takrat, ko bo zmožna medse sprejeti tudi Turčijo, ki ima islamske korenine«. Problem medkulturnega dialoga je torej bil konkretiziran, postavljen v kontekst zahtevane opredelitve Evropske unije do vstopa neke države vanjo. Na izziv je Kovač odgovoril takole: »Ta pripravljeno Evrope je, tukaj sploh ni težave. To ni težava na strani Evrope.« Takoj je sledil medklic novinarja: »Recimo Francija je zavrnila širitev evropske ustave tudi s tem strahom.« Toda Kovač je hladno pojasnil: »Težava je na strani Turčije. Ali je pripravljena prepoznati se v naših skupnih vrednotah, ki jih pomeni razsvetljenstvo, se pravi da je razum tisti, da se razumno pogovorimo o naših težavah, ali so določena čustva tista, ki nekako prevladujejo. Se mi zdi, da je Evropa pripravljena ... Moramo vedeti, da se kulturna tradicija počasi spreminja, se vzpostavi skozi stoletja, neke laičnosti še ni sto let v Turčiji.«²³ Avtor je svoje razmišljanje o tem, da Turčija ni kulturna, še razširil, »kultura laičnosti in strpnosti se tam še ni ustvarila«, populacija se težko prepozna v naših vrednotah. Vzpostavil je torej dihotomijo na »naše« in »njihove« vrednote in tudi smer

prepoznavanja: oni se morajo prepoznati v »naših«. Zato je lahko dodal: »Kakor hitro se prepoznajo v naših, evropskih vrednotah, tukaj ni težav.« Temu je sledil le še zaključek: »Dr. Kovač, hvala za zanimive misli,« je sklenil novinar.

Kako oceniti Kovačevo razmišljanje, nekakšen inavguralno slovesen, sicer slovensko obarvani uvod v leto medkulturnega dialoga, resda naknadno interpretiran v neki oddaji, skozi Bennetov model RMO? Njegovo postopanje bi lahko razvili v naslednje premise in sklep:

1. Evropa kaže pripravljenost, da Turčija vstopi v EU.
2. Na strani Evrope ni težave, pač pa na strani Turčije.
3. Težava na strani Turčije bo odpravljena, ko se bo prepoznala v naših skupnih vrednotah.
4. Naše skupne vrednote so razsvetljenske, razumske in zadevajo našo kulturno tradicijo.
5. Torej bo Turčija lahko stopila v EU, ko bo sprejela našete skupne vrednote.

Za avtorjevo oceno poskusa določitve razlogov, zakaj Turčija ne bi smela postati članica Evropske unije, je indikativen že žargon, artikuliran okoli »težav«, ki so seveda povsem kulturnega izvora, »pripravljenosti prepoznati se«, ki vzpostavlja dominanten odnos med tistim, ki določa prepoznavanje po sebi, in tistim, ki mu mora slediti, dihotomija med čustvenostjo in razumnostjo, našo »hitro« kulturno tradicijo in njihovo »počasno«, zahteva po pristanku na »naše vrednote«, zahtevana stopnja laičnosti in strpnosti. Kovaču je uspelo nanizati celo vrsto dokazov o svojem izrazito enostranskem pojmovanju »interkulturalnosti« in »kulturne dialoškosti« s stališča kulturnega antropologa, kot se je v oddaji avtor sam označil.²⁴ Ob tem je sprožil še vrsto ugibanj. In ali smemo celo, nadalje, sklepati, da Slovenija ne podpira pridruževanja Turčije, ker ta ni razsvetljena, ker je čustvena, ker ni laična, ker ni kulturna in ker ne pozna »naših vrednot«? Za trenutek to slednje pustimo ob strani. Kovač se je glede na model RMO zataknil že na drugi točki obrambe – predpostavil je večvrednost svoje kulture in začel naštevati pogoje, ki jih druga kultura mora izpolniti, da bi postala del evropske. Zadrega takega izhodišča je jasna, hkrati je tudi večplastna. Prvič, predpostavitev večvrednosti svoje kulture onemogoča dialoško zmožnost med dvema kulturama, tisto večvredno in tisto manjvredno. Neenakovreden dialog pa ni enakopraven dialog – podoben je kvečjemu pogovoru med učenim profesorjem in nevednim študentom. Medkulturni dialog predpostavlja kulturno različnost, favoriziranje ene med njimi pa različnost izključuje. Podobno tudi multikulturalizem, ki sto-

ji v središču medkulturnosti, predpostavlja, da so vse kulture enakovredni izrazi človeške pestrosti. To, da so kulture med sabo enakovredne in enakopravne, dialog pač hipostazira ali po svoje šele omogoči. Seveda pa ti dve lastnosti ne govorita o tem, da so kulture tudi enake – medkulturnost predpostavlja njihovo heterogenost. Ker torej avtor glede na Bennettov model ni prišel dlje kot do druge stopnje, je jasno, da ne more izpolniti zahteve po medkulturni občutljivosti, in to v karseda veliki meri. S tem pa ni izpolnil pričakovanj glede svoje deklaracije o medkulturnosti. Celo huje je: posledično se moramo vprašati, kako iskreno o njej sploh misli.

Kovačevo stališče ima torej natanko tri dileme oziroma se te vzpostavljajo na treh ravneh. Prva je, kot rečeno, antropološka. Druga zadeva natanko razsvetljenske principe, razumevanje pojmov enakosti in enakopravnosti v okviru človekovih pravic. Tretja zadeva medsebojno sovisnost takih stališč, postavljeno v okvir priključitve Turčije v Evropsko unijo, in torej vprašanje, ali je zavračanje vključitve te države združljivo z navedeno argumentacijo o medkulturnem dialogu. Povedano drugače: ali lahko EU resno zagovarja stališče o medkulturnem dialogu, hkrati pa zavrača njeno vključitev? V tem smislu je bila opisana televizijska razprava simptomalna. Če se je humanizem razvil v šestnajstem stoletju prav s pomočjo kulturnega relativizma, gibanja torej, ki je zahtevalo manj dogmatičen pristop do drugih kultur in se končno preoblikovalo v enega izmed temeljnih gradnikov razsvetljenstva – glede na dejstvo, da slednje tako rekoč zahteva pogled na drugost drugih kultur brez kakršnih koli stereotipov in vnaprejšnjih tipizacij – v slednjem o statusu kultur ni več nobenega dvoma. Politična demokracija, ekonomska enakopravnost in kulturni »internacionalizem« so dediščina razsvetljenstva. Spodbijati ustreznost neke kulture s piedestala premajhne »razsvetljenskosti« je spodrseljaj na lastnem terenu, kajti razsvetljenstvo dezavuirata takšen piedestal.

Eno izmed osnovnih idejnih izhodišč razsvetljenstva je torej multikulturalizem, ki terja enakost vseh kultur, zaradi česar je v vsaj nekem pogledu enak kulturnemu relativizmu. Pod kulturami tu mislimo na njihovo biološko podstat, etnično, rasno ali spolno definirane skupnosti, v svoji politično izpeljani obliki pa je kulturni relativizem zavezan zavračanju ideje, da obstajajo splošne resnice, norme ali pravila, ki bi urejale naše znanje ali moralo. Razsvetljenstvo je sicer prineslo prepričanje o objektivnosti in moči razuma, vendar tudi o svobodi in pravici, ki sta na enak način na razpolago vsem posameznikom. V razliki do kulturnega relativizma pa multikulturalizem izključi en svetovni nazor iz sfere enakovrednih svetovnih nazorov, namreč evrocentrično zahodno perspektivo; multikul-

turalist včasih zanika pomen zahodne civilizacije s tem, da zahodno tradicijo elitizma, rasizma, seksizma itd. označi za enega od vzrokov za nastale težave v medkulturnih odnosih. S tega vidika je Kovačeva misel, ki sicer ponazarja kar lep del razmišljanja tistih Evropejcev, ki nasprotujejo vključitvi Turčije v EU, protimultikulturalna.

Beck (2003) piše o karikaturi, na kateri španski osvajalci v lesku svojega orožja stopajo v Novi svet.²⁵ »K vam smo prišli,« piše v oblaku karikature, »da bi z vami govorili o Bogu, civilizaciji in resnici.« Nekdo iz skupine začudenih domorodcev na to odgovori: »Seveda, kaj pa bi radi vedeli?« Da bi razumeli komičen učinek karikature, moramo vedeti nekaj več. Recimo poznati kanček zgodovine, vedeti kakšno malenkost o masakrih, ki so sledili »dialoški napovedi« o metafizičnih zadevah. Kot ugotavlja Beck, je smešnost karikature rezultat vzajemnega napačnega razumevanja: zahodni imperialisti, nabasani z orožjem, svojo misijonarsko gorečnost skrivajo za publicami o »interkulturnem dialogu«, medtem ko je njihov cilj končno podjarmljenje za vsako ceno. Medtem ko druga stran naivno pričakuje metafizično partijo razprav, je zgodba od tu naprej dvofazna: najprej jih bodo »kot božične kopune pitati in nato zaklali s tujimi samoumevnostmi.«²⁶ Strinjamo se lahko z Beckovo oceno, da humor ni učinek proizvede gledalčeva večja vednost, poznavanje dogodkov, kot sledijo po karikaturi, slike uničenja in krvoprelitja. Prav tako s tem, da se medkulturne kritike nujno držita oba elementa: tragika in komika, tako rekoč oba imanentna medkulturnemu »dialogu«. ²⁷ Kot da je ne le dialog, temveč še toliko prej medkulturni dialog nekaj spodletelega, forma spodletelega srečanja. A kar spregleda taka perspektiva, je morebitna nujnost sekvenc obeh elementov: kot da bi božične kopune morali pitati natanko zato, da bi jih nato bolj veselo zaklali. Je mogoče pristati na hipotezo, da je razprava o multikulturnem dialogu včasih evocirana ne le kot fasada in pretveza, da bi se mu izognili, marveč je naravnost način, na katerega se strukturira naša lastna hegemonjska premoč?

Kako se na koncu opredeliti do začetnega deskriptorja apriornega pozitivizma dialogizma? Z njim je vse v najlepšem redu, dokler motivacije akterjev ne preverimo z vatli medkulturne občutljivosti. Razkorak med deklaracijo (»biti za dialog«) in našimi stališči pa je morebiti globinsko obarvan še z nečim. Tendence v razpravah okoli kulture potekajo v dveh smereh: po eni strani številni avtorji zagovarjajo nezdržljivost in nepremostljivost dveh kultur, ki se nikoli ne moreta zares srečati ali sta, kot v primeru Huntingtonove teze, v nepomirljivem civilizacijskem konfliktu. Na drugi se diskurz o interkulturnosti oplaja s kulturnim relativizmom,

ki seveda implicira, da obstaja neka začetna enakost vseh kultur in vseh članov kulture ali nacije. Pod krinko relativizma se torej podaja idejo o enakosti, za katero se skriva univerzalistični postulat, ki ga diktira zahodnoevropska normiranost konceptov – ne nazadnje je mogoče že sam pojem medkulturnega dialoga (ali tovrstne kompetence) po svojem ustroju »kolonialističen« in zapreči resno medkulturno komunikacijo in s tem razpravo. Izhodišče, zaradi katerega hitro pristanemo na stališčih novega kulturnega imperializma.

Opombe

- [1] V ta namen so pri EU odprli posebno spletno stran na tem naslovu: <http://www.interculturaldialogue2008.eu>. Kot pojasnim kasneje v članku, se je Slovenija kot predsedujoča EU v prvi polovici leta 2008 znašla tudi v nekakšni vlogi »dežurnega« misleca, ki naj ponudi svoj konceptualni in vsebinski okvir zanj, naloga pa je s tem posredno pristala na plečih tudi slovenskih intelektualcev.
- [2] Vizvirniku »Respondent-to-Dialogue Problem« oziroma RTD Problem. Primerjaj njegovi temu posvečeni kratki poglavji v knjigi. (2007: 327–330, 347–350).
- [3] Dialoško tipologijo povzemamo po Waltonu (2007: 60–61).
- [4] Primerjaj Hamblin (1970: 256).
- [5] Iz razloga terminološke razjasnitve navedimo angleške izraze, ki smo jih dovolj ohlapno prevedli: *proponent*, *respondent*, *verbal moves*, *orderly sequence*, *rules*. Poanta je seveda, da večina elementov lahko »strukturno« izostane, kar pomeni, da sploh ne moremo dejansko ovrednotiti samih argumentov, če uporabimo konvencionalno metodo dialektike. *Per analogiam* bi lahko rekli, da dejansko ne moremo oceniti kakovosti medkulturnega dialoga.
- [6] Več o pojmu stapljanja horizontov subjektivitet (in potencialno kultur) v Gadamerjevem *magnum opus* Resnica in metoda (2001).
- [7] Primerjaj Taylor (1994: 25).
- [8] Prav tam.
- [9] Thomas (1998: 73).
- [10] V mislih imamo predvsem Lacanovo kultno razpravo »Jaz v Freudovi teoriji in psihoanalitični tehniki« (slovenski prevod je dostopen v reviji Problemi, 177/180 (1978), str. 1–48) in še bolj »Zrcalni stadij kot oblikovalec funkcije jaza« (slovenski prevod je dostopen v reviji Delta, 1/2 (2004), str. 43–49). Ko se otrok prepoznava v svoji zrcalni podobi in se identificira z njo, začne obstajati kot subjekt, čeprav je to tudi začetek njegove razdvojenosti med idealno podobo v ogledalu, Jazom, ki se s podobo identificira, in podobo, ego-idealom, s katero si lahko ponovno pridobi svojo identiteto. V osnovi velja, da je »metafora« zrcalnega stadija dobra parafraza komunikacije, ki nastopi, ko se »ogledujemo« v drugih.
- [11] Bennett (1998b: 197).

- [12] Bennett (1998b: 207).
- [13] Bennett (1998a: 22).
- [14] Beck (2003: 107).
- [15] »Sklepanje« povzemamo po Becku, prav tam.
- [16] Primerjaj Perry (1970: 110).
- [17] Bennett (1998a: 20).
- [18] Model smo povzeli po dveh Bennettovih člankih iz leta 1986 in 1993, ki ju navajamo v literaturi, v skrajšani obliki pa je tipologija v »manifestni« obliki dostopna tudi na spletni strani <http://www.intercultural.org/pdf/dmis.pdf> in na strani organizacije UNESCO: <http://www.unesco.org/ccivs/New-SiteCCSVI/regionalcooperation/aeyve/DevelopmentalModelofInterculturalSensitivity.pdf> Več o tipologiji še v Bennett (1998a).
- [19] Primerjaj Perry (1970: 112).
- [20] Primerjaj eno izmed številnih vestičk o tem: <http://www.triera.net/novica.php?id=A137462>. Na spletni strani Ministrstva za kulturo so našli tudi nekatere cilje, ki spremljajo programsko izvedbo takšnega leta. Primerjaj spletno stran http://www.mk.gov.si/si/evropsko_letno_medkulturnega_dialoga_2008/.
- [21] Žal je treba tudi na tem mestu opozoriti, da je prav ta minister v času svojega mandata zavračal prav to – kakršen koli dialog na vse strani in posledično spravil v konflikt ministrstvo na eni strani in številne kulturne delavce ter stroko.
- [22] Takšna, metafizično obarvana razlaga ministra, da se je mogoče kulturno srečevati in se medsebojno bogatiti le, če vzajemno priznavamo pomen »besede-med-nami«, kar je menda dobesedni pomen grškega izraza, je v pravem pomenu besede teološka ali »logocentrična«, če uporabimo Derridajevo terminologijo. Kot pravi Simoniti, dobesedni pomen grškega izraza »dia-log« pomeni, »da je ista »beseda« ali logos šla »skozi« ali »prek« nas. Skupaj iskati isti pomen »besede«, ki jo izgovarjamo, in potem tudi etično spoštovati njeno pomenskost, to je začetek vsakršnega dialoga.« Minister torej vzpostavlja etiko odnosa do reificirane »besede«, ki je med nami in ki jo vzajemno izrekamo v različnih jezikih, po njegovem pa iz tega izvira tudi možnost vsakršnega drugega dialoga. Celoten govor je dostopen na tem naslovu spletne strani ministrstva za kulturo: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Medkulturni_dialog/govori/govor_Simoniti-slo.pdf.
- [23] Oddaja Odmevi na Televiziji Slovenija, o kateri govorimo in je bila na sporedu 8. januarja 2008, je dostopna v arhivu RTV Slovenija: <http://www.rtvlo.si/>.
- [24] Nenavadno je tudi dejstvo, da Kovač velja za izrecnega poznavalca in zagovornika filozofije Emanuela Levinasa, katerega distinktivna poteza je vzpostavljanje »odgovornosti kot forme spoštljivega odnosa do obličja drugega«, ki ga moramo sprejeti v njegovi absolutni diferenci, torej kot Drugega, ki je ravno tisto, kar nismo sami. Drugi je po Levinasu »neskončno nespoznaven«, a vseeno občutljivost do absolutne difference opredeljuje naše medsebojne odnose, s čimer se Levinas v resnici približuje opisani Bennettovi zahtevi po (medkulturni) občutljivosti. Hkrati pa je ta opredelitev ključna za definicijo nas samih.
- [25] Beck (2003: 108).

[26] Beck, prav tam.

[27] Ali kot decidirano pravi: »Tragika in komika sta dve plati venomer spodletelega interkulturnega „dialoga“«. Prav tam. Seveda bi takšna provokativna določitev terjala širšo obravnavo, vendar avtor k njej ne prispeva novih misli.

Literatura

- Beck, U. (2003). *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Bennett, M. J. (1986). A developmental approach to training for intercultural sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations* 10 (2), str. 179–95.
- Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. V: M. Paige (ur.), *Education for the intercultural experience*. Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Bennett, M. J. (1998a). Intercultural Communication: A Current Perspective. V: Milton Bennett (ur.), *Basic Concepts of Intercultural Communication: Selected Readings*, str. 1–35. New York: Intercultural Press.
- Bennett, M. J. (1998b). Overcoming the Golden Rule: Sympathy and Empathy. V: Milton Bennett (ur.), *Basic Concepts of Intercultural Communication: Selected Readings*, str. 191–215. New York: Intercultural Press.
- Gadamer, H. G. (2001). *Resnica in metoda*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Hamblin, C. (1970). *Fallacies*. London: Methuen.
- Perry, W. G., Jr. (1970). *Forms of Intellectual and Ethical Development in the College Years: A Scheme*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Perry, W. G., Jr. (1981). Cognitive and Ethical Growth: The Making of Meaning. V: Arthur W. Chickering in dr., *The Modern American College*, str. 76–116. San Francisco: Jossey-Bass.
- Taylor, C. (1994). The Politics of Recognition. V: Amy Gutmann (ur.), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, str. 25–73. Princeton: Princeton University Press.
- Thomas, A. (1998). Scientific and practical aspects of cross-cultural cooperation and management in the context of European integration. *Studia Psychologica*, 40, str. 69–77.
- Walton, D. (2007). *Media Argumentation: Dialectic, Persuasion, and Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press.

VEČKULTURNA EVROPA: JEZIKOVNA POLITIKA IN JEZIKOVNA STVARNOST

Simona Bergoč

*Fakulteta za humanistične študije Koper
Univerza na Primorskem*

Uvod

Beseda kultura je eden tistih lebdečih označevalcev, ki v znanstvenem diskurzu velikokrat povzroča vsaj rahlo nelagodje. Namreč: z aktom poimenovanja po navadi zaključimo semiozo nekega koncepta in v večji meri utrdimo njegovo semantiko; vendar pa kultura spada med tiste pojme, ki se tudi ob intenzivni kontekstualizaciji ves čas izmikajo stabilnemu pomenskemu jedru. Pojem medkulturalna komunikacija – ki je tako pogost, ko se omenja večjezično Evropo – je v tem smislu anahronističen, saj implicira nedvoumno in neproblematično pomensko polje: 'komunikacija med kulturami'. Vendar pa ni odveč vsakič znova opozoriti na terminološke in teoretske pasti uporabe pojma kultura v zvezi s komunikacijo.

Zdi se torej, da je v pojmu medkulturalna komunikacija skritih kar nekaj semantičnih zadreg in paradoksov. Če pojem ponovno preformuliramo in ga razvežemo v zvezo z desnim prilastkom: 'komunikacija med kulturami', se hitro pokaže problematičnost koncepta. Kako naj torej razumemo omenjene kulture, ki med seboj komunicirajo? Možnost razlage, ki se prva ponudi in je najbolj udobna, izenačuje kulturo z jezikom. Namreč, ker komuniciramo v večji meri z jezikom, naj bi vsak jezik predpostavljal navezavo na specifične kulturne vzorce. Domneva o tem, da se izkušnje, ki jih določena kultura vstavi v svoj jezik, odražajo na ravni jezikovnih struktur, je znana po imenu jezikovni relativizem: vsaka kultura naj bi stvarnost dojemala in izražala nekoliko drugače. »Tako je potemtakem jezik hkrati kristalizacija nakopičenih kulturnih obrazcev in sam obrazec, ki ureja misel in percepcijo« (Južnič, 1983: 156). Sapir-Whorfova hipoteza, na osnovi katere gradi svojo teorijo Južnič, izhaja iz podmene, da sta jezik in kultura

neproblematična pojma, z jasno zamejenimi konceptualnimi in empiričnimi okviri. Kulturo premešča z ravni kognicije na raven kolektivov, kar je danes sicer prevladujoča poenostavljena predpostavka, ki pa zanemarija ugotovitve o tem, da ima posameznik več identitet in lahko aktivira za različne priložnosti različne kognitivne, tj. kulturne, vzorce.

Treba je poudariti, da je kultura v osnovi kognitivna kategorija (prim. Shore 1996), in sicer *dinamična* kognitivna kategorija. Esencialistično pripisovanje določene kulture določeni bodisi etnični bodisi jezikovni skupnosti je poenostavljajoče, saj idealizira dejansko dinamiko med posameznikom, kulturo in skupnostjo, ki poteka v konkretnih govornih interakcijah. Govoriti o različnih kulturah in jih primerjati med seboj (npr. individualistična, kolektivistična, slovenska, italijanska kultura ipd.) je tvegano, saj je izpeljano iz dekontekstualiziranih parametrov, ki z dejansko stjo nimajo veliko skupnega (prim. Verschueren, 2003: 7).

Če ugotavljamo, da je kultura v smislu kognitivnih vzorcev nekega posameznika oz. skupnosti dinamična kategorija, to v nekem smislu velja tudi za jezik. Najprej ni odveč spomniti, da je jezik politični konstrukt. *Narečje, standardni jezik, nacionalni jezik* – to so pojmi in/ali pojavi, ki nastajajo v zapletenih družbenih okoliščinah v soočenju različnih akterjev, ki posedujejo različne interese in družbeno moč. Znano je dejstvo, da je razlika med narečjem in jezikom le stvar prestiža, torej popolnoma zunajjezikovnega dejstva. Prestiž je povezan z načelom »javnega«, torej umeščenosti jezika v institucije javne vzgoje in izobraževanja, medijev, državne uprave in povezan z »jezikoslovno« mitologijo, ki jo podpira večstoletna literarna ustvarjalnost v dotičnem jeziku (prim. Söhrman, 2004). Narečje lahko lansira v polje javnega in ga pozicionira kot *jezik* le družbena elita, tj. tisti posamezniki ali družbena skupina, ki imajo družbeno moč in s tem pogoj, da izpeljejo proces t. i. jezikovne standardizacije. Upoštevajoč zgornje ugotovitve glede pojmov jezik in kultura, ki sem jih na hitro skicirala, je medkulturna komunikacija vse prej kot jasen koncept. Medkulturna komunikacija lahko potemtakem zajema celo vrsto pojavov, od konkretnih govornih izmenjav med dvema govorcema, kar je najbolj smiselno preučevati s stališča pragmalingvistike, do konfrontacij dveh ali več jezikovnih skupnosti, kar lahko najbolj jasno osvetli sociolingvistična raziskava. Čeprav smo ugotovili, da kultura kot zbir kognitivnih vzorcev ni nujno identična enemu jeziku (v smislu standardnega jezika), ampak lahko povezuje tudi govorce narečja in ožje zvrsti (socialne, profesionalne, interesne), se zdi, da se raziskave v okviru področja medkulturne komunikacije v pretežni meri osredotočajo vendarle na soočenje dveh *jezikov*, bodisi večinskih bodisi manjšinskih.

V pričujoči razpravi se bom osredotočila na kolektivno razsežnost medkulturne komunikacije: izpostavila bom nekatera mesta kompleksnega evropskega sociolingvističnega zemljevida in problematizirala učinkovitost evropske jezikovne politike v urejanju javne večjezične komunikacije. Temeljni problem evropske jezikovne politike, ki v samem izhodišču blokira njeno večjo učinkovitost, je zahtevno manevriranje med simbolno in komunikacijsko vrednostjo evropskih jezikov. Simbolna in komunikacijska vloga jezika sta sicer poenostavitev v delitvi funkcijskih pristojnosti, saj so jezikovna stvarnost in z njo jezikovne funkcije veliko bolj heterogene, vendar se zdi, da sta v evropskem jezikovnopoličnem kontekstu ob urejanju javne komunikacije vendarle najbolj aktualni ravno omenjeni razsežnosti jezika oz. jezikov.

Primeri nacionalnih jezikovnih politik

Jezikovna politika se že na ravni evropskih nacionalnih držav sooča s precejšnjimi problemi. Izhodiščna ugotovitev je naslednja: evropske države so pripravljene znotraj svojih meja zagotoviti lastnim jezikovnim manjšinam veliko manj pravic, kot to zahtevajo zase na nadnacionalnem nivoju Evropske unije. Poglejmo si nekaj primerov. Med najbolj imperialistične jezikovne politike, ki se v precejšnji meri odmikajo od jezikovne stvarnosti, štejemo francosko. Francija, ki je s svojim jezikovnim unitarizmom služila kot zgled mnogim evropskim direktivnim jezikovnim politikam v času formiranja nacionalnih držav, je standardizacijo – tako kot nenazadnje vse politične skupnosti – izpeljala v specifičnem zgodovinskem kontekstu. V srednjem veku je na teritoriju današnje Francije živela množica narečij, ki so pripadala dvema narečnima skupinama: jezikovna meja je na grobo ločila govore *d'oil* na severu od govorov *d'oc* na jugu (ločnica naj bi se ohranila na podlagi jezikovnega substrata, ki je bil v uporabi še pred Rimljani) (prim. Siguan 2004/1996). Z uveljavitvijo dinastije Kapetov konec 10. stoletja je kraljevina v naslednjih stoletjih postajala vse močnejša – vzporedno z razcvetom kraljeve uprave in njene birokracije pa je nastajala potreba po jezikovni standardizaciji in unifikaciji. Iznajdba tiska v 15. stoletju te tendence samo še intenzivira, kodifikacijo na nivoju sintakse, leksike in pravopisa pa še dodatno utrdi. V 16. in 17. stoletju nastajajo v knjižnem jeziku (izhajajočem iz govora pokrajine Île-de-France v okolici Pariza) kanonska literarna besedila, ki ravno tako utrjujejo zavest o skupnem občevalnem kodu (Ronsard, Rabelais, Corneille, Racine, Molière itd.). 1635. leta je s strani države ustanovljena Francoska akademija, inštitucija, ki naj bi bdela nad kodifikacijo in jezikovno čistostjo v najširšem smislu, poverjena ji je bila tudi

vloga izdajanja slovarja (prim. <http://www.academie-francaise.fr/role>) Enotni francoski jezik postane metafora enotne in močne francoske monarhije.

Tudi danes, kot beremo na njenih spletnih straneh, Akademija v večji meri ohranja svoje prvotno poslanstvo. Fokus delovanja je nekoliko premaknila v smer utrjevanja statusa francoščine v odnosu do angleškega jezika, od katerega naj bi bil francoski nacionalni jezik ogrožen. Sicer pa si francoska jezikovna politika – kar je za naše razpravljanje še posebej zanimivo – skoraj popolnoma zatiska oči pred bogato jezikovno raznolikostjo, ki je prisotna na teritoriju države. Poleg nacionalnega jezika se uporabljajo tudi drugi jeziki: gastonski govori na zahodu, provansalski ali franko-provansalski govori na vzhodu (govori večje jezikovne skupine *d'oc*, tj. okcitanski jeziki), katalonski jezik, bretonski, jezik, baskovski jezik, alzaški jezik, lorenski jezik (narečji nemškega jezika), nizozemski jezik (oz. njegova varianta) ter korziški jezik (prim. Siguan, 2004/1996: 59-60).

Kljub tako imenovanemu Zakonu Dixone iz leta 1951 (prim. Leclerc 1999-2008), ki je na formalnopравни ravni do neke mere zaščitil lokalne jezike in narečja, ostaja dejstvo, da v francoski ustavi ni nikakršnega govora o omenjenih jezikih. V drugem členu je izrecno zapisano, da je jezik Republike francoski. Drugi jeziki na teritoriju torej nimajo uradnega statusa. Kljub temu omenjeni zakon zagotavlja nekatere pravice, vezane na poučevanje regionalnih jezikov v osnovnih srednjih šolah in ponekod celo univerzah. Omenjeni jeziki so v neki meri prisotni tudi v medijih, vendar pa so to, kot je razbrati iz Euromozaicovega poročila, le drobtinice, saj država jezikom pravzaprav odreka dostope do kanalov javne komunikacije ter posledično manjšinskim jezikovnim skupnostim nikakor ne zagotavlja dolgoročnega preživetja. Dokaz za nepripravljenost priznati jezikovno raznolikost na svojem teritoriju, je med drugim tudi dejstvo, da Francija do tega trenutka še vedno ni ratificirala Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih.

Če velja francoska nacionalna jezikovna politika za eno najbolj direktivnih evropskih jezikovnih politik, si poglejmo sociolingvistično pokrajino Finske, ki naj bi bila – ravno obratno – vzor jezikovne tolerance in institucionalizirane medkulturne prožnosti. Finska večjezičnost ima namreč kar dolgo zgodovino, švedska nadvlada od 12. stoletja dalje ter ruska okupacija v 19. stoletju sta pustili pomemben sociolingvistični pečat. Švedščina je bila dolgo osnovni jezik javne komunikacije in višjih socialnih slojev, nenazadnje pa, kar je še posebej pomembno za finsko nordijsko identiteto¹, zagotavljala je komunikacijski most izoliranega ugrofinskega jezikovnega otoka s svojimi neposrednimi sosedi (prim. Škiljan, 2003: 117-118).

Zaradi vseh teh zgodovinskih dejstev je bila finska dvojezičnost regulirana zelo zgodaj, že z ustavo 1919 (Leclerc, 1999-2008). Kljub močno neizenačeni zastopanosti obeh jezikov (5,8 % govorcev švedščine proti 93,5 % govorcev finščine)² sta jezika v komunikaciji z državnimi oblastmi izenačena, tako da švedščina pravzaprav ni manjšinski jezik v klasičnem smislu. Status pravih manjšinskih jezikov imajo v državi romščina, laponščina, tatarščina, ruščina ter jeziki imigrantov. Zakonsko regulirane pravice imajo le govorniki romščine in laponščine (v Ustavi sta le ti jezikovni skupnosti izrecno omejnjeni, laponska jezikovna skupnost ima tudi zakon o jeziku), vendar država zagotavlja nekaj pravic na področju izobraževanja tudi govornikom drugih manjšinskih jezikov, tako sta avtohtoni, a neuradni manjšinski skupnosti Tatarov in Rusov izenačeni z imigrantskimi skupnostmi, ki imajo pravico v osnovni šoli do dveh ur pouka maternega jezika tedensko (prim. Leclerc, 1999-2008). Zaradi ugleda, ki ga švedščina uživa v javnosti, je skoraj 25 % učencev, ki obiskuje švedske šole,³ rojenih govorcev finščine, kar 91 % finskih srednješolcev pa se uči švedščino kot tuji jezik (Eurydice, 2002, v Škiljan, 2003: 118). Vendar pa je v zvezi s finsko dvojezičnostjo (pravzaprav štirijezičnostjo) treba opozoriti na potencialni problem: visok formalni status švedščine je, tako kot status kateregakoli večinskega ali manjšinskega jezika, kontekstualno pogojen, namreč, ohranil se bo do trenutka, ko bo jezikovna zmožnost v švedščini govornikom zagotavljala tako komunikacijske koristi kot simbolnem smislu prestiž. Nekateri podatki v zadnjem času pa pričajo o tem, da utegne mesto švedščine počasi izpodrivati angleščina: Leclerc (2007) poroča o upadanju števila osnovnošolcev, ki si za tuji jezik izbirajo švedščino (od 3,1 % leta 1994 na 1,5 % leta 2002; na račun švedščine kot t. i. nacionalnega jezika se od leta 1994 vztrajno viša delež tistih učencev, ki izbirajo angleščino (od 86,9 % leta 1994 do 89,7 % leta 2002). Del istega trenda je nekoliko višji delež finščine kot večinskega jezika (od 4,6 % leta 1994 do 5,3 leta 2002). Švedščina bo poleg tega pred dodatno preizkušnjo, kot poroča Söhrman, saj je z majem 2004 ukinjen obvezni maturitetni izpit iz drugega nacionalnega jezika (prim. Söhrman, 2004) Kako bo ta odločitev vplivala na individualno in nenazadnje institucionalno dvojezičnost, bo vidno v prihodnosti.

Ob predstavitvi dveh evropskih nacionalnih jezikovnih politik, od katerih ena na zelo direktiven način realizira politični unitarizem in briše bogato jezikovno dediščino na svojem teritoriju, druga pa ravno tako z zelo natančno regulirano zakonodajo dosega ravno obratno, promocijo manjšinskih jezikovnih skupnosti, je smiselno vendarle na hitro skicirati tudi domačo večjezično stvarnost v Republiki Sloveniji in ožje v slovenski Istri.⁴ Ustava

Republike Slovenije priznava na teritoriju države tri manjšinske skupnosti: italijansko, madžarsko in romsko. 64. in 80. člen Ustave opredelujeta posebne jezikovne pravice italijanski narodni skupnosti v delu slovenske Istre ter madžarske narodne skupnosti v delu Prekmurja, 65. člen pa določa pravice in položaj romske skupnosti. Če se omejimo na slovensko Istro, opazimo, da je regionalno omejena institucionalna dvojezičnost na teritorij, kjer živi poleg večinske slovenske tudi avtohtona italijanska skupnost, tudi v individualnem smislu kar se da visoko zastopana. Izobraževalna sistema sta sicer ločena na šole s slovenskim in italijanskim učnim jezikom (tako osnovne, srednje in tudi že na ravni vrtcev), vendar sta tako italijanščina kot drugi jezik kot slovenščina kot jezik okolja obvezna učna predmeta. Dijaki torej zaključijo srednjo šolo opremljeni z relativno visoko kompetenco tako v slovenskem kot italijanskem jeziku, tudi nivo institucionalne dvojezičnosti je vzpostavljen relativno visoko: javno komunikacijo govorcev italijanskega jezika z občinskimi in državnimi institucijami, komunikacijo v medijih ter na področju že omenjene vzgoje in izobraževanja regulira precejšnje število področnih zakonov (prim. Urad za narodnosti Vlade RS). Vendar pa tudi položaj italijanske jezikovne skupnosti v slovenski Istri spremljajo nekatere težave: podobno kot švedščina na finskem ima oz. je imela tudi italijanščina v regiji visok simbolni status; zlasti na račun zgodovinskih okoliščin, saj je bila italijanščina jezik višjih slojev in potemtakem vstopnica v kanale javne komunikacije, poleg tega pa je zagotavljala tudi komunikacijsko povezavo z Italijo, s katero so bili Slovenci v Istri kljub meji tudi po 2. svetovni vojni gospodarsko pa tudi sicer povezani. Kljub oceni o visoki pravni zaščiti italijanske manjšine s strani slovenske politike pa vzbuja skrb na strani pripadnikov manjšine upad števila tistih prebivalcev slovenske Istre, ki se po narodnostni pripadnosti opredeljujejo za Italijane. Njihovo število je od popisa 1991 z 2959 padlo na 2258 v popisu 2002 oz. v odstotkih z 0,15 na 0,11 odstotka vseh prebivalcev Republike Slovenije (prim. Statistični urad Republike Slovenije) Kje iskati vzroke za takšno stanje? Ena možnost je seveda v nezadostni formalnopравни zaščiti jezikovne manjšine, čeprav je vsaj v primerjalnem smislu situacija daleč od zaskrbljujoče. Druga, bolj verjetna možnost pa je dejstvo, s katerim so soočeni prav vsi evropski (če ostanemo v evropskem kontekstu) jeziki, tudi tisti, ki so v določeni mikrosituaciji večinski, namreč z angleščino kot svetovnim občevalnim jezikom. Visoka tržna vrednost angleščine pomeni na prvi inštranci nižanje kompetence v italijanskem jeziku za pripadnike večinske jezikovne skupnosti. Kljub obveznemu učenju italijanščine v šoli je namreč ohranjanje jezikovne kompetence vseživljenjski projekt. Tudi za pripadnike manjšine italijanščina očitno izgublja simbolni

naboj, ki ga je vzpostavljala med drugim tudi navezava na prestižni jezik skupnosti močne sosedске države.⁵ Omenjena dejstva pa posledično vplivajo tudi na razkorak med formalnopravno zaščito italijanščine kot manjšinskega jezika na eni strani in prakso uresničevanja zagotovljenih jezikovnih pravic na drugi strani. Integracija utegne v tej zgodbi vendarle nekoliko ustaviti omenjene tendence, saj se po letu 2004 Istra opazno povezuje v enotno regijo: okrepljene gospodarske, izobraževalne, medijske in nenazadnje neformalne vezi znova vzpostavljajo enotnejši komunikacijski prostor, ki dolga desetletja zaradi meje ni mogel zaživeti v polni meri.

Ne/moč evropske jezikovne politike

Po skiciranju treh nacionalnih jezikovnih politik (na primeru slovenske Istre sem prikazala le regionalni vidik državne formalnopravne regulacije statusa manjšinskega jezika) je čas pozornost usmeriti na nekatere razsežnosti skupne evropske jezikovne politike. Že pri prvih korakih resnejšega združevanja v okviru Rimskih sporazumov (1957) in ustanovitve Evropske gospodarske skupnosti je postalo aktualno vprašanje komunikacije med članicami, toda sprva v še povsem praktični obliki: šesterica je pri sklepanju poslov pač morala komunicirati. Ministrski svet je tako že leta 1958 na podlagi Rimske pogodbe sprejel posebno uredbo o uradnih in delovnih jezikih Skupnosti. Seznam, ki je sprva obsegal francoščino, italijanščino, holandsščino in nemščino, se je ob vsakokratnih širitvah dopolnjeval.

Vprašanje socialne kohezije »napove« *Enotni evropski pravni akt* leta 1986, uradno pa uvede šele *Maastrichtska pogodba*, ki je začela veljati l. 1993, kajti spoštovanje kulturne raznolikosti in ohranjanje posameznih nacionalnih dediščin je bilo v tem pravnem besedilu Unije prvič omenjeno. Sintagma *kulturna in jezikovna raznolikost* v simbolni razsežnosti se pojavi šele v tem dokumentu, kjer tudi jezikovna raznolikost očitno pridobi poleg praktičnega tudi eksplicitni simbolni pomen. Spoštovanje kulturnih (in jezikovnih) razlik je danes ena temeljnih parol,⁶ ki jih poudarjajo različni evropski dokumenti (prim. Listino unije o temeljnih pravicah iz 2004).

Uradni jeziki, kot jih eksplicira omenjena uredba Sveta, so jeziki, ki jih institucije Evropske unije uporabljajo za komunikacijo s posameznimi članicami oz. njihovimi državljani. Evropska jezikovna politika pravzaprav ni posebno kompleksna in razdelana, saj tudi ne more biti; evropska jezikovna situacija je namreč v osnovi paradoksalna. Po eni strani Evropska unija spodbuja prosti pretok blaga in delovne sile, po drugi strani pa vztraja pri uradnem statusu kar 23 jezikov.⁷ Omenjeni status je pogojno mogoče realizirati le v zelo omejenem

segmentu jezikovne rabe, v institucijah EU in v komunikaciji z njimi. Pa še v tem primeru se zdi, da je sistem zastavljen bolj načelno kot bi v praktičnem smislu ves čas deloval. Zavedati se je treba, da 23 jezikov pomeni 253 dvo-smernih prevodov. V večini stalnih teles Unije so tako zaradi racionalizacije v uporabi samo nekateri delovni jeziki: v Evropski komisiji angleščina, francoščina in nemščina, na Evropskem sodišču pravice pa angleščina in francoščina (Škiljan 2003: 90). Simbolna razsežnost tega omejenega komunikacijskega polja je sicer velika, zato izziva tudi ostre proteste »zaščitnikov slovenskega jezika«, ko prihaja do nespoštovanja pravic slovenščine kot enega od uradnih jezikov, vendar pa je pravi problem drugje in se bo – če bo integracija evropskega ekonomskega prostora resnično vedno bolj »uspešna« – z leti tudi vedno bolj intenziviral. Vsako skupno tržišče prejkoslej predpostavlja skupen komunikacijski prostor (prim. Anderson 1998/1983) – vprašanje v prvi fazi sploh ni simbolne narave, pač pa povsem praktično: pri sklepanju poslov se je treba razumeti. Jasno je, da je iluzorno pričakovati popolno večjezičnost na skupnem evropskem prostoru, ki bi ta trenutek obsegala jezikovno zmožnost posameznika v 23 jezikih.⁸ Po bolj realističnem scenariju se bo (kar se pravzaprav deloma že dogaja) iz korpusa jezikov s simbolnim uradnim statusom izločilo nekaj delovnih jezikov (na podlagi ekonomske in politične moči »njihove« jezikovne skupnosti, jasno), ki bodo služili komunikaciji državljanov Evropske unije, ko se bodo znašli v jezikovni situaciji, kjer ne bodo mogli uporabljati svojega prvega jezika.

»Med drugim bi moralo znotraj Evropske unije vladati, vsaj za državljane držav članic, enotno in svobodno tržišče delovne sile, princip nediskriminacije pa ne bi smel dopustiti, da na možnost zaposlovanja kjerkoli v Uniji vpliva katerikoli dejavnik razen znanja in kvalifikacij kandidata,« piše Škiljan in nadalje relativizira svojo trditev z ugotovitvijo, da *»je za določeno število delovnih mest, pri katerih prihaja do stika z lokalnim prebivalstvom, vendarle potreben določen nivo znanja lokalnega jezika«* (Škiljan, 2003: 90).

Latentno zavedajoč se tega problema, je EU drugi konkretni jezikovno-politični korak (poleg prevajanja besedil, ki nastajajo v kontekstu inštitucij EU) usmerila v učenje tujih jezikov. Na uradnem spletišču Unije beremo:

Evropska unija si je postavila ambiciozen cilj za svojo politiko izobraževanja in usposabljanja: vsem Evropejcem želi omogočiti, da se bodo znali sporazumevati še v dveh jezikih poleg materinščine. Voditelji držav in vlad so marca 2002 v Barceloni priznali nujnost skupnih prizadevanj Evropske unije in držav članic za boljše učenje jezikov: vsak otrok bi se moral učiti vsaj dveh jezikov <<http://europa.eu/languages/sl/chapter/23>>.

V kontekst potrebe po učenju tujih jezikov s ciljem učinkovite komunikacije med »narodi Evrope« sodi tudi zadnja pobuda oz. akcija Evropske komisije ob evropskem letu medkulturnega dialoga 2008. S ciljem podati pobude glede prispevka večjezičnosti k medkulturnemu dialogu je bila ustanovljena Skupina intelektualcev za medkulturni dialog. Ob sicer dobronamerni akciji lahko takoj izpostavim zadržek: od desetih sodelavcev je pet pisateljev, dva filozofa, dva direktorja kulturnih ustanov in (le) ena komunikologinja. Izbor strokovnjakov nam daje slutiti, da Evropska komisija jezikovne problematike še vedno ne pojmuje kot praktičnega izziva, pač pa ga vztrajno potiska v resor simbolnega.⁹

Jezik in večjezičnost sta z vprašanji simbolnega in identifikacije sicer še kako povezana, vendar pa vztrajanje na izolirani koncepciji »jezika kot simbola naroda« ni najbolj konstruktivna rešitev, saj v praksi ne daje konkretnih rešitev oz. prav nič ne pripomore k učinkoviti komunikaciji med državljani Evrope.

V nasprotju s pričakovanji je skupina intelektualcev vendarle pripravila nekaj zanimivih predlogov k urejanju evropske komunikacije: z željo vključiti v obravnavo učinkovite evropske večjezičnosti tudi element simbolnega, je ponudila koncept »privzetega osebne jezika«, s katerem bi se govorec lahko identificiral iz osebne ali poklicne vzgiba. V poročilu beremo:

Dvostranski odnosi med narodi Evropske unije bi se morali odvijati v jezikih teh dveh narodov ne pa v nekem tretjem jeziku. To pomeni, da bi za vsak evropski jezik v vsaki državi Unije obstajala večja skupina usposobljenih zelo motiviranih govorcev. Njihovo število bi bilo glede na jezik seveda zelo različno, vendar dovolj veliko, da bi poskrbeli za vse vidike – gospodarske, politične, kulturne idr. – »dvostranskih« odnosov med zadevnima državama. /.../ Naše razumevanje tega pojma je, naj se vsak Evropejec spodbudi k prosti izbiri posebnega jezika, različnega od njegovega identitetnega jezika, kakor tudi od njegovega jezika mednarodnega sporazumevanja. Osebni privzeti jezik, kakršnega si zamišljamo, ne bi bil drugi tuji jezik, ampak na nek način predvsem drugi materni jezik. Jezik, ki bi se ga intenzivno učilo, tekoče govorilo in pisalo, bi bil vključen v šolski in univerzitetni program vsakega evropskega državljanca ter v poklicni življenjepis vsakega posameznika (Maalouf, 2008: 9-10).

Treba je priznati, da je ideja skupine strokovnjakov pravzaprav izredno lucidna, saj v izhodišču dregne v samo srž evropskega komunikacijskega problema, in sicer v dejstvo, da so evropski govorniki načeloma s prvim jezikom (L1) povezani čustveno ali drugače povedano simbolno oz. identitetno. Logična posledica čustvene navezanosti na materni jezik je občutek ogroženosti, ki se pojavi ob tem, ko ga v nekaterih položajih ne morejo uporabljati. Da bi ohranili številne evropske matere jezike, zaščitili evropsko kulturno dediščino in (jezikovno) integriteto govorcev evropskih jezikov, skupina strokovnjakov predlaga načrtno vzgajanje pripadnosti do izbranega jezika

in kulture – ta jezik bi potemtakem postal drugi materni jezik. Tudi sam predlog, da bi države komunicirale »dvostransko« in ne s pomočjo tretjega (tj. angleškega) jezika, je ustrezen, saj vemo, da je pri tovrstni komunikaciji delež nesporazumov manjši kot s pomočjo posrednega jezika. Edina pomanjkljivost predloga je njegova izpeljava. Načrt je po logistični in finančni plati tako zapleten, da bo uresničljiv morda le v megleni prihodnosti.

Posebno poglavje evropske jezikovne politike je skrb za manjšinske jezike in v tem oziru *Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih*, ki je bila sprejeta leta 1992 in začela veljati 1998.¹⁰ Dokument je dokaz načelne pripravljenosti spodbujati kulturno in jezikovno raznolikost, a popolne neučinkovitosti v njeni dejanski realizaciji. Zdi se, da je Listina, ki naj bi zaščitila evropske manjšinske jezike, sama sebi namen, saj ščiti jezike, ki so že zaščiteni, obenem pa posredno utrjuje status depriviligiranih jezikovnih manjšin.¹¹ V prvem členu Listina opredeljuje termin *regionalnih ali manjšinskih jezikov* kot tistih jezikov, ki se »tradicionalno« uporabljajo na določenem ozemlju /.../, kar je seveda evfemizem za avtohtone prebivalce določenega ozemlja, za katere vemo, da so glede zaščite v odnosu do novih manjšin ali imigrantov tako ali tako v privilegiranem položaju, saj je avtohtonost, tj. prisotnost določene (jezikovne) skupine na ozemlju določene države od zadnje konfiguracije političnih meja, zdravorazumski argument za njeno zaščito.

Nadalje dokument v prvem členu opredeljuje regionalne ali manjšinske jezike kot tiste, ki *niso* narečja uradnega jezika države. Odnos med narečji in standardnim jezikom je skonstruiran in ne temelji na znotrajjezikovnih značilnostih razmerja med enim in drugim idiomom (oziroma le deloma), pač pa je predvsem sociolingvistične narave. Identiteta narečja je velikokrat pripisana s strani centra moči.

Listina v nadaljevanju odreka pravico priznanja uradnih jezikov imigrantom in na ta način na hitro zaključi poglavje problematike, ki bi jo morala pravzaprav odpreti oz. vsaj poskušati reševati. Vprašanje jezikovnih pravic migrantov je ena najbolj nevrvalgičnih točk nacionalnih jezikovnih politik¹² in zaenkrat še ni videti pretiranih ambicij jezikovnopoličnih institucij Evropske unije po reševanju te problematike.

Najbolj problematično določbo Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih v zvezi z reševanjem jezikovnih pravic manjšin pa najdemo v 1. odstavku 3. člena, kjer je prepuščeno državam podpisnicam, da same določijo tiste manjšinske jezike, na katere se bodo sklicevale določbe listine. V tem smislu Listina ne naredi niti enega koraka naprej v zaščiti jezikovnih manjšin od že ustaljenih takšnih in drugačnih jezikovnih politik nacionalnih držav.¹³

Republika Slovenija se je podpisu Listine pridružila leta 1997, tri leta kasneje je bila tudi ratificirana. Ob tem se je država zavezala, da bo v smislu Listine spodbujala na svojem ozemlju le dva manjšinska jezika, tj. italijanščino in madžarščino na omejenih ozemljih. Tudi v Zakonu o spremembi Zakona o ratifikaciji Listine o regionalnih in manjšinskih jezikih, ki je bil razglašen maja 2007, ni »prijavila« nobenega drugega jezika, niti romščine, čeprav bi bil lahko mesec prej razglašen Zakon o romski skupnosti povod za razmislek in nenazadnje akcijo tudi v to smer.¹⁴

Kako lahko Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih vendarle vpliva na nacionalno jezikovno politiko oz. konkretno na slovensko jezikovno politiko? Svet Evrope je tako 20. junija 2007 oblikoval t. i. Poročilo Odbora ministrov Sveta Evrope o uporabi Listine v Sloveniji, kar je tudi edini vzvod, s katerim lahko Svet kot nadnacionalno mednarodno (in *de facto*) evropsko telo usmerja slovensko nacionalno jezikovno politiko. Če je pri tem uspešno, bo pokazal čas, saj *priporočila* in *opazanja*, omenjena v dokumentu, niso obvezujoče narave. Tako v dokumentu beremo:

»zavedajoč se, da ta ocena temelji na informacijah, ki jih je dala Slovenija v svojem prvem občasnem poročilu, dodatnih informacijah, ki so jih dali slovenski organi, informacijah, ki so jih predložile organizacije in združenja, ki so zakonito ustanovljena v Sloveniji, ter informacijah, ki jih je odbor strokovnjakov dobil med svojim obiskom na kraju samem in ob upoštevanju pripomb slovenskih organov k vsebini poročila Odbora strokovnjakov; priporoča, da organi Slovenije upoštevajo vsa opazanja Odbora strokovnjakov, predvsem pa, da:

1. v sodelovanju z govorniki opredelijo območja v Sloveniji, kjer sta se nemški in hrvaški jezik tradicionalno uporabljala, in uporabijo določbe II. dela za nemški in hrvaški jezik;
2. razjasnijo vprašanje tradicionalne navzočnosti bosanskega in srbskega jezika v Sloveniji v sodelovanju z govorniki teh jezikov;
3. nadaljujejo prizadevanje za izvajanje „Strategije za poučevanje romskega jezika v Republiki Sloveniji“ in uskladijo raven zaščite za vse govorce romskega jezika;
4. sprejmejo dejavne ukrepe za zmanjševanje razkoraka med zakonodajnim okvirom in praktičnim izvajanjem v zvezi z uporabo madžarskega in italijanskega jezika v določbi o javnih službah, v zvezi z gospodarskimi in družbenimi dejavnostmi in tudi v odnosu do lokalnih izpostav državne uprave;
5. zagotovijo, da bodoče spremembe upravnih delitev niso ovira za zaščito in spodbujanje rabe italijanskega jezika;
6. v tretjem periodičnem poročilu predložijo podrobne informacije, ki jih zahteval Odbor strokovnjakov v zvezi s formalnim in praktičnim izvajanjem posameznih obveznosti Slovenije.«

Kot je razbrati iz poročila, Odbor ministrov Sveta Evrope ugotavlja neuskklajenost med formalnopravno zaščito italijanskega in madžarskega jezika

s prakso, nadalje pa ugotavlja prisotnost nekaterih jezikovnih manjšin, ki jih Slovenija ob podpisu in ratifikaciji Listine ni priznala: izpostavi problem romščine, nadalje pa tudi prisotnost nemške, hrvaške, srbske ter bosanske jezikovne manjšine ter potrebo po priznanju jezikovnih pravic tudi tem kolektivom.

Iz popisa prebivalstva iz leta 2002 je razvidno, da so jezikovne skupnosti, ki jih Poročilo sicer ne omenja, bi pa vendarle bile glede na številčnost upravičene do posebnega pravnega varstva, vsaj še albanska (7177 govorcev oz. 0,4 % vseh prebivalcev RS) ter makedonska (4760 govorcev oz. 0,2 % vseh prebivalcev) (Statistični urad RS, Popis prebivalstva po maternem jeziku).

Zaključna spoznanja in nekaj smernic

Nekatere direktivne nacionalne jezikovne politike, temelječe na občutku ogroženosti tako s strani svojih manjšinskih jezikov kot s strani »velikih« jezikov, blokirajo uspešno delovanje nadnacionalne evropske jezikovne politike. Ob nepriznavanju pravic jezikovnih manjšin na svojem teritoriju posredno onemogočajo evropsko jezikovno politiko tolerance in nenazadnje ohranjanja kulturne dediščine. Vendar pa lahko evropska jezikovna politika s spodbujanjem programov (tu mislim tudi v finančnem smislu), katerih cilj je izboljšanje učinkovitosti komunikacije med državljani Evrope, bistveno pripomore k ohranjanju evropske jezikovne raznolikosti.

Glede komunikacije v najvišjih inštitucijah Evropske unije moramo najbrž biti realni in pogledati resnici v oči, s tem ko si priznamo, da že nekaj časa obstaja nabor delovnih jezikov, ki so v konkretnih govornih interakcijah zasedli mesto množice kombinacij uradnih jezikov. Vseeno pa je smiselno vztrajati na tem, da se uradne odločitve vseh teles Evropske unije, ki so namenjene najširšemu krogu naslovnikov v določenem jeziku, prevajajo v vse uradne jezike, ravno tako je smiselno in potrebno, da se državljani Evropske unije na njene inštitucije obračajo v svojih (uradnih) jezikih.

Ravno tako je smiselna konkretna evropska jezikovnopolitična akcija v zvezi s spodbujanjem učenja vsaj dveh tujih jezikov. Ponudbo tujih jezikov bi bilo dobrodošlo razširiti, kolikor dopuščajo možnosti izvedbe, ob tem bi morali priti v ozir ne le uradni jeziki Evropske unije, ampak tudi manjšinski jeziki kot tudi jeziki imigrantov. Evropa ima nenazadnje – če se osredotočimo na simbolni vidik, saj je praktični popolnoma jasen – bogato zgodovino migracij, kar je ravno tako del njene kulturne identitete. Za migrante bi morali biti dostopni (tudi v finančnem smislu) učinkoviti tečajji jezika okolja.

Ohranjanje evropske jezikovne raznolikosti kot simbolno razsežnost jezikovne politike je torej – navidezno paradoksalno – možno uresničiti le

skozi konkretne akcije, katerih cilj je spodbujanje učinkovitejše komunikacije med državljani Evrope.

Opombe

- [1] Prim. enega od pomembnih ciljev finskega učnega načrta za osnovno šolo: vzpostavljanje osebne, regionalne, finske, nordijske in evropske identitete <<http://www.oph.fi/>>.
- [2] Na finskem otoku Åland je situacija ravno obratna, večinsko švedsko govoreče prebivalstvo in maloštevilna finsko govoreča skupnost. Kljub temu da je odstotek finsko govorečih na otoku celo višji kot odstotek švedsko govorečih na kontinentu, je Åland institucionalno popolnoma enojezičen (*ibid.*).
- [3] Izobraževalna sistema sta za švedski in finski jezik poučevanja ločena, izbira šole pa popolnoma svobodna.
- [4] Status slovenske manjšine v Italiji je v primerjalnem smislu dosti bolj problematičen, za pregled prim. Kalin Golob, Komac, Logar (2008).
- [5] Resnici na ljubo je treba opozoriti, da je simbolna razsežnost italijanščine v slovenski Istri dvovalentna: na eni strani je to prestižni jezik, ki aludira na visoko italijansko kulturo in umetnost ter gospodarsko moč, po drugi strani pa ga obremenjuje tudi močna negativna konotacija na fašistično okupacijo. Slednje je lahko vzrok zavračanja in odklonilnega odnosa do dvojezičnosti, na kar opozarja med drugimi tudi poslanec italijanske skupnosti Roberto Batelli (9. 1. 2004): »Poskušajte govoriti v italijanščini po koprskih ulicah, pa boste doživeli reakcije. Ljudje takim oporekajo, da je tukaj Slovenija in zakaj torej govorijo v tujem jeziku« <http://www.rtv slo.si/val202/modload.php?&c_mod=izjavatedna> (6. 5. 2008).
- [6] Večjezičnost, ki je postavljena v sam temelj ideje o Evropski uniji in ki s širjenjem zveze že dolgo ne more biti več pragmatična odločitev, ima lahko več vzgibov, od tistih plemenitih v zvezi z ohranjanjem evropske kulturne in jezikovne dediščine, do tistih manj plemenitih v zvezi s tekmovalnostjo med »velikimi« jeziki in njihovo bojznijo pred prevlado enega od »velikih« jezikov. V tej borbi med močnimi (ki so nazadnje postali delovni jeziki) so paradoksalno pridobili na simbolni moči vsi ostali »manj razširjeni« jeziki Evrope.
- [7] Pred širitvijo l. 2004 je bilo uradnih jezikov 11. Pred zadnjo širitvijo leta 2007, ko so uradni jeziki postali tudi romunščina, bolgarščina in neodvisno od širitve še irščina, je bilo uradnih jezikov 20.
- [8] Jezikov Evropske unije je seveda več; uradni jezik pa je (so) tisti, ki ga (jih) posamezna članica kot takega (take) »prijavi«. Na ta način ostanejo mnogi manjšinski jeziki na simbolnem nivoju (pa tudi praktičnem, nenazadnje) diskriminirani.
- [9] Resda je glede na poklic težko kar na splošno sklepati o kompetencah posameznika, izbor strokovnjakov morda več pove o tendencah tistega, ki

izbira, kot samih izbrancih.

- [10] Listina je nastala pod okriljem Sveta Evrope, ki je mednarodna ustanova in ne inštitucija Evropske unije. Ker pa sta tako delovanje Sveta Evrope kot sama Listina pravzaprav evropsko naravnana tako po vsebini kot ciljeh, je politika EU Listino nekako »posvojila«. Sklicevanje na Listino je tako prisotno na uradnih straneh Evropske komisije <http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/regmin_en.html>.
- [11] Podpis in ratifikacija listine vendarle posredno odslikavata usmerjenost jezikovne politike države podpisnice, tako je pomenljivo, da je Francija, o kateri je bilo govora zgoraj, sicer podpisala dokument (1999), ki pa do danes še ni bil ratificiran. Finska je po drugi strani med prvimi podpisala (1992) in tudi ratificirala Listino (1994) <<http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=1&DF=&CL=ENG>> (8. 5. 2008).
- [12] Med nacionalnimi jezikovnimi politikami so glede reševanja problema jezikovnih pravic imigrantov pomembne razlike, za pregled prim. Euromosaic 1992-2006 <http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/au1_en.html>.
- [13] Poleg svoje problematičnosti vsebuje omenjena določba tudi logiko »«stvarnosti», evropske nacionalne države namreč kljub politični integraciji ohranjajo visok nivo suverenosti, tako tudi na področju jezikovne politike.
- [14] Zakon o romski skupnosti resnici na ljubo v zvezi z romščino ne uvaja nobenih konkretnih potez, določbe v zvezi z jezikom se pojavljajo v kontekstu ohlapnih formulacij, kot je »ohranjanje in spodbujanje romskega jezika in kulture«, za kar sta pristojni dve delovni telesi, ena na ravni občinskega sveta, druga, imenovana Svet romske skupnosti, pa v odnosu do države.

Literatura

- Anderson, B. (1998/1983). *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH.
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. <http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/148/> (10. 5. 2008).
- Južnič, S. (1983). *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Kalin Golob, M., N. Komac, N. Logar (2008): *O slovenskem jeziku*. Ljubljana: Evropski parlament. Informacijska pisarna za Slovenijo, Ministrstvo za kulturno RS, Služba vlade RS za evropske zadeve.
- Leclerc, J. (1999-2008). *L'aménagement linguistique dans le monde*. <<http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/>> (10. 5. 2008).
- Maalouf, A. *et al.* (2008). *Zdrav izziv. Kako bi lahko veliko število jezikov utrdilo Evropo*. Mikolič, V. (2004). *Jezik v zrcalu kultur. Jezikovna sporazumevalna*

- zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v slovenski Istri*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Shore, B. (1996). *Culture in mind. Cognition, culture, and the Problem of Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- Siguan, M. (2004/1996). *Jezici u Evropi*. Zagreb: Školska knjiga. Izvirnik v šp.: *La Europa de las lenguas*.
- Söhrman, I. (2004). Intercultural communication or parallel cultures? The Swiss example with special regard to the Rhaeto-Romance situation. *Journal of Intercultural Communication*, 7. sept. 2004. <<http://www.immi.se/intercultural/>> (28. 3. 2008).
- Škiljan, D. (2003). Jezikovna politika v kontekstu evropskih integracij. V: J. Zupančič *et al.*: *Slovenija in nadaljnji razvoj Evropske unije. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče. Str. 76-132.
- Verschueren, J. (2003). 'Culture' between interaction and cognition. Bridge or gap? V: Carlos Inchaurralde (ur.): *Interaction and Cognition in Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang. Str. 3-13.

Spletni viri

- Académie française. <<http://www.academie-francaise.fr/>>.
- Euromosaic 1992-2004. <<http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic>>.
- Eurydice. The Information Network on Education in Europe. <<http://www.eurydice.org/>>.
- Eur-lex. Dostop do zakonodaje Evropske unije. <<http://eur-lex.europa.eu/>>.
- Evropa. Portal Evropske unije. <<http://europa.eu/>>.
- Evropska komisija. <<http://ec.europa.eu/>>.
- Finnish National Board of Education. <<http://www.oph.fi/>>.
- Informacijski urad Sveta Evrope v Republiki Sloveniji. <<http://www.coe.si/>>.
- Statistični urad Republike Slovenije. <<http://www.stat.si/>>.
- Urad za narodnosti Vlade RS. <<http://www.uvn.gov.si/>>.

ZA RAZLIČNO VIZIJO IN ZAZNAVO SVETA: JEZIKI, KULTURE IN MEDKULTURNOST

Nives Zudič Antonič

Fakulteta za humanistične študije Koper, Univerza na Primorskem

Uvod

Prispevek je predvsem razmislek o vlogi medkulturnega uzaveščanja pri pouku italijanščine z upoštevanjem kulturne stvarnosti narodno mešanega območja Slovenske Istre. V okviru učnega procesa učenec razvija sporazumevalno zmožnost in spoznava kulturo tujega naroda, ki jo učitelj pogosto obravnava na predvidljiv in ustaljen način, s čimer pri učencih ne spodbuja ustvarjalnosti. Čeprav priznava pomen kulture pri pouku tujega oz. drugega jezika, jo le občasno tudi uzavesti.

Pri pouku naj bi učitelj upošteval različno jezikovno, narodno in kulturno pripadnost učenca. Slednji se namreč vedno ne istoveti s kulturo, ki jo spoznava pri jeziku kot učnem predmetu. Tako so ustvarjeni pogoji za razvijanje medkulturne zavesti v avtentični situaciji. Pri soočanju z jezikom in kulturo v stiku, kar je značilno za območje Slovenske Istre, so možnosti za razvijanje medkulturne zavesti še večje. Načini uvajanja medkulturne dimenzije so različni in odvisni od učne skupine. Učitelj naj bi se skupini prilagajal ter s tem postopno ustvarjal pogoje za uspešno razvijanje sporazumevalne in medkulturne zmožnosti.

Prisotnost pripadnikov različnih narodnosti in kultur v učnem procesu vključuje politični, pedagoški in osebni vidik. Naštete vidike naj bi učitelj upošteval pri razreševanju morebitnih problemov v učni skupini ter pri tem vključeval ustrezne družbene in kulturne dejavnike.

V pričujočem prispevku smo z izbiro medkulturnih učnih vsebin predstavili vlogo in pomen kulture. Ustrezno načrtovanje učnega procesa z vključevanjem tudi medkulturne dimenzije omogoča uspešno uzaveščanje kulturnih razlik in odnosa med jezikom in kulturo. Sledi predstavitev nekaterih teoretičnih vidikov kulture, ki se v učnem procesu udeležujejo

s pomočjo različnih stopenj razvoja medkulturnosti, in sicer: na začetni stopnji je opazno določeno zanikanje oz. odklanjanje tuje kulture, za vmesno raven je značilno razumevanje drugačnosti in njeno postopno sprejemanje, v zadnji fazi pa je zaznati pripravljenost posameznikov za dejavno vključevanje v medkulturno okolje. V zaključnem delu prispevka posredujemo pobude in sugestije pri razvijanju ustreznih strategij ter orodij za uspešno vključevanje sporazumevalne zmožnosti v kulturni kontekst. Slednji naj bi postal sestavni del kurikula.

Koncept kulture

Danes se izraz kultura¹ pogosto uporablja v različne namene, npr. za razumevanje pojmov, spoznavanje in izražanje konceptov, odnosov, izvajanje dejavnosti, ki niso nujno povezani med seboj. Besedo kultura lahko zasledimo v turističnih vodnikih različnih krajev sveta, v katerih se nahajajo navedbe o ljudskih navadah, pa tudi podatki o prireditvah, ki pri turistih vzbudijo zanimanje (praznovanja in druge kulturne prireditve). Izraz kultura se lahko nanaša tudi na hrano ali izdelke domače in umetnostne obrti. Uporabimo ga tudi pri razlagi oz. razčlenjevanju različnega obnašanja določenih razpoznavnih socialnih skupin (skupina mladostnikov, skupina navijačev na nogometnih tekmah itd.), in sicer na podlagi njihove govorice, razmišljanja, vrednot, oblačenja in prehranjevanja. Z besedo kultura lahko označimo številne lastnosti, ki odlikujejo glasbenika, pesnika in druge.

Čeprav je lahko raba besede včasih tudi sporna, nam navedeni primeri dokazujejo, da je vendarle prav zaradi njene večpomenskosti pravilna. Kultura je namreč tudi način razmišljanja, občutenja in ravnanja pripadnika določene socialne skupine. Kultura se zato izraža na različne načine: z uporabo jezika, obnašanjem, načinom uživanja hrane, s sledenjem modnim smernicam, prevzemanjem vzorcev obnašanja določene skupine, z občutenjem in izražanjem umetnosti, opredeljevanjem svetovnonazorskih in drugih vrednot, upoštevanjem predpisov, vzpostavljanjem odnosov v lastni skupini ali med generacijami, izražanjem odnosa do narave, z obvladovanjem lastnega življenja (posvetiti se predvsem lastni karieri ali družini, religiji itd.). Če sklenemo, ugotovimo, da je kultura na neki način prisotna v življenju vsakega posameznika.

Prav zaradi izjemnega vpliva na življenje ljudi je kultura skozi čas prevzela številne vloge in pomene, ki poudarjajo različne vidike življenjske poti posameznika. Zato se tudi velikokrat sklicujemo na izraz kultura (ali na njen nasproten pomen - nekultura, pomanjkanje kulture) tudi pri vred-

nostni presoji v zvezi z načinom razmišljanja ali obnašanja posameznikov ali skupine. Pri tem zavzamemo določeno stališče do te osebe ali skupine, sklicujoč se na lastne kulturne vzorce, ki jih imamo uzaveščene kot standard, s pomočjo katerega vrednotimo tuje kulturne vzorce. Oseba, ki upošteva pravila in norme obnašanja, ki so v veljavi v določeni skupini ali družbi, je označena kot kulturno prilagojena, s čimer mislimo na proces akulturacije.² Če posameznik ali skupina krši dogovore in norme obnašanja, je označen/-a kot nekulturen/-rna.

Le v stiku z drugo kulturo spoznamo in se zavedamo, da so nam naše navade, govorica telesa in ravnanja nekaj popolnoma samoumevnega in naravnega, kar pa ni nujno v drugih kulturnih kontekstih in okoliščinah, saj lahko pomenijo povsem nekaj drugega. Prav zaradi tega je zavedanje tovrstnih razlik osnova za uspešno medkulturno in medjezikovno komunikacijo.

Kultura ima v antropologiji širši pomen. Obstajajo številne definicije za kulturo, ki so jih antropologi velikokrat zelo natančno preučili. Kljub številnim opredelitvam pa se izraz kulture umešča v naslednje pomenske sklope:

- *Kultura* (Kultura z veliko začetnico), pojmujejo jo kot Civilizacijski dosežki (tudi Civilizacija z veliko začetnico);
- *kultura*, ki se navezuje na način obnašanja in življenja določene socialne skupine, antropologi jo opredeljujejo kot kulturo;
- antropološki koncept kulture, ki vključuje oba navedena pomena in se sklicuje na človeka, na njegov tipično človeški način razumevanja in obvladovanja življenja, način vzpostavljanja stikov z okoljem in z drugimi ljudmi.

Pomemben korolar antropološkega koncepta kulture je kulturni relativizem,³ ki nas uči, da tujo kulturo razumemo in jo sprejmemo takšno, kot je, brez vsiljevanja tujih vrednot ali kulturnih vzorcev oz. vrednot in kulturnih vzorcev opazovalca.

Po vsej verjetnosti učitelj italijanščine kot tujega oz. drugega jezika upošteva kulturo z veliko začetnico in poudarja velike kulturne stvaritve in književna dela. Prav tako izpostavlja kulturne posebnosti govorcev ciljnega jezika, čeprav jih velikokrat obravnava zelo splošno, skoraj klišejsko na ravni nizanja podatkov o navadah in običajih. Kulturne posebnosti namreč pogosto dojemamo kot odraz homogenosti kulture. Dogaja se tudi, da se ukvarjamo s podrobnostmi, ki za razumevanje kulture niso relevantne, npr. pri razlagi tuje kulture se omeji le na primerjanje posameznih vedenjskih vzorcev, kot so na-

čini obnašanja pri prehranjevanju itd. S tem načinom najbrž ne uresničujemo temeljnih ciljev, ki so potrebni za razvijanje medkulturne zmožnosti.

Če želimo doseči celostno razumevanje kulture v vseh njenih pojavnih oblikah, moramo skrbno izbirati pristop. Antropološki koncept je prav gotovo primer uspešnega pristopa, ki omogoča razumevanje stvarnosti in kritičen pogled na dogodke, pojave in odnose med ljudmi z različnih zornih kotov.

Strokovnjaki za področje medkulturnosti in učitelji tujih jezikov so si enotnega mnenja, da je razvijanje kulturne zavesti ena od temeljnih sestavin (tuje)jezikovnega pouka. Pri tem velja poudariti pomen razumevanja izraza kultura. Pri učiteljih in teoretikih mora biti jasna razmejitev pomenov obeh kultur (z veliko in malo začetnico). Obe področji namreč kulturo razlagata precej različno. Lafayette (1997) pri posredovanju učnih ciljev, ki jih uresničujemo pri razvijanju medkulturne zmožnosti, razlaga pomen kulture na naslednji način:

- skupina, ki zagovarja kulturo z veliko začetnico, obravnava in razlaga geografski in zgodovinski vidik, kulturne dogodke, pomembne ustanove (politične, verske, upravne, vzgojne itd.) in umetniške stvaritve;
- skupina, ki se sklicuje na kulturo z malo začetnico, pa vključuje v učni proces vidne značilnosti tuje kulture (t. i. *aktivne oblike delovanja*), kot so npr. vedenjski vzorci, ki se udeležujejo v vsakdanjem življenju (prehranjevanje, nakupovanje, pozdravljanje), in manj vidno razsežnost (t. i. *pasivne oblike delovanja*), kot je socialno razslojevanje ali obnašanje pri značilnih vsakodnevnih opravilih.

Teoretiki, kot so Cushner in Brislin (1996) ter Bennett (1998), pa kulturi z veliko in malo začetnico preimenujejo v *objektivno oz. subjektivno kulturo*. Zgledujejo se po sociološki (Berger in Luckmann, 1966) in psihološki tradiciji (Triandis, 1994). Kljub temu se po njihovem mnenju objektivna kultura ne navezuje zgolj na obravnavo in razlago umetniških stvaritev, temveč vključuje tudi dogovorjene sporočanske vzorce, rabljene v vsakodnevnih situacijah, npr. prehranjevanje, nakupovanje, oblačenje. To so modeli, ki jih je Lafayette umestil v kategorijo kulture z malo začetnico.

Za strokovnjake na področju medkulturnosti se subjektivna kultura (mala začetnica) navezuje na manj vidne in zaznavne kulturne vidike. Osredotoča se na vizijo sveta, ki jo sprejema določena socialna skupina. Je skupek določenih skupnih značilnosti, konceptov, prepričanj, ki jih lahko opredelimo kot kulturne vrednote, verovanja ali sloge. Gre za razliko v pomenih med pojmom *subjektivna kultura* in pojmom *globoka kultura*, ki jo je opisal Edward T. v svojem delu o *nebesednem izražanju* (1959).

Z upoštevanjem izsledkov pionirskega dela, ki ga je opravil strokovnjak Hall, so teoretiki opredelili subjektivne sestavine. Slednje so: uporaba jezika (socialni kontekst jezika), nebesedno izražanje (kontekst jezika), komunikacijski slog (retorične oblike), kognitivni slog (logične oblike in proces zbiranja najbolj osnovnih podatkov) in kulturne vrednote (npr. različni načini bivanja, kot sta individualizem ali kolektivizem). Nekateri teoretiki menijo, da usvajanje subjektivne kulture – pogled na svet z očmi drugega – predstavlja temelj razvijanja medkulturne zmožnosti. Ustrezna vključitev v kulturo vsakdana nas lahko spodbudi, da upoštevamo različne vidike in življenje v medkulturnem okolju opazujemo in sprejemamo z različnih zornih kotov.

Strategije učenja: uvajanje medkulturne metodologije

Razvijanje medkulturne zmožnosti je proces, ki spodbuja medkulturno komunikacijo v raznolikih kontekstih. Pri tem razvija občutljivost za kulturo, odprtost do drugačnosti in drugosti in številnih drugih zmožnosti in spretnosti. Prvi korak na tej poti je prav gotovo spodbujanje učencev, da spoznajo obstoj različnih načinov, s pomočjo katerih lahko opazujejo in sprejemajo raznoliko stvarnost, ki jih obdaja.

Cilji medkulturne zmožnosti so opredeljeni z zmožnostmi, ki jih posameznik uporablja pri soočanju s tujo kulturo za razumevanje in sprejemanje tuje kulture ter za ustrezno ravnanje v medkulturnem okolju. Cilji razvijanja medkulturne zmožnosti se povezujejo s cilji, ki jih uresničujemo pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti. Jezik in kultura sta neločljivo povezana, jezikovna in medkulturna sestavina se zato med seboj prepletata in dopolnjujeta. Če učenec obvlada širok nabor besedišča in pozna jezikovni sistem, še ne pomeni, da je do visoke stopnje razvil tudi jezikovno zmožnost. Niti poznavanje kulturnih posebnosti ni jamstvo za doseganje zadanih ciljev na področju medkulturnega zavedanja. Le usklajeno in povezano razvijanje sporazumevalne in medkulturne zmožnosti posamezniku omogoča spontano, dejavno in ustrezno vključevanje v medkulturno okolje.

Pristopi k razvijanju medkulturne kompetence vključujejo *univerzalne kategorije*, ki omogočajo primerjanje med kulturami, zato se ne osredotočajo zgolj na določeno kulturo. Slednji imajo za cilj oblikovati kognitivne okvire, s pomočjo katerih bo posameznik zmožen analizirati tujo in lastno kulturo, presegati etnocentrizem, zavedati se lastne kulture in jo spoštovati, imeti pozitiven odnos do tuje kulture, prilagajati se v medkulturnem okolju ter v globalni in nenehno spreminjajoči se družbi ohranjati lastno kulturno identiteto. Navedena načela so temeljna in prioritarna ter se povezujejo z

različnimi vidiki književnega pouka. Pri tem velja omeniti Kramscha (1993), ki poudarja, da ima kultura pri (tuje)jezikovnem pouku vlogo konteksta. Predlaga, da kulturno zavedanje razumemo kot strategijo za izboljšanje jezikovnih zmožnosti ali kot rezultat refleksije o jezikovnih zmožnostih. Crawford-Lange in Lange (1984) pojasnjujeta, da spoznavati kulturo, ki jo razumemo kot skupek dejstev, pomeni učiti se posebnosti določene kulture, spoznavati kulturo pa kot proces pomeni učiti se njenega bistva. Mnogi učni cilji, ki jih Lafayette (1997) navaja pri razvijanju medkulturne zmožnosti, upoštevajo te vidike. Po njegovem mnenju je pomembno, da učenci cenijo različne družbe in narode, da zmorejo presoditi verodostojnost izjav ter razviti spretnosti in zmožnosti za ustrezno opredelitev in umestitev informacij o tuji kulturi.

Za pozitivno sprejemanje stvarnosti našega področja je pomembno, da pri pouku tujega oz. drugega jezika postopno in uravnoteženo razvijamo medkulturno zmožnost. Učence spodbujamo k razvijanju pozitivnega odnosa do tuje kulture in da v stiku z njo ustrezno delujejo. Pri razvijanju medkulturne zmožnosti moramo upoštevati vpliv dejavnikov, kot sta občutljivost študentov za tovrstno problematiko ter učiteljeva pripravljenost in navdušenje, da vztraja na tej poti. Prepričani smo, da se primerno usposobljeni učitelji⁴ uspešno prilagajajo različnim dijakom. V skupini so sposobni razviti dinamiko, ki omogoča učencem zaznavo medkulturnih razlik, ne da bi s tem izzvali negativna čustva ali etnocentrične odzive, kot to imenuje Bennett (1999). Hkrati lahko zatrdimo, da je razvijanje medkulturnih zmožnosti naraven proces, v okviru katerega vsakdo izmed nas lahko veliko prispeva k izboljšanju odnosov v manj konfliktni večjezični in večkulturni stvarnosti.

Drugačen pogled in zaznava sveta

Številni učitelji tujih jezikov kot tudi strokovnjaki na področju medkulturnosti iz lastnih izkušenj vedo, da jezik, ki ga govorimo, omogoča določene zaznave sveta, hkrati pa zavira druge (Bennett, 1999). Pri uvajanju jezikovne in kulturne kopeli se dejansko soočamo z našo vizijo in občutenjem sveta. Če nismo ustrezno pripravljeni na sprejemanje stvarnosti, ki je drugačna od naše, se nam lahko zgodi, da doživljamo resničnost drugih kot zgrešeno, saj se ne zavedamo omejenosti naše vizije sveta. Ravno ta čustveni odziv in občutek zmedenosti, ki ga doživljamo ob stiku s tujo kulturo (Paige, 1993), povzroča, da nepripravljen posameznik vztraja na lastnem pogledu na svet in se zapira v okvire lastne stvarnosti. Vendar ta odziv je le prehodnega značaja, zgolj začetna faza razvoja medkulturne

zmožnosti, ki jo lahko presežemo s pomočjo ustreznih strategij. Tako vsaj zatrjujejo strokovnjaki za medkulturnost v svojih najnovejših raziskavah.

Obstajajo različni modeli, ki odražajo različne stopnje razvoja medkulturnosti, vendar vsi sledijo naslednjemu vzorcu: začetni negativni odziv oz. nezainteresiranost, postopno razumevanje različnosti in sprejemanje drugačnosti. Milton Bennett je empirično raziskoval poseben model, ki ga je poimenoval *Modeli razvoja medkulturne občutljivosti* (Development Model of Intercultural Sensitivity - DMIS, Bennett, 1999).⁵ Ta model temelji na opazovanju in preučevanju vedenjskih vzorcev (tudi besednega izražanja), s pomočjo katerih strokovnjak razbere vizijo sveta oz. način, kako si posamezniki pridobivajo izkušnje o kulturni raznolikosti. Bolj kot ima posameznik izoblikovan odnos do kulturne raznolikosti, bolj je občutljiv, bolj razume in sprejema medkulturnost. Ko posameznik na podlagi neke izkušnje oblikuje odnos do kulturne različnosti, ohranja ta odnos do vseh pojavov, ki so povezani s *kulturo*. Tako je sposoben pridobljeno znanje posplošiti na različne zmožnostne ravni in na različne vrste kulturne raznolikosti. To pomeni, da ohranja enak odnos do vseh oblik kulturne raznolikosti, neodvisno od vrste kulture, s katero se sooča. Zaradi specifičnosti narodnostno mešanega območja Slovenske Istre menimo, da je opisani model ustrezen za premostitev klišejskih in ustaljenih predstav o tuji kulturi. Posameznik tako lahko postopoma (to lahko pomeni, da se ta proces začne že v okviru obveznega šolanja) oblikujejo odprt odnos do sveta, do lastnega okolja, sprejema kulturno različnost, ceni tujo kulturo, čeprav mora za doseganje teh ciljev premostiti miselne in jezikovne pregrade.⁶

Model razvijanja medkulturne občutljivosti (pogled M. J. Bennetta)

Milton Bennett (1993) posreduje koncept razvijanja medkulturne občutljivosti. Uvaja šest stopenj razvoja: od začetne faze popolnega etnocentrizma do etnorelativizma, kar ponazarjamo z naslednjo shemo:

Shema 1: Stopnje razvoja medkulturne zmožnosti

<i>Stopnje etnocentrizma</i>	1. zanikati
	2. braniti se
	3. minimizirati
<i>Stopnje etnorelativizma</i>	4. sprejeti
	5. prilagajati se
	6. dejavno se vključiti

Zanikanje razlik pomeni nesposobnost posameznika, da bi zaznal kulturno različnost. Posebnosti tuje kulture posamezniku niso poznane, ker niso del njegove lastne kulture. Posledica tega je, da posameznik ne priznava obstoja razlik. Zaradi tega razloga pri razvijanju zmožnosti in spretnosti pri stiku s kulturnimi razlikami, pri pridobivanju informacij o tuji kulturi, pri raziskovanju različnih vidikov verovanj, navad in običajev tuje kulture Bennett in drugi poudarjajo pomen učiteljeve podpore, utrjevanja zaupanja, ohranjanja prijateljskega vzdušja in sodelovalnega učenja. Učne vsebine vključujejo sestavine objektivne oz. formalne kulture (umetnost, glasba, književnost, gledališče, ples), praznovanja, izbrana verovanja in obnašanja. Na tej stopnji moramo poudarjati sestavine, ki združujejo kulturi med seboj in ju ne razdvajajo.

Obramba pred razlikami se vzpostavi, ko posameznik sicer razbere razlike, ampak jih zaradi klišejskih predstav in stereotipov vrednoti kot negativne. Za območje Slovenske Istre je za to stopnjo nazoren primer uporabe slabšalnega izraza *s'ciavo* Italijanov do Slovencev in izrazov *makaronarji*, *lahi* ali *fašisti* Slovencev do Italijanov.⁷ V tem primeru je temeljni učni cilj vsakega učitelja, da pomaga študentom postopno razviti strpen odnos do tuje kulture. Pri pouku zato poudarja sestavine, ki so skupne obema kulturama. Pomembno je tudi, da učitelj nakaže razlike, ki obstajajo v obeh kulturah, in skuša izvor teh razlik tudi pojasniti ali utemeljiti. V morebitnih konfliktnih situacijah poudarja mediacijske procese, razvija občutek pripadnosti in povezanosti s skupino, uvaja sodelovalno učenje, ki povezuje študente glede na njihove interese in potrebe. Določena nasprotovanja in kulturni konflikti pa so lahko tudi koristni, še posebej, če imajo učenci možnost odkrivanja vzrokov za morebitna nesoglasja.

Pri *minimizaciji razlik* posameznik sicer zazna kulturne razlike, vendar jim zmanjšuje pomen. Zmožnosti, ki naj bi jih na tej stopnji razvijali, so: poslušanje, poznavanje splošne kulture, poznavanje lastne kulture, zmožnost natančnejšega opazovanja drugih in ohranjanje nevtralne drža. Te zmožnosti lahko razvijemo v stikih s posredniki tuje kulture. Medkulturne stike pa lahko tudi izrabimo za opazovanje kulturnih razlik s pomočjo različnih metod, ki spodbujajo radovednost, vedoželjnost, zavedanje drugačnosti in življenje v številne vloge. Vsekakor pa je nujno gladiti morebitna nesoglasja med učenci, preden ti prerastejo v medkulturni konflikt.

Sprejemanje je prva stopnja etnorelativizma, v okviru katere posameznik spoštuje kulturno različnost in se zaveda, da imajo druge kulture lahko povsem drugačne rešitve eksistenčnih problemov. Na tej stopnji posameznik lahko razume kulturne pojave v lastnem kontekstu, jih analizira in po potrebi preoblikuje. Pri soočanju s problematiko kulturnih razlik učenci uporabijo lastne izkušnje, s pomočjo katerih skušajo obvladovati medkul-

turne konflikte. Sposobni so preučiti problematiko kulturnega relativizma, ki ga ločijo od problematike etičnega in moralnega relativizma. Učenci na tej stopnji spoznavajo kulturo, razbirajo kulturni kontekst, spoštujejo vrednote in verovanja drugih ter dopuščajo tudi drugačna stališča.

Pri *prilagajanju* in *usklajevanju različnosti* posamezniki zmorejo opazovati svet z vidika *drugega*, razvijejo sporazumevalno zmožnost do stopnje, da se z *drugim* lahko sporazumevajo. V tej fazi je posameznik pripravljen tvegati, da reši probleme. Prilagaja se skupini in se vključuje v raznolike komunikacijske modele. Pri tem uporabi različne strategije: zbira podatke o tuji kulturi, izvaja študije primerov in uporabi raziskovalne strategije. Zanimiva tematika za to stopnjo so humor, kulturne posebnosti in vsebine, pri katerih so kulturne razlike težje razpoznavne.

V zaključni fazi, pri *sprejemanju drugačnost in pozitivnem odzivu na različnost*, se posamezniki vključujejo v proces, v okviru katerega razvijajo identiteto, ki je fleksibilna, saj ne vključuje le ene kulture. To omogoča razumevanje okoliščin z različnih zornih kotov. Obenem odpira možnosti za konstruktivno vodenje pogovora z *drugim*. Te stopnje verjetno ne dosežemo zgolj z učenjem v okviru oddelka. Razvoj osebnosti je stalen proces, ki ne poteka le v učnem okolju, ampak predvsem v naravnem okolju, v neposrednem stiku z drugimi. Lastno identiteto razvijamo tudi z razglabljanjem o problemih, ki jih odpirajo vprašanja, kot so: *Sem sposoben medkulturne komunikacije z drugimi? Ali se znam obnašati kulturno? Ali sem zmožen prilagajanja? Se znam vključiti v tujo kulturo in hkrati ohranjati lastne kulturne vrednote?* Problematika, ki spodbuja tovrstna vprašanja, je teoretični vidik etičnega in kulturnega odnosa, ki ga učenci razvijajo ob prehajanju iz ene kulture v drugo (Bennett, 1993).

Bennettov model je uspešen predvsem zaradi poudarjanja pomena *uravnoveženosti ustvarjalnega izziva* v procesih razvoja medkulturne zmožnosti. Zelo dragocena je tudi podpora na stopnji, ko učenec primerja učno vsebino s procesi medkulturnega učenja. V učnem procesu učitelj uvaja medkulturne teme, kot so: prijateljstvo, spoštovanje, književne osebe, pa tudi prosti čas itd., kar spodbujajo radovednost in vedoželjnost pri učencih. Te učne vsebine postopoma omogočajo obvladovanje spretnosti in veščin, ki so potrebne za vzpostavitev ustreznega odnosa do različnosti. So nepogrešljiva sestavina pri uvajanju sodelovalnega učenja, pri pripravi učencev na samostojno delo, pri uporabi raziskovalnih strategij itd. V učnem procesu se tako prepletajo številne metode in učne dejavnosti, ki lahko predstavljajo nizko ali visoko stopnjo ustvarjalnega izziva. Nizka stopnja ustvarjalnega izziva je značilna za dejavnost, kot je pomnjenje dejstev, podatkov, podanih razlag, ki jih učenec pridobi z lahkoto. Podobno je pri obravnavi neke znane teme. Visoko

stopnjo ustvarjalnega izziva pa pričakujemo pri uporabi novih raziskovalnih tehnik ali pridobivanju podatkov iz različnih virov. Če učna vsebina in učne dejavnosti predstavljajo nizko stopnjo ustvarjalnega izziva, potem, tako po Benettovem mnenju, učenec »počiva«. Če se sooča z učno vsebino in s procesom z visoko stopnjo ustvarjalnega izziva, se učenec od problema »oddalji«, saj se ustraši težavnosti naloge. Le prava kombinacija podpore in izziva tako spodbuja razvijanje zmožnosti in pridobivanje znanja.

Vrednost Bennettovega modela je tudi v pojasnjevanju in razlagi stopenj razvoja medkulturne zmožnosti, kar je v pomoč snovalcem učnih programov in strokovnjakom na področju vrednotenja znanja. Učitelju pa je v pomoč pri opazovanju razvoja medkulturne zmožnosti, pri načrtovanju učnih vsebin glede na različne faze uvajanja in pri vrednotenju učnih rezultatov. Benettov model nam pomaga, da kulturo smiselno umestimo v pouk tujega jezika. Vpliva na naše odločitve, ki upoštevajo potrebe in interese učencev glede na različno raven dosežene sporazumevalne zmožnosti in medkulturnega zavedanja.

Razvoj medkulturne občutljivosti pri pouku tujega oz. drugega jezika

Model razvoja medkulturne občutljivosti je za učitelja tujih jezikov zelo koristen predvsem zaradi postopnega uvajanja (delitev na stopnje) ter zaradi splošne uporabnosti tega koncepta in njegovih načel pri razvijanju sporazumevalne in medkulturne zmožnosti. Model temelji na prepričanju, da se medkulturna komunikacija ne udejanja s pridobivanjem določenih jezikovnih vsebin, ampak z razvijanjem zmožnosti in spretnosti, s pomočjo katerih prenašamo in si izmenjamo različne kulturne vidike. Uporaba modela za razvoj medkulturne občutljivosti prinaša veliko prednosti; študenti razvijejo medkulturno zmožnost – način mišljenja in delovanja, ki omogoča spoznavanje notranjih in zunanjih vidikov lastne in tuje kulture (Bennett, 1999; Balboni, 2002; Čok, 2006; Zudič, 2007). Ta način uvajanja medkulturne problematike se dopolnjuje z razvijanjem sporazumevalne zmožnosti in s konceptom postopnega doseganja zelenih učnih rezultatov.

Opisani model razvija medkulturno zmožnost, hkrati pa omogoča prenos znanja in usvojenih zmožnosti. Usvojeno medkulturno zmožnost zato učenci lahko uporabijo pri neki specifični kulturi, ki ni predmet obravnave, in nasprotno, kar pomeni, da lahko znanja in zmožnosti, pridobljene pri spoznavanju neke specifične kulture, prenašajo tudi na druge kulture.

Pomemben dejavnik modela je tudi zavedanje lastne kulture. Razvijanje medkulturne zmožnosti naj bi se začelo z uzaveščanjem lastne kulturne iden-

titete. Pri spoznavanju tujega jezika učenec lastno kulturo primerja s tujo. Obe kulturi se med seboj prepletata in dopolnjujeta, v nekaterih sestavinah pa se tudi zelo razlikujeta. Poudarjanje podobnosti in razlik je pri tem modelu pomemben dejavnik (Čebtron, 2007). Učitelj pri pouku tujega jezika v različnih okoliščinah spretno uporablja podobnosti in razlike obeh kultur z namenom, da jih učenci uzavestijo. Tudi na jezikovnem področju učitelj lahko doseže dobre učne rezultate prav z iskanjem podobnosti in ugotavljanju razlik. Ustrezna uporaba vseh naštetih možnosti prispeva k razvoju medkulturne zmožnosti.

Čeprav učni rezultati na jezikovnem področju niso neposredno povezani z modelom, ki razvija medkulturno občutljivost, pa slednji prispeva tudi k razvoju sporazumevalne zmožnosti.

Bennetov koncept (Bennett et al. 1999) smo dopolnili z našimi raziskavami. Stopnje, ki jih uvaja Bennett, naj bi se uskladile s stopnjami razvoja sporazumevalne zmožnosti, npr. učence začetnike vključimo v začetno fazo razvijanja medkulturne zmožnosti. Njihovo napredovanje na višje ravni mora biti postopno in uravnoteženo, dokler slednji ne prehodijo začrtane poti ter razvijejo ustrezne sporazumevalne in medkulturne zmožnosti. Pri tem je treba poudariti, da je napredovanje učencev lahko tudi nepredvidljivo. V naslednji shemi posredujemo razporeditev učnih vsebin, ki vključujejo gornje ugotovitve:

Shema 2: Razvijanje medkulturne občutljivosti

Sporazumevalna raven	Raven razvoja medkulturne občutljivosti	Dejavnosti
Začetniška raven	Faza I: Zanikanje/odklanjanje in obramba	raziskovanje, odkrivanje podobnosti in razlik v kulturah sodelovalno učenje
Vmesna raven	Faza II: Minimiziranje in sprejemanje	igra vlog raziskovanje zaznave lastne in tuje kulture izkušensko učenje simulacija in medkulturna empatija
Višja raven	Faza III: Prilagajanje in dejavno vključevanje v medkulturno okolje	preučevanje odzivov v medkulturnem okolju, humor v različnih kulturah uporaba izvirnih besedil (pripovedna, umetnostna, medijska besedila itd.) raziskovalne dejavnosti zaznava in preučevanje kulturnih razlik primerjanje sistemov vrednot študije primerov itd.

Iz sheme je razvidna delitev modela razvijanja medkulturne občutljivosti na tri dele. Glavni namen pričujočega modela je priprava učnega načrta, ki bi vključeval razvijanje sporazumevalne zmožnosti v povezavi z medkulturno zmožnostjo. Učenci namreč napredujejo enakomerno v obeh zmožnostih. Na podlagi tega modela se v različnih fazah izvajajo različne dejavnosti, ki razvijajo sporazumevalno zmožnosti v sozvočju z uvajanjem kulturne dimenzije. Pri oblikovanju programa za razvijanje medkulturne občutljivosti pa je treba skrbno izbirati tiste metode dela in tehnike poučevanja, pri katerih se učenci čutijo varne (Balboni, 1994; Čok, 1994). Na splošno učenci opredeljujejo dejavnosti z največ tveganja kot najtežavnejše. Na primer veliko učencev v Sloveniji odklanja igro vlog pred množico prisotnih.⁸ Podobna situacija je tudi v drugih državah pri delu z odraslimi (Balboni, 1999; Bennett, 1993; Zudič Antonič, 2007).

V vlogi medkulturnega posrednika, ki je odgovoren za medkulturno vzgojo, se zavedamo, da se bodo učenci, ki sprejemajo drugačnost na stopnji etnocentrizma, le s težavo vključevali v diskusije o medkulturnih razlikah, ne da bi pri tem zaznali drugačen pogled na svet kot grožnjo lastnemu sistemu vrednot. Občutek ogroženosti zaradi drugačnih vrednot se vsekakor zmanjšuje v naslednjih stopnjah. Učitelj zato na začetni stopnji, ko je še prisotna težnja po zanikanju drugačnosti, začne z dejavnostmi, ki predstavljajo za učence visoko stopnjo ustvarjalnega izziva v procesih razvijanja medkulturne zavesti in so hkrati učinkovito sredstvo proti negativnemu čustvovanju (npr. igra vlog, simulacija itd). Naša temeljna naloga je namreč predvsem uravnoteženo razvijanje medkulturne zmožnosti (Bennett, 1993).

Faza I: Zanikanje/odklanjanje in obramba

Popolni začetniki (Zanikanje)

Za učence začetnike je na tej stopnji problematika kulturnih razlik zahtevna, obenem pa se jim spoznavanje tujih kulturnih vzorcev ne zdi smiselno. Če želimo preseči odklonilen odnos, se moramo osredotočiti na učne metode, s katerimi razvijamo medkulturno zavest. Slednja je v pomoč pri sprejemanju kulturne različnosti in preprečuje začetno nelagodje, ki ga učenec občuti ob spoznavanju drugačnosti in drugosti.

Pri pouku učence zato seznanjamo s kulturnimi prazniki, književnimi deli, z vzorniki, umetniškimi stvaritvami itd. Soočamo jih z dogovori in drugimi konvencijami socialne interakcije v tujem jeziku. Učitelj posveča veliko pozornosti dejavnostim, ki spodbujajo motivacijo za odkrivanje drugačnosti ter so neobhodno potrebne za prehod z ene stopnje razvijanja medkulturne zmožnosti na drugo. Učitelj uvaja koncept subjektivne kulture, jih postopo-

ma seznanja z vrednotami in z izbranimi sporazumevalnimi vzorci, tako da se počutijo varne, kar omogoča spodbujanje radovednosti in vedoželjnosti pri učencih. Tudi bežno odkrivanje novih vidikov tuje kulture prispeva k razvoju medkulturne zmožnosti.

Zmožnosti, ki jih učenci usvojijo na tej stopnji, so le temeljne, proces usvajanja se nadaljuje v naslednjih fazah. Učenec naj bi v tej fazi pri soočanju s tujo kulturo bil zmožen zbrati želene podatke, zaznati razlike med kulturami, zaupati v svoje zmožnosti in biti pripravljen sodelovati skladno z lastnimi zmožnostmi v medkulturnem okolju.

Delni začetniki (Obramba)

Na tej stopnji učenci pogosto izražajo določeno mero nezaupanja pri odkrivanju medkulturnih razlik. Zoperstavljajo se vplivom tuje kulture, obenem povečujejo vrednote lastne kulture, v okviru katere se počutijo varne. Sama misel na priznavanje vrednot tuje kulture, ki so drugačne od lastne, povzroča pri učencih negotovost in nelagodje. V tej svoji obrambi se pogosto dozdeva, da nastopajo v vlogi »upornika« do drugačnosti. Največkrat gre za občutek strahu, saj ne želijo spreminjati ustaljenih vzorcev ter niso pripravljeni na sprejemanje odgovornosti. Učitelj v tej fazi mora spodbujati učence, da bodo sprejeli izziv in razvili strategije za soočanje s tujo kulturo.

Zato naj se ne poudarja razlik med kulturami, bolje se je osredotočiti na tiste elemente, ki kulturi ne razdvajajo, temveč ju zbližujejo. Odkrivanje podobnosti in iskanje skupnih točk zmanjšuje nelagodje in občutek ogroženosti pri učencih. Smiselno je tudi, da učitelj ne posveča pretirane pozornosti izjavam, s katerimi učenci izražajo svoj ponos do lastne kulture in jo po nepotrebnem povečujejo. Zaveda naj se, da je to pojav, ki je le prehodnega značaja. Na tej stopnji je smiselno, da učitelj uvaja sodelovalno učenje in v skupine vključuje tudi učence z višjo stopnjo medkulturne zavesti. Večinoma so ti učenci v skupini zelo dobro sprejeti. Slednji s svojim zgledom zmanjšujejo morebitne napetosti, hkrati pa vodijo učence začetnike k napredku in pozitivno vplivajo tudi na t. i. »branitelje« lastne kulture.

Smiselno je, da se na tej stopnji daje večji poudarek komunikaciji in sporazumevalnim strategijam, manj pa razvijanju jezikovne zmožnosti. Na tej stopnji se izzivi procesa sprejemanja drugačnosti začenjajo z analizo skupine, ki jo učenci opredelijo kot »drugačno«. Učitelj mora pri tem skrbno načrtovati uro, ki zagotavlja napredek pri učencih. Medkulturno zavest učenec uzavešča postopoma in neprisiljeno, s spodbujanjem zanimanja in želje po odkrivanju tuje kulture. Učenci naj bi v tej fazi spoznali, da različnost kultur ni negativen pojav in razlog za ločevanje ljudi glede na kulturno pripadnost.

Na narodno mešanem območju bi lahko učence opozorili na številne besede tujega izvora, ki so v rabi v vsakdanji govorici mladih, npr. pozdrav *ciao*, ki je skoraj izrinil izraz *živijo*. Navedli bi lahko še številne druge italijanske izraze, ki jih Slovenci uporabljamo, npr. imena jedi, poimenovanja poklicev in orodij, ki so tipična za območje Slovenske Istre in so se ohranila do današnjih dni v izvorni obliki, saj nimajo ustrezne različice v slovenščini (npr. izrazoslovje pri pridelavi soli).

Faza II: Minimizacija in sprejemanje

Nižja vmesna raven (Minimizacija)

V tej fazi je napredek k razumevanju in sprejemanju medkulturnosti viden, saj so učenci bolj pripravljeni na sprejemanje različnosti. Čeprav se ne postavljajo več ostro v bran svoje kulture, pa je v njihovi zaznavi medkulturnega okolja še vedno prisoten etnocentričen koncept. Učitelj v tej fazi zato skuša spodbuditi učence, da bi se zavedali:

- pomena lastne kulture in
- obstoja tujih kultur in njihovih pripadnikov.

Za doseganje teh ciljev je nujno, da oblikujemo določene kriterije, ki vključujejo različne teoretične postavke, s pomočjo katerih učenci primerjajo različne kulture med seboj. Te postavke vključujejo različne jezikovne in nejezikovne sestavine, kot sta nebesedno izražanje, slogovna zaznamovanost izražanja itd. Razvijanje medkulturne zavesti s pomočjo teh postavk je temeljni pogoj za približevanje k etnorelativizmu.

V tej fazi učitelj ne potrebuje dodatnih podpornih strategij in ima zato manj težav pri vodenju pogovora o medkulturnih razlikah. Predvideva se namreč, da imajo učenci na tej stopnji jasne pojme glede temeljnih vsebin medkulturnosti, kot je na primer opredelitev kulture, rase, etničnosti, stereotipov in drugih različnih posploševanj itd. Učitelj naj bi zato *imel dovolj možnosti za razčiščevanje* različnih odnosov, ki niso temeljni za neko splošno vizijo o kulturi. Če pa imajo učenci še težave s tujim oz. z drugim jezikom, lahko občasno učitelj uvaja to problematiko v prvem jeziku oz. v materinščini. Določene ovire lahko tako premostimo z razlago ali diskusijo v materinščini oz. v prvem jeziku. Tudi sam učenec lahko reši določene probleme s poglobljanjem te problematike v svojem jeziku (npr. branje književnega besedila v materinščini).

Učenci se na tej stopnji soočajo z izzivom, kadar obravnavani problemi niso več na območju znanega, *varnega*, ko se je treba poglobljati in izraziti svoj odnos do vrednot. Odkrivanje lastne kulture namreč nujno

privede do zavedanja podobnosti med različnimi kulturami in do priznavanja različnosti. Proces potekata sočasno. Urjenje percepcije, spoznavanje različnih slogov in slogovne zaznamovanosti ter analiza vrednot spodbujajo zavedanje lastne kulture pri učencih, kar je osnova za sprejemanje tuje kulture (Kramsch, 1998).

S pomočjo pogovora in vživljanja v različne vloge imajo učenci resnično možnost, da spoznajo načela etnorelativnosti in jih sprejmejo. Zgled so medkulturni posredniki (mediatorji), ki ta načela razlagajo in jih s svojim obnašanjem tudi udejanjajo. V tej fazi učenci razvijajo medkulturno zmožnost, ki se izraža v občutljivosti za medkulturnost. Poleg poznavanja lastne kulture se navezujejo na splošna kulturna načela, hkrati pa razvijajo strpen odnos do drugih. Predvsem pa znajo poslušati, so dojemljivi za drugačne poglede na svet ter sprejemajo različni zorni kot sogovorca.

Višja vmesna raven (Sprejemanje)

Ko se učenci zavedajo lastne kulture, so pripravljene na zahtevne miselne procese, ki jih uvaja faza etnorelativizma. Ker imajo izoblikovan lasten pogled na svet, so zmožni prepoznati vrednote drugih kultur. V tej fazi so motivirani za odkrivanje medkulturnih razlik in jih ne doživljajo več kot napad na lasten sistem vrednot. Postopno uporabljajo čedalje zahtevnejše kriterije za analizo medkulturnih razlik in so pripravljene tudi na spremembo lastnih stališč do določene kulture. Na tej stopnji se navdušujejo nad kulturnimi razlikami, zato jih učitelj spodbuja in nalaga zadolžitve, pri katerih so učenci celo pripravljene na določeno tveganje.

Zmožnosti, ki jih na tej stopnji razvijamo, vključujejo:

- poznavanje kulture ciljnega jezika in navezovanje na splošne kriterije analize in
- miselno prožnost, zmožnost analitične presoje in pozitiven odnos do različnosti.

Učitelj uvaja tematike, ki učence zanimajo in pri katerih se pričakujejo zahtevnejše analize, ki vključujejo tudi vrednote. Učitelj sooča učence s kulturnimi razlikami z različnimi učnimi stili, obenem pa razvija sporazumevalno zmožnost. Pri obravnavi kulturnega relativizma se učenci srečujejo z etičnimi problemi in moralnimi izzivi. Gre za razumevanje odnosov v kontekstu določene kulture, ki svoj smisel odkriva in izpolnjuje v sistemu vrednot te kulture. Ni nujno, da se ti kulturni vzorci navezujejo tudi na vzorce in vrednote učencev.

Med učnim procesom prihaja do izzivov, ki jim vsi učenci niso kos. Zato je treba učne vsebine uvajati postopno, omogočati simulacijo, vživljanje v resničnost, skratka ustvariti pogoje za kulturno empatijo. Le tako smo uspešni pri razvijanju medkulturne zmožnosti in pri vodenju medkulturne komunikacije.

Faza III: Prilagajanje in dejavno vključevanje

Nadaljevalna jezikovna raven – nižja stopnja: prilagajanje/Nadaljevalna jezikovna raven – višja stopnja: dejavno vključevanje v medkulturno okolje

Učenci so na tej stopnji zmožni vključevanja v medkulturno komunikacijo in imajo do kulturnih razlik pozitiven odnos. Njihov sistem kulturnih in drugih vrednot je kompleksen in dobro razvit, omogoča prilagajanje okoliščinam ter dopušča vključevanje določenih elementov druge kulture kot del lastne identitete. Učni cilji se na tej stopnji osredotočajo predvsem na uzaveščanje medkulturne kompetence ter na oblikovanje posameznikove identitete. Pri pouku so učne dejavnosti manj vodene, učenci so samostojnejši. Pogosto je prisoten problemski pristop z visoko stopnjo ustvarjalnega izziva.

Pri pouku uvajamo raznoliko tematiko, kot je na primer kulturni šok ali humor v različnih kulturah. Pri tem je dobrodošlo uvajanje t. i. medkulturnih posrednikov (medkulturni mediatorji), ki delujejo v manjših skupinah ali v neformalnih pogovorih z učenci, kar pripomore k uzaveščanju medkulturne zavesti v izvirnih sporočanjških položajih. To je tudi jamstvo, da učenci pridobivajo strategije vseživljenjskega učenja. Usvojene zmožnosti in pridobljeno znanje prenašajo in preizkušajo v vsakodnevnem življenju. Na razvoj posameznikove osebnosti vplivajo tudi dejavno opazovanje, ki omogoča zaznavo jezika in izražanje čustev, nezavedno vedenje, vključevanje lastnih izkušenj, spontanost v skupinskih medkulturnih diskusijah, v intervjujih in drugih etnografskih tehnikah. Tako zasnovan učni proces postopno usposobi učenca, da je zmožen empatije, vživljanja v vloge drugih, kar je pogoj za uspešno medkulturno sporazumevanje.

K razvoju kulturne identitete in občutljivosti za kulturo prispevajo tudi skrbno načrtovani učni sklopi z izbiro ustreznih metod in tehnik poučevanja, ki pritegnejo učence. Slednji so namreč v okviru svoje učne poti preizkusili različne metode, predvsem klasične, zato želijo spoznavati nove načine in odkrivati nova orodja, ki bi jim omogočila iskanje odgovorov na različna vprašanja v okviru dosežene ravni sporazumevalne zmožnosti. Z uvajanjem različnih besedil, kot so pripovedna besedila, filmi, zvočni zapisi in druga medijska

besedila, spodbujamo učence k analizi problemov glede kulturne identitete večjezične in večkulturne osebnosti. Pri tem pa moramo biti pozorni na to, da učenec, ki živi stvarnost dveh ali več kultur, lahko medkulturno okolje doživlja in občuti kot oviro pri izražanju lastne kulturne identitete. Učitelj mu mora pomagati pri premostitvi te težave, hkrati pa mu dati možnost, da postopno oblikuje medkulturno identiteto. Poleg uvajanja jezikovnih in kulturnih vsebin je učiteljeva vloga tudi v tem, da učence spodbuja k dejavnemu vključevanju v večjezikovno in večkulturno družbo doma in v tujini. Najuspešnejši je pri tem učitelj kot medkulturni posrednik, ki s svojim zgledom, s svojo vizijo sveta in z ustreznim ravnanjem zna prepričati učence, da mu sledijo.

Opombe

- [1] Etimološki pomen besede kultura izhaja iz latinske besede »*culturam*«, ki pomeni »*obdelovanje zemlje*« in je v nasprotju z izrazom »*natura*«, ki ga prevedemo s »*kar samodejno nastaja in raste*«. Beseda kultura v latinščini pomeni tudi *vzgoja in izobraževanje*, torej v določenem smislu »*obdelovanje*« osebe. Danes je beseda kultura prevzela pomen, ki smo ga razložili v drugem delu, torej »*to, kar se obira, kar je rezultat vzgoje in izobraževanja*«.
- [2] Akulturacija je izraz, ki ga uporabljajo antropologi. Z njim opredeljujejo dolgotrajen proces uzaveščanja in sprejemanja določene kulture. Vsekakor drži trditev, da je kultura uzaveščena, usvojena in ni biološko prirojena. Starši prenašajo lastne kulturne vzorce na svoje otroke od otrokovega rojstva dalje. Ta prenos se izvaja vedno v določeni skupnosti. Starši namreč močno vplivajo na način razmišljanja, občutenja, ravnanja svojih otrok; na razvoj osebnosti pa v veliki meri vplivajo tudi: šolski sistem, sredstva javnega obveščanja, zakoni in dogovori, zgodovina domačega kraja ali države itd.
- [3] Avtor antropološkega koncepta kulturnega relativizma, ki je eden od osnovnih epistemoloških principov medkulturnega zavedanja, je antropolog Franz Boas, rojen v svobodomiselni židovski družini v Nemčiji leta 1858. V Združene države Amerike se je preselil leta 1887. Franz Boas sicer ni avtor izraza kulturnega relativizma, beseda je nastala kasneje. Kljub temu pa je njegova zasluga, da se je kulturni relativizem razvil v metodološki princip, ki ima nasproten pomen od kulturnega etnocentrizma. Kasneje je francoski antropolog Claude Lévi-Strauss metodološki pristop kulturnega relativizma prevzel in ga razvil do popolnosti.
- [4] Univerza na Primorskem je v študijskem letu 2005/2006 izvedla raziskavo o učenju in poučevanju tujega oz. drugega jezika v medkulturnem kontekstu. Vključeni so bili vsi učitelji in dijaki zadnjih dveh letnikov srednjih šol na narodno mešanem območju Slovenske Istre. Na vprašanje v anketi, ki se je glasilo: Ali ste se učitelji pripravljani soočati s problemi, ki so povezani

z uvajanjem medkulturnosti?, so vsi učitelji odgovorili, da bi potrebovali dodatno usposabljanje za razvijanje medkulturne zmožnosti. Problem je tudi v tem, da nove generacije dijakov malo vedo o življenju, kulturi in drugih problemih, ki zadevajo italijansko narodno skupnost v Istri. Do leta 1990 so učitelji to problematiko obravnavali, po osamosvojitvi Slovenije pa je uvajanje te tematike popolnoma zamrlo. V današnji šoli se prisotnost Italijanov v Istri skoraj ne omenja več. Prav tako se tudi avtorje, ki so vezani na to območje, skoraj ne vključuje v učni proces (Zudič Antonič, 2007).

- [5] Modeli razvoja medkulturne občutljivosti se navezuje na dva tipa raziskav, in sicer: na sistematično opazovanje dejanskega obnašanja (načini obnašanja ljudi pri soočajo s kulturno različnostjo) in na empirično raziskavo teoretičnih izsledkov v smislu razlage določenega vedenja. Na podlagi rezultatov opazovanj se domneva, da učenci napredujejo v šestih stopnjah, ki so razpoznavne in jih lahko razlagamo s pomočjo načel *konstruktivizma*. Ta teorija, ki povezuje kognitivno psihologijo in postpozitivistično filozofijo, poudarja, da izkušnje glede stvarnosti pridobimo s pomočjo konstruktov oz. kompleksnih in med seboj povezanih kategorij, ki oblikujejo naš pogled na svet (Watzlawick, 1984). Naša spoznanja o tem, kar je stvarno in resnično, oblikujejo kategorije, ki jih uporabljamo za opis stvarnosti. S pomočjo teh kategorij, ki nas vodijo, raziskujemo okolje in dogajanja. Konstruktivizem nam omogoča boljše razumevanje, kako človek razvija zmožnost analize, utemeljevanja in kako se uči živeti kulturno različnost.
- [6] V zvezi s soočanjem kulturne različnosti je bilo v Sloveniji izpeljanih več različnih raziskav. Univerza na Primorskem se je posebej posvetila analizi kulturnih razlik, ki so značilne za dvojezično območje (Čok, Mikolič, Nečak Lük, Zudič Antonič). V ta prispevek smo vključili tudi izsledke raziskav, ki obravnavajo našo stvarnost.
- [7] *S'ciavo* je termin, ki ga Italijani na obmejnem območju pripisujejo Slovencem, zato da jih označijo kot kulturno manjvredne, barbabe, čeprav je ta termin zgolj beneška različica izraza *slavo*. Na drugi strani pa Slovenci označijo Italijane z izrazi, kot sta *makaronarji* ali *lahi*, v zadnjem času redkeje z izrazom *fašist*.
- [8] To se dogaja, ker slovenski učenci ne poznajo tovrstnih dejavnosti, saj se pouk izvaja pretežno frontalno. Poleg tega so razredi številčni, zato je igro vlog težko izvajati. V takih pogojih se je treba zelo potruditi, da so pogovori o občutljivi tematiki, kot je odnos do kulture, sploh mogoči.

Literatura

- Balboni, P. E. (1999). *Parole comuni, Culture diverse. Guida alla comunicazione interculturale*. Benetke: Marsilio.
- Balboni, P. E. (2002). *Le sfide di Babele. Insegnare le lingue nelle società complesse*. Torino: UTET.
- Balboni, P. E. (2007). *La Comunicazione Interculturale*. Benetke: Marsilio.
- Brennet, J. M.; Bennett, M. J.; Allen, W. (2003). *Developing Intercultural Competence*

- in the Language Classroom. V: Lange, D. L.; Paige, R. M. (ur.), *Culture as the Core. Perspectives on Culture in Second Language Learning*, str. 237-270. Greenwich: Information Age.
- Byram, M. (1989). *Cultural Studies and Foreign Language Education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M. (1994). *Culture and Language Learning in Higher Education*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M.; Fleming, M. (1998). *Language Learning in Intercultural Perspective*. Cambridge: University Press.
- Čebon, N. (2007) Discovering own identity through intercultural learning. V: Granić, Jagoda (ur.). *Jezik i identiteti: zbornik*. Zagreb; Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 113-123, ilustr.
- Čok, L. (1989). Je dvojezičnost zgolj jezikovna in sporazumevalna zmožnost posameznika?, *Uporabno jezikoslovje Jugoslavije. Ljubljana, Zveza društev za uporabno jezikoslovje Jugoslavije*, str. 417-424.
- Čok, L. (ur.). (2006). *Bližina drugosti*. Koper: Annales.
- Demetrio, D.; Favaro, G. (2002). *Didattica interculturale. Nuovi sguardi, competenze, percorsi*. Milano: Franco Angeli.
- Kellas, J. G. (1991). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. London: Macmillan.
- Kramsch, C. (2003). Teaching along the Cultural Faultline. V: Lange, D. L.; Paige, R. M. (ur.), *Culture as the Core. Perspectives on Culture in Second Language Learning*, str. 19-35. Greenwich: Information Age.
- Lafayette, R. (1997). Integrating the Teaching of Culture into the Foreign Language Classroom. V: Singerman, A. J. (ur.), *Toward a New Integration of Language and Culture*, str. 47-62. Middlebury: VT, The North-east Conference.
- Mikolič, V. (2004), *Jezik v zrcalu kultur*. Koper: Annales.
- Mikolič, V.; Pertot, S.; Zudič Antonič, N. (2006). *Med kulturami in jeziki*. Koper: Annales.
- Titone, R. (1998). *La personalit bilingue*. Milano: Bompiani.
- Zorman, A., Zudič Antonič, N. (2006). Prvi koraki pri razvijanju medkulturnega zavedanja: seznanjanje z jezikom okolja na narodnostno mešanih območjih v Republike Slovenije. *Sodobna Pedagogika*, 57, str. 232-245.
- Zudič Antonič, N.; Malčič, M. (2004). Razvijanje medkulturne sporazumevalne zmožnosti pri poučevanju tujega jezika. V: Čok, L. (ur.), *Bližina drugosti*, str. 484-486. Koper: Annales.
- Zudič Antonič, N.; Malčič, M. (2007). The needs. V: Rasom, O. (ur), *Info project: designing a training model for teachers working in multilingual areas with minoritiz language. Part 1, The research and the European training model*, str. 39-42. Bolzano: Istitut Paedagogich Ladin.
- Zudič Antonič, N.; Malčič, M. (2007). *Il vicino diverso*. Koper: Annales.
- Zudič Antonič, N. (2007). *L'educazione letteraria in prospettiva interculturale*. Doktorska disertacija. Benetke: Università Ca' Foscari.

FRANCOSKE TELEVIZIJSKE DEBATE – NAČINI USTNEGA ARGUMENTIRANJA V PRIMERJAVI S KLASIČNIMI PISNIMI SHEMAMI

Mojca Schlamberger Brezar

Oddelek za prevajalstvo

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Uvod: argumentacija kot umetnost prepričevanja

Argumentacija s svojim začetkom v retoriki, ki se je začela razvijati z lastninskim pravičanjem v stari Grčiji (R. Barthes, 1990), ima dolgo tradicijo tako na področju rabe kot tudi poučevanja. Po pravilih retorike se je argumentacija oblikovala že v fazi »inventio«, kjer se je argumente predvsem odkrivalo in uporabljalo v logični poti argumentiranja in (R. Barthes, 1990). Kot del umetnosti retorike je tvorila pomemben delež pri teži prepričevanj, ki so se jih posluževali govorniki.

Začela se je v govoru, antični govorniki so govore podajali brez poprejšnjega zapisovanja. Seveda je šlo za kultivirano obliko govornega jezika. Šele od srednjega veka dalje je prevladala zapisana argumentacija. Obe rabi sta aktualni še danes, sta kulturno pogojeni in bolj ali manj vključeni v izobraževanje. Argumentacija kot del umetnosti govornišva, retorike je pogojena tudi s socialnim statusom in močjo; dober govornik lahko z argumenti prepriča tudi drugače misleče.

Vendar je argumentacija prisotna na vsakem koraku, tudi v skupinah, ki se je nikdar niso učile. Ti dve opoziciji, na eni stani raziskovanje načinov, kako argumentirati, na drugi pa pregledovanje obstoječih postopkov argumentacije, sta predvsem v frankofonem svetu profilirali tudi različne šole preučevanja argumentacije. Prvi pristop k argumentaciji, ki izvira direktno iz antične retorične šole, se ukvarja predvsem z vsebinskimi dejav-

niki. To je klasična šola argumentacije, ki ima predstavnike v C. Perelmanu (1958), J. B. Grizu, A. M. Borel (1983) in J. M. Adamu (1990, 1997).

Drugi pristop podpira teorijo argumentacije v jeziku, ki so jo po J. C. Anscombru in O. Ducrotu vzeli za svojo tudi raziskovalci diskurza, govorjenega jezika, pristaši konverzacijske analize, kot so npr. E. Roulet in sodelavci (1985) ter J. Moeschler (1985). V tem pristopu iščejo predvsem povezave med jezikovnimi sredstvi za izražanje argumentacije, ki so konektorji in operatorji, in njihovim odnosom do oblikovanja vsebine, ki se kaže v argumentacijskih gibanjih. Bistvo argumentacije po Anscombru in Ducrotu (1983) lahko strnemo v naslednjo misel – kakor obstaja govorno dejanje, ki ima lokucijsko, ilokucijsko in perlokucijsko silo, tako obstaja tudi argumentacijsko dejanje, ki je prav tako namerno in ga govorec izreče, naslovnik pa interpretira kot takega. Argumentacijsko dejanje je glede na oba avtorja celo bistvenejše od informacije, ki jo govorec posreduje. Argumentirati je pomembnejše kot informirati.

V nadaljevanju bomo najprej prikazali, kako so raziskovalci različno pristopali k argumentaciji v pisnih in govorjenih besedilih, pa tudi kako dejanska argumentacija v francoskih argumentacijskih besedilih poteka po obeh shemah, tako v pisni kot v govorjeni obliki, in kako na določeni točki v govorjenih besedilih povezovalci skrbijo za ohranjanje strukture in rdeče niti argumentacije.

Argumentacija in šolanje

Po tradiciji je seznanjanje z argumentacijo del šolskega sistema, vendar se od države do države razlikuje. V Franciji sta retorika in argumentacija že od nekdaj predstavljali temelje šolskega sistema z delitvijo na trivijum in kvadrivijum (cf. Barthes, 1970 (1990 slovenski prevod)). V sodobnem času je pri pouku prisotna v vseh sferah, od osnovnega in srednjega šolstva pa do specializiranih visokih šol.¹ Običajni Francozi se tako že zgodaj soočajo s pravili argumentiranja, pa tudi z uspešnostjo v prepričevanju (prim. http://www.cahiers-pedagogiques.com/article.php?id_article=881).

V slovenskem sistemu so se poučevanja argumentiranja, ki se mu pri nas reče utemeljevanje, lotili po zadnji kurikularni prenovi. Utemeljevanje je ena od pomembnih sporazumevalnih strategij, ki jo srečamo tako rekoč pri vseh predmetih: najbolj poglobljeno pri materinščini, vendar tudi pri naravoslovnih (biologija, logika) in družboslovnih predmetih (zgodovina, državljanska vzgoja) (prim. učni načrt za devetletko http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/osnovnosolsko_izobrazevanje/ucni_nacrti_osemletne_os/).

Osebnostno nam argumentacija pomeni več kot utemeljevanje: glede na načine argumentiranja utemeljevanje predstavlja podpojem, ki označuje vzročno-posledični odnos, npr. *to sem storil, ker; dejstva so taka, zato ...* Argumentacija pa nujno vključuje še dopustno-protivne prvine v odnosu do dejstev, ki so predstavljena v dialogu ali prisotna kot topos, življenjska ali kulturna norma v določenem družbenem okolju.

Argumentacija v procesu šolanja je v francoskem sistemu dobro ponotranjena, kar daje garancijo, da so francoski govorniki dobri govorniki. Francozi kot narod Descartesa se že od malih nog urijo v analizi in sintezi. Raba vzorcev argumentiranja je tako rekoč ustaljena. V slovenskem sistemu pa se utemeljevanje kot novost kurikularne prenovе med govorniki na splošno še uveljavlja. V nadaljevanju bomo skušali na podlagi analize pisnih in govornih besedil prikazati značilne vzorce, ki se pojavljajo v francoski argumentaciji.

Francoske jezikoslovne šole analize argumentacije

Kaj sploh je argumentacija? Argumentacija zadeva mnenja in odnose, ki jih imajo govorniki do dejstev v dejanskih oziroma umišljenih svetovih. Področje argumentacije je rezervirano za verjetno in možno, ki uha za matematični in logični gotovosti. Perelman in Olbrechts-Tytéca (1958: 1-3) področje argumentacije postavita nasproti nujnosti in dokaznosti, saj se proti njima ne da argumentirati. Po Moeschlerju (1985: 46) argumentacijski diskurz ni diskurz, ki bi govoril o dokazih ali ki bi deloval na podlagi logične dedukcije. Argumentirati ne pomeni dokazovati resničnosti trditve niti dokazovati logično veljavnega značaja sklepanja.

V francoskem prostoru sta se izoblikovali dve šoli argumentacije: prva se drži klasičnih vzorcev retorike in se obrača k logiki z značilnimi predstavnikoma, kot sta že omenjena Chaïm Perelman in Lucille Olbrechts-Tytéca, od mlajših generacij pa sem spadajo J. B. Grize, A. M. Borel, J. M. Adam.

Druga je šola argumentacije v jeziku, kot sta jo razvila J. C. Anscombe in O. Ducrot in so ji sledili lingvisti, ki so se ukvarjali tudi s konverzacijsko analizo, kot so npr. predstavniki t. i. Ženevske šole z E. Rouletom in J. Moeschlerjem, pa tudi C. Plantin v Lyonu.

J. M. Adam kot predstavnik »prve« šole ima argumentacijo za obliko osnovne kompozicije. Meni (1997: 103), da pojem argumentacije na splošno lahko definiramo na dveh ravneh, ki hkrati predstavljata dve šoli pristopa do argumentacije:

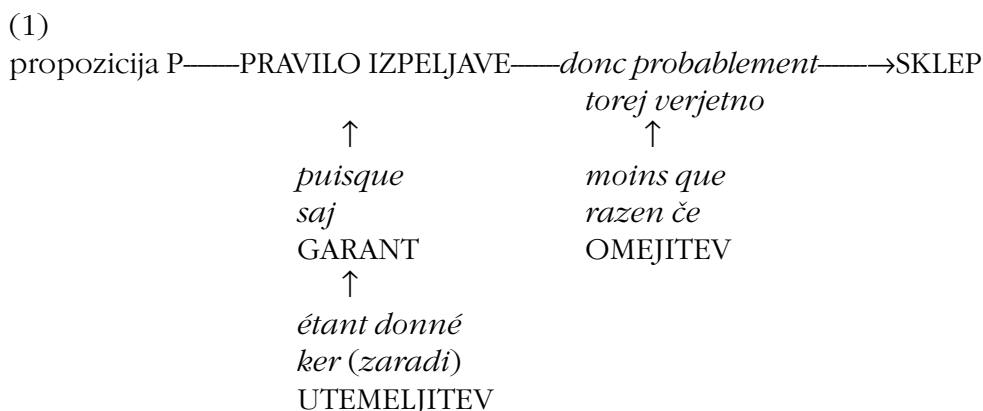
- na ravni pragmatične in besedilne organizacije,
- na ravni diskurza in socialne interakcije.

J. M. Adam (1997: 118) sklepa, da pri govorcih obstajajo prototipske predstavitve argumentacijskih shem, ki tvorijo posamezne ravni sekvenčne organizacije besedila. Njegova definicija argumentacije (Adam, 1997: 103) je naslednja:

»Argumentacijski diskurz teži k poseganju v mnenja, stališča ali obnašanja sogovorca. Po definiciji dani argument teži k utemeljevanju oziroma spodbijanju določene propozicije. Lahko rečemo, da se pojma sklepa in danega (oziroma premise) nanašata drug na drugega.«²

Po definiciji J. M. Adama (prav tam) o argumentacijskem besedilu lahko govorimo takrat, ko izjavljalec govori z namenom, da bi naslovnika, ki se lahko pojavlja tudi v obliki širšega avditorija, seznanil z mnenji, ki jih ima o določeni temi, in si zagotovil naslovnikovo soglasje v zvezi s tezami, ki jih izpostavlja. Tako besedilo vedno vsebuje eno ali več prototipskih struktur, ki so opisane kot argumentacijsko sosledje ali sekvenca.

Argumentacijsko sosledje temelji na Toulminovi shemi (1958: 97, primer (1)), ki predvideva implicitno vprašanje: kako lahko od danega podatka oziroma premise *P* pridemo do sklepa *C*? Kaj omogoča ta prehod? Prehod omogoča splošno pravilo izpeljave, ki se imenuje garant in preprečuje, da bi uvajali druge podatke ter tako vzpostavi povezavo med danimi premisami in sklepom. Ta garant je lahko topos ali kaj drugega.

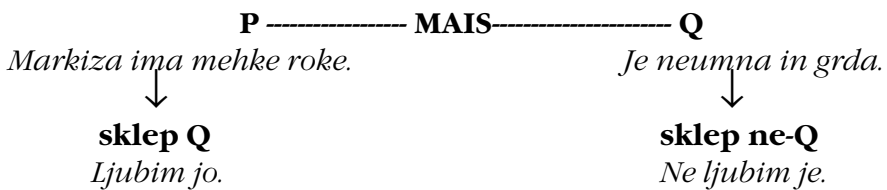
Zgornjo shemo lahko razložimo z naslednjim primerom (primer (2), Adam, 1997: 105):

(2)

La marquise a les mains douces, mais je ne l'aime pas.
Markiza ima nežne roke, pa je (vseeno) ne ljubim.

V zgornjem primeru je dano *markiza ima mehke roke*. Pravilo izpeljave predstavlja topos *moški ljubijo ženske, ki imajo mehke roke*. Na podlagi tega bi lahko sklepali *ljubim markizo*. Povezovalc *mais* pa uvaja nasprotni sklep *ne ljubim markize*. V tem primeru se aktivira omejitvev, ki jo uvaja *à moins que* in glede na katero lahko predvidevamo, da obstajajo drugi razlogi, zakaj izjavljalec markize ne ljubi (je na primer grda, neumna ...). To se da prikazati z argumentacijskim kvadratom (primer (3), Adam, prav tam, str. 107):

(3)

Toulminov model za Adama predstavlja tipično argumentacijsko shemo utemeljevanja in spodbijanja izrekov. Ta shema je značilna za tipično argumentacijsko sosledje in predstavlja temelj za argumentacijsko gibanje. Prav argumentacijsko gibanje je tisto, ki ločuje utemeljevanje od argumentiranja: če gre za argumentiranje, mora obstajati možnost, da se vzpostavi argumentacijsko gibanje na relaciji *dano* → *sklep*.

Obstajata (Adam, prav tam, str. 115) dva prototipa argumentacijskega sosledja: progresivno ali vnaprejšnje (shema (4)) in regresivno ali za nazaj (shema (5)):

(4)

dano → *izpeljava* → *sklep*

(5)

sklep ← *izpeljava* ← *dano*

Prototip za shemo (4) je povezovalc *donc* (in preostali posledični povezovalci) v sosledju *p* → *donc* → *q*, prototip za shemo (5) pa povezovalc *car* (in preostali argumentacijski povezovalci) v sosledju *p* ← *car* ← *q*. Po M. A. Borel (1991: 78) zgornji shemi razlagamo na naslednji način: v progresivnem sosledju izpeljemo posledico iz tega, kar je že zatrjeno ali dano v argumentaciji, v regresivnem sosledju pa naknadno utemeljimo trditev, ki je v besedilu spredaj, v argumentacijskem smislu pa sledi. Postopno sosled-

je teži k sklepanju, regresivno sosledje pa prikazuje, utemeljuje in razlaga. V govorjenem diskurzu (Apothélos in Miéville 1989: 249) naj bi bila pogostejša regresivna sosledja: najprej nekaj zatrdimo in šele potem razlagamo in utemeljujemo.

Zaznamovalci argumentacije v jeziku

Argumentacija na ravni diskurza poteka, če predpostavljamo, da govorčeva diskurzivna reprezentacija oziroma to, kar si misli in v danem diskurzu izrazi, teži k spreminjanju naslovnikove reprezentacije glede danega predmeta diskurza. Zato menimo, da argumentacijski cilj predstavlja ilokucijsko namero. To je pristop Anscombrove in Ducrotove šole argumentacije v jeziku (1983). V okviru te šole sta jezikoslovca in filozofa poleg govornega dejanja izpostavila tudi argumentacijsko dejanje: A je izrekel P z namenom, da argumentira v prid C .

Glavna teza argumentacije v jeziku je, da obstajajo v pomenu izrekov vrednosti, ki jih ne moremo skrčiti na gole informativne vrednosti niti izpeljati iz osnovnejših informativnih vrednosti. Na teh temeljih sta Anscombre in Ducrot postavila hipotezo, da so argumentacijske vrednosti prav tako temeljne in prisotne in da soobstajajo z informativnimi vrednostmi v pomenu že od globinske strukture dalje. Argumentacija, kot si jo zamišljata Anscombre in Ducrot (1983: 8), zadovoljuje dva pogoja. Govorec argumentira, ko izreka izrek ali množico izrekov E_1 , ki je namenjen temu, da dopušča drugi izrek E_2 . Hipoteza, ki jo postavljata, je, da v jeziku samem obstajajo omejitve, ki vodijo to predstavitev.

Da je lahko izrek E_1 argument za izrek E_2 , ne zadošča, da se v E_1 navaja izreke za utemeljitev, da sprejmemo E_2 . Jezikovna zgradba mora poleg tega izpolnjevati določene pogoje, da lahko v diskurzu predstavlja argument za E_2 .

Po Moeschlerju (1985: 56) že sama definicija argumentacijskega odnosa kaže na mesto, ki ga ta ima v sporazumevanju: argumentacijski odnos je odnos med izrekom A , ki predstavlja argument, in neko drugo jezikovno enoto C , sklepom, kadar je A namenjen, da služi C . Ker argumentacija izvira iz ilokucije (Moeschler, 1985: 56), tako kot ilokucija predstavlja namerno, dogovorjeno in institucionalno dejanje.³

Dejstvo, da je argumentacija namerna, je bistveno za definicijo argumentacijskega odnosa. Če za izrek A trdimo, da je namenjen, da služi sklepu C , to pomeni, da s tem priznamo njegov intencionalni značaj, ki ga lahko razlagamo na dva načina (Moeschler, 1985: 56):

1. Namernost argumentacijskega dejanja lahko vidimo že v dejstvu, da neki argument predstavimo z namenom, da služi določenemu sklepu, in nikdar izolirano.
2. Namernost se lahko omeji na funkcijo argumentacijskega dejanja: sogovorec prepozna v govorčevem izrekanju namen, da argumentira.

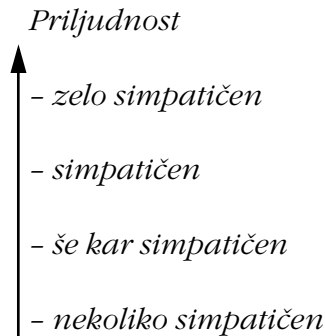
Jezikovna sredstva, ki jih na eni strani izjavljalec izbira za argumentacijo, na drugi strani pa naslovnik prepozna kot zaznamovalce argumentacije, kažejo na dogovorjeni značaj argumentacijskega dejanja. Argumentacijsko dejanje je po teoriji argumentacije v jeziku (Anscombe, Ducrot, 1983; Moeschler, 1985: 58) združeno s tremi tipi argumentacijskih zaznamovalcev, osnimi zaznamovalci (primer (6)), operatorji (primer (8) a) in b)) in argumentacijskimi povezovalci.

(6)

Aleš je zelo simpatičen.

V primeru (6) vrednost pridevnika na osi *simpatičen* določa argumentacijsko vrednost pridevnika *simpatičen*, ki določa pozitivno značilnost. Na argumentacijski lestvici *priljudnost* je *zelo simpatičen* najmočnejši argument (shema (7)):

(7)

(8)

a) *Ura je osem.*

b) *Ura je **še**le osem.*

V primeru (8) b) členek *še*le določa argumentacijsko vrednost izreka in omejuje argumentacijske možnosti izreka glede na izrek (8) a). V pri-

meru (8') so prikazane različne možnosti argumentacije v primeru (8) a) in b): z izrekom (8) a) lahko argumentiramo na dva načina, z izrekom (8) b) pa le na enega. Členek *šele* spreminja možnosti argumentacije v izreku, ker omejuje možne sklepe in izrek argumentacijsko usmeri v eno smer, v danem primeru proti sklepu *zgodaj je*. V tem primeru členek *šele* deluje kot argumentacijski operator.

(8')

a')

Ura je osem. Pohiti.

Ura je osem. Ni ti treba hiteti.

b')

Ura je še le osem. Ni ti treba hiteti.

?? Ura je še le osem. Pohiti.

Institucionalnost argumentacije je na eni strani povezana s pravnimi spremembami, ki jih nalaga to ilokucijsko dejanje, na drugi strani pa z naravo mehanizmov, ki omogočajo argumentacijo. Ilokucijsko dejanje je z institucionalnega gledišča definirano kot tako, ki spreminja pravice in dolžnosti sogovorcev, kar pomeni, da določa nove norme v okviru sporazumevanja (Moeschler, 1985: 58).

Spremembe, določene z argumentacijskim dejanjem, so lahko naslednje: če je argumentacijsko dejanje izrekanje argumenta, namenjenega temu, da služi določenemu sklepu, mu to funkcijo pripišeta izjavljalec in naslovnik, torej argumentacijsko dejanje oba obvezuje k sklepu (Ducrot, 1977), in sicer k sklepu v smeri, ki je podana z argumentacijskim dejanjem. Kakšen bo ta sklep, lahko zaključita na podlagi upoštevanja argumentacijskih zaznamovalcev in toposov.

Če ilokucijsko dejanje argumentacije kot institucionalno dejanje deluje pod zahtevo, da obvezuje naslovnika k izpeljevanju tipa sklepa, se mora opirati na normativne principe. Po Anscombru in Ducrotu (1983), ki se navezujeta na aristotelovsko perspektivo argumentacije, so ti principi oziroma norme toposi. To so skupni kraji oziroma mesta, na katere se opira argumentacija, lahko bi jim rekli tudi splošni mehanizmi, ki omogočajo posamezno argumentacijo (primer (9)):

(9)

Ta avto je drag. Torej je zanesljiv.

V zgornjem primeru se argumentacija opira na splošni topos, ki povezuje draginjo avta z njegovo zanesljivostjo.

Po zgornji teoriji so povezovalci centralni pojem argumentacije v jeziku. Roulet in sodelavci (1985) vse povezovalce delijo v tri razrede, med zaznamovalce zgradbe konverzacije, zaznamovalce ilokucijskih funkcij in interakcijske povezovalce. V razredu interakcijskih povezovalcev, ki so nosilci argumentacije v jeziku in pragmatični povezovalci v pravem pomenu besede, pa glede na pomen delimo povezovalce v štiri skupine, in sicer na argumentacijske, protiargumentacijske, posledične in reformulacijske povezovalce.

Argumentacijski povezovalci v ožjem smislu so povezovalci, ki uvajajo argument za določen sklep (Roulet et al., 1985: 127). S tem zaznamujejo podrejeno dejanje in ga postavljajo v odnos z usmerjevalnim dejanjem. Podrejeno dejanje, ki ga uvajajo argumentacijski povezovalci, predstavlja vzrok, usmerjevalno pa posledico, gre torej za vzročno-posledični odnos, ki ga na drugačen način uvajajo tudi posledični povezovalci.

Z argumentacijskega stališča so ti povezovalci značilni za operacijo utemeljevanja. Utemeljevanje dane trditve predstavlja osnovno operacijo argumentacije, ki ne vključuje ne sklepanja ne procesa argumentacijska gibanja, marveč le navajanje vzrokov, kar ima za posledico večjo legitimnost usmerjevalnega dejanja. Argumentacijski povezovalci so sousmerjeni. Delujejo predvsem kot zaznamovalci interakcijske funkcije, predvsem *parce que* pa lahko prevzame tudi metajezikovno vlogo. Drugi pomembni francoski povezovalci tega tipa so še *puisque* in *car* ter *d'ailleurs*.

Posledični povezovalci, kot so na primer *donc*, *alors*, *par conséquent*, *ainsi* in *aussi*, zaznamujejo usmerjevalno dejanje in vzpostavljajo odnos med tem in podrejenim posegom, ki ima funkcijo argumenta (Roulet et al., 1985: 145). Med posledičnimi in argumentacijskimi povezovalci lahko potegnemo vzporednice, saj gre v obeh primerih za odnos vzrok-posledica s to razliko, da argumentacijski povezovalci uvajajo vzrok, ki ima status argumenta, posledični pa posledico, ki ima status sklepa. Argument ima torej vedno status podrejenega govornega posega.

Tretja podskupina argumentacijskih povezovalcev so protiargumentacijski povezovalci. Zanje je značilno, da uvajajo dopustno argumentacijsko gibanje *d*, ki je sestavljeno iz dveh delov *c1* in *c2* (Moeschler (1985: 133)). Prvi del *c1* je predstavljen s ciljem argumentirati v prid zaključku *r*, ki je nujno impliciten. To je dopustni del, s katerim se naslovniku dopušča možnost, da so njegovi argumenti ustrezni. Drugi del *c2* je predstavljen s ciljem argumentirati v prid zaključku $\neg r$. Del *c2* ne postavlja pod vprašaj informacijske relevance *c1*, ampak postavlja pod vprašaj argumentacijsko

relevanco *c1*. Z drugimi besedami: ko izjavljalec uporabi *c2*, se mu ta zdi močnejši argument za sklepe, ki bi jih rad prikazal, kot *c1*. Tako je nujno, da iz *c1* + *c2* potegnemo zaključek $\neg r$.

Glavna značilnost dopustnega diskurzivnega gibanja je, da predstavi argumentacijsko kontradikcijo in jo v sami predstavitvi razreši in tako omogoči tvorbo diskurza *d*, ki je argumentacijsko koherenten in sam v sebi brez nasprotij. Ta t. i. dopustna sekvenca v avtentičnih besedilih, tudi pisnih, že predstavlja argumentacijo v malem, kjer začnemo pri dejstvu, ki ga zavračamo, in gremo proti dejstvu, ki bi ga radi predstavili kot sklep, ta sklep pa lahko dodatno utemeljimo z vzročno-posledičnimi ali s posledično-vzročnimi gibanji.

Propozicija, govorni poseg ali govorno dejanje, ki je predstavljena v argumentaciji *c2*, je protiargumentacijska, kot se lahko vidi v primerih (10) in (11):

(10)

*Že že, saj se zavedam, da s tem razbijam enotnost tečaja, samo nemogoče je imeti samo enomesečni tečaj.*⁴

(11)

DA5: **Mais néanmoins**, moi je vois que **même quand** la loi est là, quand les médicaments sont là/ quand les consignes sont là, eh bien, elles sont pas efficaces, eh bien ça montre...

(11')

Vendarle vidim, da **tudi če** je tu zakon, ko so tu zdravila, ko so tu navodila, no/ne, niso učinkovita, ne, in to kaže ...

(prevod)

V obeh primerih gre za isto shemo: izjavljalec najprej izrazi strinjanje s sogovorncem, nato pa s protivnim povezovalcem ali brez njega, kar je razvidno v primeru (11), uvaja nove argumente, ki govorijo v prid nasprotnemu sklepu in imajo hkrati status močnejšega argumenta. Segment *c1* uvajajo naslednji francoski in slovenski povezovalci, ki so hkrati argumentacijski zaznamovalci oziroma zaznamovalci, ki predstavljajo strinjanje govorca *E2* z diskurzom govorca *E1*:

1) *certes, bon, bien* oziroma *že že, seveda, gotovo*,

2) *bien que, quoique, même si, quand bien même, même quand, ou ... que, quelque ... que*,

3) *oui, évidemment, bien sûr; tout à fait, d'accord*.

Segment *c2* navadno uvajajo protivni povezovalci. V slovenščini so to *pa, ali, toda, a, ampak, vendar, temveč, marveč, samo, le*, v francoščini pa *mais, quand même, tout de même, pourtant, néanmoins, cependant, toutefois, pour autant*.

Razmerje med zapisanim in govornim jezikom

Raziskave govornega jezika

Govorjeni jezik so v lingvistiki začeli raziskovati relativno pozno, nikakor pa ne pred 1950, letnico, ko so v lingvističnih raziskavah začeli uporabljati magnetofon (po M. Hallidayu (1985) in C. Blanche-Benveniste (1997)). Seveda so te raziskave potekale predvsem pri jezikih, ki niso imeli pisne kulture in s statusom etnografske zanimivosti.

V sedemdesetih letih so se raziskave govornega jezika razmahnile v okviru didaktike pouka tujega jezika, kjer so na podlagi posnetkov določali najpogostejše besede v angleščini (basic English) in po angleškem zgledu še v francoščini (le français fondamental).

Za raziskave dialogov govornega jezika je bilo treba počakati do osemdesetih let prejšnjega stoletja, predvsem v anglosaškem svetu (Sinclair and Coulthard (1975), Levinson (1983)). V frankofonem svetu so precej zaostajali za njimi. Še najmanj v frankofoni Švici, kjer so v Ženevski šoli v okviru diskurzivnih študij in konverzacijske analize potekale raziskave argumentacije v govornem jeziku. Argumentacijski model so si Roulet (1985), Moeschler (1985) in sodelavci oblikovali po Ducrotovem zgledu in so ga vključili v diskurzivni model. Argumentacija v jeziku kot osnovna sestavina vsakega govora ima pri Anscombru in Ducrotu (1983) status najpomembnejše sestavine govora. Šola argumentacije, ki temelji na argumentaciji v jeziku, je dala možnosti za razvoj pragmatičnih raziskav na področju govornega jezika v tako imenovani »Ženevski šoli konverzacijske analize« (E. Roulet, J. Moeschler, A. Auchlin, v Roulet et al., 1985).⁵

Po drugi strani pa so se z govornim diskurzom ukvarjale kognitivistično usmerjeni raziskovalci, kot so npr. Claire Blanche-Benveniste (1997) z raziskovalno skupino iz Aix-en-Provence ter Mary-Annick Morel in Laurent Danon-Boileau (1998) iz Pariza, Univerza Pariz III-Sorbonne nouvelle. Ti so v raziskovanje vključili celostno podobo govornega jezika, od fonetičnih in fonoloških do morfosintaktičnih in pragmatičnih prvin, ter se ukvarjali tudi s primerjavo med govornim in zapisanim jezikom. Vendar se tudi oni niso mogli izogniti opisom argumentacije, čeprav ti niso direktno predmet njihovega raziskovanja.

Teoretične osnove in metodološke zasnove

Naša raziskava na eni strani vključuje analizo posnetih gradiv televizijskih debat – 8 ur gradiva (transkribirano), na drugi strani pa pisno gradivo iz časopisnih člankov (korpus 100 francoskih člankov iz zadnjih 5 let, pretežno iz časopisov *Le Monde* in *Libération*) in transkripcij govorov francoskih politikov na medmrežju in njihovih tolmačenj (M. Miljančič, 2008). Vključili smo še primerjavo s spontanim govorom, kot je predstavljena v knjigah M. A. Morel in L. Danon-Boileauja (1998) ter C. Blanche-Benveniste (1997), in na nekaterih mestih tudi primere slovenske argumentacije, kot so bili prikazani v transkripcijah pogajanj (Schlamberger Brezar, 1996).

Po Ducrotovem in Anscombrovem modelu argumentacije v jeziku na eni strani in po modelu J. M. Adama na drugi bomo predstavili »tipične« argumentacijske sekvence v časopisnem jeziku, potem pa še v bolj ali manj pripravljenem in nepripravljenem govoru ter jih primerjali med seboj.

Posneti in transkribirani govori, ki smo jih preučevali z argumentacijskega stališča, predstavljajo kultivirano stopnjo govorjenega jezika, in domnevamo, da bodo precej bolj podobni strukturam v pisnem jeziku kot spontana francoska konverzacija, ki jo npr. preiskujeta v svojih raziskavah M. A. Morel in C. Blanche-Benveniste, vendar vseeno manj dodelani kot moderni zapisani jezik, ki ga srečamo v časopisnih člankih. Predvidevamo, da se bo v govoru tudi pokazalo, da imajo nekateri govori pisno predlogo oziroma upoštevajo isto zasnovo kot pisna argumentacija.

Argumentacija v analiziranih gradivih

Najprej se bomo ustavili pri tipičnem argumentacijskem sosledju časopisnega članka. Tu se bomo kot že prej oprli na definicijo J. M. Adama (1997), po kateri, kot smo že omenili na začetku, o argumentacijskem besedilu lahko govorimo takrat, ko izjavljalec govori z namenom, da bi naslovnika, ki se lahko pojavlja tudi v obliki širšega avditorija, seznanil z mnenji, ki jih ima o določeni temi, in si zagotovil naslovnikovo soglasje glede tez, ki jih izpostavlja. Gre celo tako daleč, da govori o besedilnem prototipu argumentacijske sekvence ali sosledja (1997: 103–126), ki vsebuje eno ali več prototipskih struktur kot sledi. Argumentacijska sekvenca z etapami *dopuščanje – sklep // trditev – opozicija* se kaže v dveh različicah, bodisi kot *dano → izpeljava → sklep* ali *sklep ← izpeljava ← dano*. Prototip za prvo shemo je povezovallec *donc* (in drugi posledični povezovalci) v sosledju *p → donc → q*, prototip za drugo shemo pa povezovallec *car* (in drugi argumentacijski povezovalci)

v sosledju $p \leftarrow car \leftarrow q$. Posledični ali argumentacijski povezovalac (kakor tudi drugi) je lahko tudi izpuščen, kar se nam kaže v časopisnih besedilih v naslednji obliki v primeru časopisnega besedila (12).

(12)

La décision fera grand bruit, **mais** elle n'aura que peu d'impact pour les agriculteurs français. Ceux qui se sont lancés dans la culture des OGM sont jusqu'ici très rares : sur 130 000 maïsiculteurs, seuls 2 000 sont passés à l'acte en 2007, parfois en faisant tout juste un test sur une parcelle (dano). Les surfaces cultivées augmentent **certes** fortement, **mais** elles demeurent confidentielles : sur près de 3 millions d'hectares de maïs, 500 ha étaient plantés en OGM en 2005, 5 000 en 2006 et près de 22 000 ha en 2007 – soit 0,7 % du total. Pour mémoire, l'ensemble des cultures d'OGM dans le monde (maïs, coton, soja, colza...) s'étendaient sur 102 millions d'hectares en 2006.

(Le Monde, 10.1 2008)

(12')

Odločitev bo dvignila prah, **vendar** ne bo imela veliko vpliva na francoske poljedelce. Le redki so začeli pridelovati gensko spremenjene rastline: od 130 000 pridelovalcev koruze jih je gensko spremenjeno leta 2007 pridelovalo 2000, nekateri le testno na eni parceli. Zasajene površine se **gotovo** povečujejo, **vendar** ostajajo zmerne: na skoraj 3 milijonih hektarjev koruze jih je bilo leta 2005 z gensko spremenjenimi zasajenih 500 ha, leta 2006 5000 ha in leta 2007 22 000 ha, kar je 0,7 % skupne površine. Naj spomnimo: celotna svetovna površina, zasajena z gensko spremenjenimi rastlinami, kot so koruza, bombaž, soja in oljna ogrščica, je v letu 2006 znašala 102 milijona hektarjev.

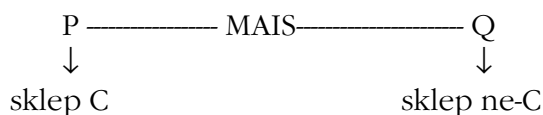
(prevod)

Argumentacija poteka v skladu z regresivno shemo $sklep \leftarrow izpeljava \leftarrow dano$ na naslednji način: prvi argument je *La décision fera grand bruit*, sledi nasprotni argument *mais elle n'aura que peu d'impact pour les agriculteurs français* – in utemeljitev tega sklepa: *ceux qui se sont lancés dans la culture des OGM sont jusqu'ici très rares*.

Tudi drugi del poteka podobno. Začne se z dopustno sekvenco *les surfaces cultivées augmentent certes fortement* (že res, da površine, zasajene z OGM, močno naraščajo, ki ji sledi nasprotni argument *mais elles demeurent confidentielles*: (vendar ostajajo zmerne) in utemeljitev tega

sklepa: *sur près de 3 millions d'hectares de maïs, 500 ha étaient plantés en OGM* (na skoraj 3 milijonih hektarov koroze jih je bilo leta 2005 z gensko spremenjenimi zasajenih 500 ha, leta 2006 5000 ha in leta 2007 22 000 ha, kar je 0,7 % skupne površine), 0,7 % predstavlja argument za nizko posejanost gensko spremenjenih organizmov.

Na podlagi časopisnega članka lahko vidimo, da je vedno pri argumentiranju bistven ugovor, *mais*, ki uvaja nasprotni argument, ki vnaprej predvideva nasprotni sklep od tega, kar je dano na začetku. Kot tak se *mais* pokaže tudi v argumentacijskem kvadratu, ki je razložen spodaj:

Povezovalc *mais* je tako eden od ključnih znakov protiargumentacije, ki opozarja, da bo govorec predstavil nasprotno argumente. Argumentacija vedno poteka v odnosu do naslovnika, naj bo ta umišljeni ali direktno prisoten. V časopisnih člankih je predvideni naslovnik virtualen, vendar vedno zajet v neko objektivno večino naslovnikov, ki berejo časopis določene vrste (pri časopisu *Le Monde* je to levosredinsko občinstvo, pri časopisu *Figaro* gre npr. za desnosredinsko). V govoru pa je naslovnik direktno prisoten.

Zanimivo je, da sta izpostavljena povezovalca *certes* in *mais*, vzročno-posledični odnos pa ni eksplicitno uveden s povezovalcem. Očitno se piscu zdi, da je to razmerje že brez povezovalca dovolj razvidno. Pomembno je, da argumentacija poteka v določenem semantičnem prostoru, ki mu Ducrot in Anscombe pravita *topos* – po Aristotelovem zgledu – kot skupno mesto, kjer se dobi argumente. Prisotnost *toposa*, ki je naslovnikom dostopen iz splošnega kulturnega konteksta, omogoča izpuščanje povezovalcev, kadar so razmerja jasna že na prvi pogled, kot je to utemeljeno v teoriji relevance (Sperber, Wilson, 1986, Moeschler et al., 1994).

V korpusu časopisnih besedil (100 francoskih časopisnih člankov) smo našli take sekvence v približno tretjini člankov, običajno po dve na članek. Vsekakor so sheme, izdelane na podlagi pisnega diskurza, prilagojene predvsem za tvorjenje pisnega diskurza – v nadaljevanju bomo videli, kako se obnašajo v govorjenem diskurzu.

Argumentacija v govorjenih besedilih

Zelo podobne argumentacijske sekvence, kot je bila zgoraj razložena časopisna, vsebuje tudi govor poslanca v evropskem parlamentu (www.europarl, transkripcija Miljančič, 2008):

Gre za pripravljen govor, primeri govorjene argumentacije, ki zelo spominja na pisno argumentacijo, kjer lahko odkrijemo nasprotovanje, ki ga uvaja *mais*, vse, kar sledi, pa predstavlja utemeljevanje z argumentacijskimi povezovalci *puisque* in *parce que*.

(13)

nous sommes devant un grand défi. Actuellement, tous nos concitoyens ont bien compris qu'il y avait un défi climatique, peu ont compris qu'il y avait un défi démocratique. **Mais**, lorsque nous avons dit cela, où se situe le problème démographique en Europe? Dans les villes, naturellement, **puisque** 80 % de la population est concentrée dans les villes. Quel est le problème qui est posé aujourd'hui, pour les citoyens qui habitent dans les villes et pour les maires, **puisque** d'autres collègues députés comme moi, sont aussi maire ou maire-adjoint de leur ville. Je prendrai deux séries d'exemples. Une série d'exemples économiques, d'une part. **Car** à partir du moment où la ville, soit **parce qu'**elle doit recevoir un nombre important d'habitants, soit, **au contraire**, comme de certaines villes d'Allemagne de l'est, voit le départ de nombreux habitants. (...) **Mais** le défi n'est **pas seulement** économique, il est **aussi** humain **parce que**, dans ces quartiers-là, lorsque l'on voit des personnes frappées d'isolement, **parce que** l'ensemble du quartier vieillit, **parce qu'**il n'y a plus d'enfants qui jouent dans la rue et qui font leurs cris joyeux, il y a là un problème de relations humaines. Il y a des emplois, vous savez, qui sont complètement dépourvus. Nous ne trouvons plus de plombier dans certaines petites villes.

(Jean Marie Beaupuy)

(13')

... se soočamo s izzivom podnebnih sprememb, mnogi pa niso razumeli, da se soočamo z demografsko težavo. Kje pa tiči demografska težava v Evropi? V mestih, zato ker 80 pr- odstotkov prebivalcev živi v mestih, in težava, ki jo danes doživljajo ljudje, ki živijo v mestih (*premor 2 s*), predvsem pa tudi župani teh mest, tudi jast pa še drugi smo župani naših mist. Naj vam naj mest. Naj vam povem gospodarski argument za to.

(*premor 3 s*) Ko mora mesto sprejeti visoko veliko število prebivalcev, ali določena mesta v Vzhodni \ae Nemčijo vidijo visoko število izseljevanja, imajo kar naenkrat zapuščena stanovanja ali zapuščene četrti ali pa nasprotno. Določena četrti u mojem mestu, ko jo moramo v določeni četrti popraviti pet milijonov za novo šolo, sedem milijonov za novo četrt in vse to morajo pokrivati iz proračunskih sredstev državljeni. Vendar je izziv tudi razumljiv. V teh četrtih, kjer so ljudje izolirani, ko ta s- četrt se postara, ko na ulicah se ne igrajo več otroci, se doživi tudi človeški problem. Kar naenkrat ni več določenih poklicev. Ne najdemo v novem mestu je zelo težko najti \ae vodoinštalaterja

(besedilo, pretolmačeno v slovenščino)

Za časopisna besedila značilna argumentacijska shema, ki smo jo predstavili pred tem primerom, se v govorjenem diskurzu deloma ohranja, predvsem kadar gre za vnaprej pripravljene govore v okoliščinah, ki so obvladljive. Tako podobne sekvence najdemo tudi v začetnih delih debat v debatni oddaji *Polémiques* (Schlamberger Brezar, 2000):

(14)

Je crois qu'effectivement aujourd'hui on est dans un système de politique agricole commune dont les aides favorisent cette surproduction, ce productionisme comme on dit. **Or** nos concitoyens, je crois que nous tous, nous attendons plutôt des produits de qualité et aussi avec la préservation des ressources et aussi avec l'emploi. **Donc** tout cela est lié et la politique agricole commune de 92 a eu toute sorte d'effets pervers, dont cela et a aujourd'hui profondément réformé cette politique.

(14')

Menim, da smo danes v sistemu skupne kmetijske politike, kjer pomoči pospešujejo preveliko produkcijo ali kakor ji pravijo »produkcionizem«. Vendar naši sodržavljeni, in verjamem, da mi vsi, pričakujemo predvsem kakovostne izdelke z ohranjanjem dobrin in ohranjanjem zaposlitev. Torej je vse to povezano in skupna kmetijska politika iz leta 1992 je imela celo vrsto perversnih učinkov, med drugim tudi tega ...

(prevod)

Opozicijo uvaja povezovalc *or*, sledijo utemeljitve, ki jih uvaja *donc*, torej gre za tipično argumentacijsko sosledje, ki je enako kot pri časopisnem članku. Za nas je zanimivo predvsem to, da je ta del predstavljen na začet-

ku debate, ko vsak od sodelujočih v okrogli mizi predstavlja svoja stališča in ima za to na razpolago dve minuti. Ta govorjena sekvenca, ki je le ena od tipičnih, kaže na izurjenost v argumentiranju govorca, ki je lastna Francozom in jo pridobijo v letih izobraževanja, kakor tudi na dejstvo, da je bila predpripravljena.

V izseku (15), ki predstavlja repliko na prejšnjo argumentiranje, argumentacijska struktura, kot smo jo predstavili v pisnih besedilih, deloma začenja razpadati:

(15)

EP: Question Jacob, je vais compléter ce que j'ai souhaité dire. Je vais aussi signaler à Madame Aubert: des produits de qualité. **Mais** tous les agriculteurs ne souhaitent que ça de faire des produits de qualité. **Mais** les produits de qualité ont un coût. Et est-ce qu'on peut bien se poser la question si les consommateurs veulent bien payer ce coût. Or aujourd'hui nous nous apercevons que le pouvoir d'achat n'augmente que leur pouvoir d'achat ne leur permet pas... leur pouvoir d'achat ne leur permet pas de consommer cher.

(15')

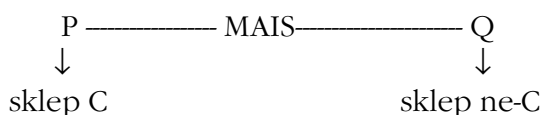
Kar zadeva intervencijo gospod Jacoba, bi dopolnil, kar sem želel povedati. Na gospo Aubert se bom obrnil glede kakovostnih izdelkov. **Pa saj** si vsi kmetovalci prizadevajo predvsem za kakovostne izdelke. **Vendar** kakovostni izdelki stanejo. In si lahko zastavimo vprašanje, ali potrošniki želijo plačati to ceno. Danes ugotavljamo, da kupna moč ne raste, da kupna moč potrošnikom ne dovoli ... kupna moč jim ne dovoli, da bi kupovali drage izdelke.

(prevod)

Vidimo, da prvi *mais* ni tipičen argumentacijski *mais*, ampak gre predvsem za oporekanje govorceu in bi ga glede metajezikovne vloge lahko opredelili kot fatični *mais*, ki se nanaša na odnos do povedanega. Drugi *mais* je tipični povezovalc, ki uvaja argumentacijo. Dobimo tipični argumentacijski kvadrat, kjer prvi del (*tous les agriculteurs souhaitent de faire des produits de qualité*) pride v nasprotje z drugim delom (*mais les produits de qualité ont un coût*), ter topos, na katerega se opira argumentacija – *kar je dobro, je drago*. Prvi *mais*, ki smo ga opredelili kot fatičnega, pa je bolj ali manj sinonim za *jaz sem proti temu, kar trdite*.

Nepripravljene govorni posegi in argumentacijski kvadrat

Ena od tipičnih argumentacijskih shem, ki se uporabljajo v govoru, je argumentacijski kvadrat, ki temelji na protivnem povezovalcu *mais* (ali kakem drugem povezovalcu z isto vrednostjo). Združuje dve propoziciji, P in Q, ki uvajata dve trditvi, prva gre proti sklepu C, druga v smeri sklepa ne-C. Elementi so lahko implicitni ali eksplicitni.

To vrsto sklepanja najdemo tako v pripravljenih kot v nepripravljenih govornih posegih in vedno temeljijo na določenih toposih, ki se razkrijejo v argumentaciji. V analiziranih besedilih smo našli več takih primerov, od blizu bom predstavili dva primera, (16) in (17).

(16)

On ne peut pas cautionner la violence, bien entendu, **mais** elle s'explique aujourd'hui, la preuve c'est que le ministre a reçu quand même quelque part les gens qui ont manifesté de manière si violente.

(16')

Ne moremo odobravati nasilja, vendar (ampak) ga lahko razumemo, dokaz je, da je minister vseeno sprejel ljudi, čeprav so nasilno demonstrirali. (prevod)

Tudi v tem izseku prepoznamo tipično argumentacijsko sekvenco, ki bi jo lahko razlagali tako s Toulminovo shemo kot z argumentacijskim kvadratom: sami opoziciji *la violence s'explique* sledi utemeljitev (sicer brez povezovalca), to je sicer tudi eksplicitno podan sklep, ki sledi povezovalcu *mais*. Podobno je v primeru (17) spodaj:

(17)

PH: Non, moi j'ai reconduit mon contrat avec Festina **mais** aujourd'hui Richard va certainement mettre en terme sa carrière.

(17')

PH: Ne, jaz sem podaljšal svojo pogodbo s Festino, **ampak** Richard bo danes gotovo končal svojo kariero.

(prevod)

Tudi primer (17) bi lahko razlagali enako kot pisni primer argumentacije, vendar velik del sheme gradi na implicitnem: razlago je treba iskati v kontekstu. Gre za dopiňsko afero v kolesarskem športu: podaljšanje pogodbe s Festino pomeni nadaljevanje tekmovanja, konec kariere pa, da ni podaljšal pogodbe iz v sobesedilu oddaje predstavljenega vzroka, jemanja poživil.

Tako gre sekvenca *j'a reconduit mon contrat avec festina* (podaljšal sem pogodbo s Festino) v prid sklepu C (še bom tekmoval), medtem ko *sekvenco mais Richard va certainement mettre un terme à sa carrière* (Richard bo gotovo končal kariero) razlagamo kot sklep ne-C, implicitni argument pa je, da Richard ni mogel podpisati pogodbe zaradi dopiňske afere.

Izsek (18) je nadaljnji korak v tem procesu, kjer so se duhovi razgrelj do te mere, da se začne *mais* pojavljati na vsakem začetku nove sekvence. Na splošno lahko opažamo, da so povezovalci pogostejši v govorjeni kot zapisani argumentaciji.

(18)

JFC: qu'il n'a pas, qu'il n'avait jamais saisi de demandes de rendez-vous officiel, ce qui est vrai **mais** ce qui manifeste une réalité, vous le savez que ce n'est pas le ministre qui fixe le prix des choux-fleurs. Monsieur Jacob, grand libéral par ailleurs, est un nostalgique du contrôle des prix, **mais** pour l'instant le prix de ces produits se règle sur les marchés et pas au ministère d'agriculture. Peut-être ferez-vous une proposition...

(18')

JFC: ni ... ni nikdar dobil prošnje za uradni sestanek, kar je res, kar vendar izraža realnost, pa saj veste, da minister ne določa cene cvetači. Gospod Jacob, ki je sicer velik liberallec, je nostalgik kontrole cen, ampak trenutno se cene teh pridelkov urejajo na trgu in ne na ministrstvu za kmetijstvo. Morda boste predlagali ...

(prevod)

Pogostejša kot je raba protivnega povezovalca *mais*, več je nanj vezane implicitne vsebine, ki izraža nasprotovanje. Take primere lahko srečamo tudi v slovenščini – kot je razvidno iz primera (19), kjer gre za dialog mame in 3-letnega otroka, ki izraža nestrinjanje (arhivski podatek iz 1999).

(19)

M: Prosim, obuj copate!

K: Ampak ...

Vsa otrokova reakcija je skoncentrirana v enem samem povezovalcu ampak, ki ga lahko interpretiramo kot protiarargument za obuvanje copat.

Argumentacija v dialogu ali polilogu

Iz tipične dialoške diskurzivne pozicije, ki smo jo bolj ali manj implicitno upoštevali v prejšnjih delih, se selimo sedaj na poliloške izseke argumentacije, ki se pojavljajo.

O tri in več -logu je prva spregovorila v svojih raziskavah C. Kerbrat-Orecchioni (1995) s poudarjanjem spoznanja, da sama konverzacija le redko poteka samo med dvema osebamama.

To se kaže tudi v naslednjem izseku iz debate, ki je vzet iz zaključnega dela debate, ko so se duhovi že razgrela. Ker je sodelujočih več kot le dva (ali trije), kar bi lahko poimenovali dialog ali trilog, bomo primer poimenovali polilog. V tem polilogu gre za izmenjavo mnenj – sledijo si argumentacijske sekvence, vendar niso podprte na ta način, kot predvideva Adamova shema, ampak govorci samo nizajo protiarargumente, ki jih uvajajo z različnimi povezovalci, predvsem *mais* (primer (19)):

(19)

MC: Pascal Hervé, Pascal Hervé, vous faites ça, vous, pas seulement l'altitude, mais aussi ...

Pascal Hervé, Pascal Hervé, ali tudi vi to počnete, ne samo, da greste trenirat na višino, ampak tudi ...⁶

PH: Mais non, on s'en remet à nos médecins, à un médecin de sport hein, et c'est peut-être ce jour-là ...

Seveda ne, tu se posvetujemo s svojim zdravnikom, športnim zdravnikom, morda je bilo takrat ...

BK: Vous vous mettez à un médecin ou à un directeur sportif? ↓
Se posvetujete z zdravnikom ali športnim direktorjem?

X: Tout à fait.

Točno to!

PH: Un médecin c'est un médecin, hein.

Zdravnik je zdravnik, ne?

BK: Mais c'est ça qu'on a voulu arrêter.

§7JFM: ce laboratoire.§

Ampak to smo hoteli ustaviti ...

Ta laboratorij .../

Zgornji primer predstavlja argumentacijo, kjer razmerja med implicitnimi sklepi strukturirajo povezovalci: iz prevodov je razvidno, da ne gre za isti *mais*, ampak za polisemijo tega povezovalca, argumentacijsko vrednost imajo tudi vprašanja, ki so izrečena predvsem z željo po polemiziranju in ne z željo po informaciji. *Mais* v zadnji repliki uvaja primer metadiskurza – komentar izrekanja. Vendar pa ne izgublja svoje protivne vrednosti.

V argumentacijskih replikah smo v analiziranem materialu zaznali še eno podkrepitev argumentacije, in sicer z modalnimi zaznamovalci. Ti so bili predvsem epistemični zaznamovalci *je crois, effectivement, justement*. Rabljeni so bili hkrati s povezovalci.

Naša hipoteza, zakaj pride do tega, je naslednja: govorec v strahu, da povezovalci ne dajejo dovolj informacij o moči argumentov in sami argumentaciji, dodaja zaznamovalce za modalnost, ki zadevajo predvsem njegovo zavezanost za to, da je izjava resnična (Schlamberger Brezar, 2000). Tako je tudi v primeru (20) spodaj:

(20)

VF: Je crois pas que ce soient des boucs émissaires, **mais je crois** que ce qu'il faut dire/ c'est que toutes ces affaires qui sont sorties un peu cet été/ nous prouvent une chose. explication C'est que le temps un petit peu des biologistes confinés à l'urinologie est terminé↓ est terminé, la lutte contre le dopage s'est fait une politique de la santé publique pour protéger la santé des sportifs.

(20')

Ne mislim, da so grešni kozli, vendar verjamem, da je treba povedati, da vse te afere, ki so se pojavile to poletje, dokazujejo eno: da je čas biologov, omejenih na analizo urina, končan ... končan, boj proti poživilom pa je postal zdravstvena politika, ki naj ščiti zdravje športnikov.

(prevod)

Ta isti postopek v govornjeni različici je, kadar pride do pomanjkljivosti v sami argumentacijski shemi, pogosto podkrepjen z modalnimi prislovi,

kot so *évidemment*, *justement*, ki argumentaciji dodajajo kredibilnost v obliki garancije govorca za očitnost, resničnost.

Primeri iz govorne argumentacije, ki smo jih navajali v pričujoči razpravi, so na eni strani prikaz, kako se vzdržuje ideja argumentacije iz pisnega diskurza, ki jo francoski govorniki pridobijo med izobraževanjem, na drugi strani pa kažejo na postopno razpadanje te iste sheme, ki jo skupaj držijo le še argumentacijski povezovalci.

Sklep

Lahko zaključimo, da argumentacija v pisnem in ustnem diskurzu uporablja ista orodja. Francoski govorec v procesu izobraževanja asimilira sheme pisnega besedila, ki jih s pridom uporablja tudi v govoru.

Argumentacijo določajo tudi različne govorne situacije: pri pripravljenih govorih iz Evropskega parlamenta nismo našli pomembnejših odstopanj od pisnih shem. Odkloni v argumentaciji v govornem diskurzu v odnosu do pisnega so najmanjši pri vnaprej pripravljenih besedilih, ki jih govorniki podajo na začetku debate, ali v okoliščinah, kjer se jim ni treba boriti za besedo. Za analizo debatnih oddaj pa je pomembno, kje v oddaji vzamemo izsek iz argumentacije. V oddaji *Polémiques* na primer na začetku potekajo predstavitve mnenj: argumentacija tam zelo spominja na pisno shemo. Kasneje, ko gre za izmenjave mnenj, so povezovalci pogosteje uporabljeni in nadomeščajo izdelano argumentacijsko shemo, to pa je mogoče iz dveh razlogov: ker s tem izraža voljo po argumentiranju in ker naslovnik to voljo razume kot tako, kar je razvidno iz njegove reakcije.

Na splošno bi lahko zaključili, da v govoru prihaja do rabe manj izdelane argumentacijske sheme. To se da logično pojasniti: časa za formulacijo je manj, zato si govorniki pomagajo s povezovalci. Kot smo videli že v zgornjih primerih, dopustno-protivni povezovalci uvajajo natanko tiste sekvence, ki služijo nasprotovanju, posledično-vzročni povezovalci pa tiste, ki služijo naštevanju argumentov. Vedno se odločamo v odnosu do naslovnika. Po eni strani v govoru zasledimo redundantnost glede na zapisano besedilo, kar se kaže v ponavljanju določenih struktur, po drugi strani pa so argumentacijske sheme okrnjene. Največji so odkloni v spontanem govornem jeziku, kjer je sam povezovalec *mais/ampak* garant za to, da so govorniki želeli argumentirati. S statusa protiargumentacijskega povezovalca se premakne proti statusu zaznamovalca strukturacije diskurza. V takih primerih so argumentacijske sheme izražene zgolj implicitno, povezovalec pa je tam, da nas naslovnik razume, da smo v resnici hoteli argu-

mentirati. Nasploh v govorjeni argumentaciji zasledimo več povezovalcev kot v pisni, kar kaže na govorčevu željo po vzpostavljanju koherence.

Analizirani primeri potrjujejo tako Adamovo tezo o argumentacijskih sekvencah v besedilu kakor tudi predpostavke Anscombrea in Ducrota, da gre pri argumentacijskem dejanju za namerno dejanje, izrečeno z željo po argumentiranju.

Tu se oddaljujemo od zaključkov M. A. Morel in L. Danon-Boileauja, da je *mais* predvsem vezalo (*ligateur*), ki uvaja sodelovalno načelo med dvema govorcema (1998: 118–119).

Argumentacijski povezovalci so predvsem pri francoskih govornicah po-notranjeni do te mere, da pridobivajo pomen in štejejo kot zaznamovalci argumentacije – kot take jih tudi interpretiramo, čeprav sama struktura besedila ni nič več podobna pisni argumentacijski strukturi.

Bistvo argumentacije, kot je razvidna iz analize govorjenega besedila, lahko strnemo v naslednjo misel, ki je vodilo Anscombrovih in Ducrotovih predpostavk o argumentaciji v jeziku – argumentacijsko dejanje je pomembnejše od informacije, ki jo govorec posreduje. Volja do argumentacije je močnejša od argumentacijskih shem, ki argumentacijo posredujejo.

Argumentacija se tako seli na področje odnosov, ki jih imajo izjavljalci do povedanega in do sogovorcev oziroma soizjavljalcev glede na soizrekanjsko shemo: tu gre predvsem za primere, ko podlaga za argumentacijo v toposu ni dana in jo izjavljalec vzpostavlja s povezovalcem. Argumentacija temelji na osebnih mnenjih: na tej točki jo podprejo modalni zaznamovalci. Dejanska argumentacija ne poteka na področju logične argumentacije; tega, kar je logično, ni treba argumentirati, saj je jasno razvidno in dokazovanje ni potrebno. Dejanska argumentacija v govorjenem diskurzu poteka na področju medsebojnega delovanja govorcev.

Opombe

- [1] Francosko šolanje vključuje *école maternelle*, *école primaire*, *collège* (11 do 14 let) in *lycée* (15 do 18 let), nadaljuje pa se na univerzi ali visokih šolah (*Grandes écoles*); pri slednjih sta argumentacija in retorika kot praktični veščini del študijskega programa.
- [2] V originalu se glasi: »Un discours argumentatif vise à intervenir sur les opinions, attitudes ou comportements d'un interlocuteur. Par définition, la donnée argument vise à étayer ou à réfuter une proposition. On peut dire que ces notions de conclusion et de donnée (ou encore prémisses) renvoient l'une à l'autre.«

- [3] Fr. *acte intentionnel, conventionnel et institutionnel*.
- [4] Iz korpusa pogajalskih dialogov Pogajanja o jezikovnem tečaju (Schlamberger Brezar, 1996).
- [5] V anglosaškem pristopu je pogostejši Toulminov model argumentacije, ki ga posebej ceni T. Van Dijk in sta ga v svoje raziskave vključila tudi glavna nizozemska raziskovalca na področju argumentacije H. van Emereen in R. Grootendorst, od raziskovalcev s fr. govornega območja pa J. M. Adam, ki upošteva spoznanja v svojem prototipu argumentacijske sekvence.
- [6] Zaradi boljše preglednosti prevod navajamo takoj za govornim posegom govorca.
- [7] Oznaka pomeni, da govorca govorita istočasno.

Literatura

- Adam, J. M. (1990). *Éléments de linguistique textuelle*. Bruselj: Mardaga.
- Adam, J. M. (1997, 1. izdaja 1992). *Les textes: types et prototypes*. Pariz: Nathan.
- Anscombre, J. C. & al. (1995). *Topoi et formes topiques*. Pariz: Kimé.
- Anscombre, J. C. & Ducrot, O. (1983). *L'Argumentation dans la langue*. Bruselj: Mardaga.
- Apotheloz, D., Miéville, D. (1989). Matériaux pour une étude des relations argumentatives. V: *Modèles du discours. Recherches actuelles en Suisse romande*, ur. C. Rubattel. Bern: Peter Lang.
- Barthes, R. (1970). L'ancienne rhétorique. V: *Communications* 16. v prevodu R. Močnika (1990). *Retorika starih*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Blanche-Benveniste, C. (1997). *Approches de la langue parlée en français*. Pariz: Ophrys.
- Borel, M. J., J.-B. Grize, D. Miéville (1983). *Essai de logique naturelle*. Bern: Peter Lang.
- Borel, M. J. (1991). Notes sur le raisonnement et ses types. V: *Études de Lettres* 4-1991. Lausanne: Université de Lausanne.
- Ducrot, O. (1984). *Le dire et le dit*. Pariz: Minuit.
- Ducrot, O. (1989). *Logique, structure, énonciation*, Pariz: Minuit.
- Ducrot, O. (1995). Topoi et formes topiques. V: Anscombre, J. C. & al. (1995). *Théorie des topoi*, str. 85-100. Pariz: Kimé.
- Ducrot, O. et al., (1980). *Les mots du discours*. Pariz: Minuit.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Kerbrat-Orecchioni, C., Plantin, C. (Eds.). (1995). *Le Trilogue*. Lyon: PUL.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milijančič, M. (2008). *Analiza argumentacije pri simultanem tolmačenju iz slovenščine v francoščino*, diplomsko delo (Mentorica Mojca Schlamberger Brezar), 86 str. Oddelek za prevajalstvo: Filozofska fakulteta.
- Moeschler, J. (1985). *Argumentation et conversation*. Pariz: Hâtier.
- Moeschler, J. (1998). Les connecteurs pragmatiques. V: Reboul, A. & Moeschler, J.

- Pragmatique du discours*, 77-98. Pariz: Armand Collin.
- Moeschler et al. (1994). *Language et pertinence*. Nancy: PUN.
- Morel, M.A., Danon-Boileau, L. (1998). *La grammaire de l'intonation: Exemple du français*. Pariz-Gap: Ophrys.
- Plantin, C. (1990). *Essai sur l'argumentation*. Pariz: Kimé.
- Roulet, E. & al. (1985). *L'Articulation du discours en français contemporain*. Bern: Lang.
- Schlamberger Brezar, M. (1996). *Zgradba pogajske komunikacije*. Magistrska naloga (Mentor Vladimir Pogačnik). Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta.
- Schlamberger Brezar, M. (1999). Le rôle des topoï dans la négociation conversationnelle. V: *Linguistica XXIX*, str.123-135.
- Schlamberger Brezar, M. (2000). *Skladenjska in pragmatična analiza povezovalcev v francoskih utemeljevalnih besedilih*. Doktorska disertacija (Mentor Vladimir Pogačnik). Univerza v Ljubljani: Filozofska fakulteta.
- Schlamberger Brezar, M. (2000). Les connecteurs en combinaison avec les marqueurs modaux : l'exemple du français et du slovène. V: *Linguistica XV*, 2, str. 273-282.
- Schlamberger Brezar, M. (2004). Le rôle des connecteurs dans le discours - essai d'une analyse comparée du français et du slovène. V: Bračič, S.(ur.), Čuden, D.(ur.), Podgoršek, S. (ur.), Pogačnik, V. (ur.). *Linguistische Studien im Europäischen Jahr der Sprachen : Akten des 36. Linguistischen Kolloquiums in Ljubljana 2001 : proceedings of the 36th linguistic colloquium, Ljubljana 2001*, (Linguistik international, Bd. 13), str. 549-556. Frankfurt am Main: P. Lang.
- Sinclair, J. in Coulthard, M. (1975). *Towards on Analysis of Discourse: The English used by Teachers and Pupils*. Oxford: Oxford University Press.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986). *Relevance - Communication and cognition*. Oxford: Basil Blackwell.

Gradivo na svetovnem spletu

- http://www.cahiers-pedagogiques.com/article.php?id_article=881, datum dostopanja 5. 5. 2008.
- www.philotozzi.com/articles/article68.htm, datum dostopanja 5. 5. 2008.
- http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/osnovnosolsko_izobrazevanje/ucni_nacrti_osemletne_os/, datum dostopanja 5. 5. 2008.
- http://www.cahiers-pedagogiques.com/article.php?id_article=881, datum dostopanja 5. 5. 2008.

GIMNAZIJA NA RAZPOTJU

Milena Ivanuš Grmek, Marija Javornik Krečič, Tina Vršnik Perše, Tina Rutar Leban, Darja Kobal Grum, Bogomir Novak

Ob izteku leta 2007 je Pedagoški inštitut izdal nadvse pomembno in potrebno knjigo »*Gimnazija na razpotju*«. Gre za izvirno znanstveno monografijo, s katero avtorji, Milena Ivanuša Grmek, Marija Javornik Krečič, Tina Vršnik Perše, Tina Rutar Leban, Darja Kobal Grum, Bogomir Novak, odpravljajo pri nas še precej deficitarno znanstveno obdelan izobraževalni sistem. Priznati sicer velja, da se o gimnazijskem izobraževanju pri nas že kar veliko govori, nimamo pa še celovite komparativne analize učnih načrtov ter različnih sistemov preduniverzitetnega izobraževanja drugih evropskih držav. Slednjič je tu še proces izvajanja pouka v splošnih gimnazijah, ki ni bil niti teoretično niti empirično dovolj raziskan. Pričujoča knjiga te vrzeli odpravlja. Njen temeljni namen je namreč ponuditi mnoga uporabna spoznanja o gimnazijskem izobraževanju, o učnih načrtih, o preduniverzitetnem izobraževanju drugje po Evropi in o izvajanju pouka v slovenskih splošnih gimnazijah. Nenadomestljiv pomen pa velja pripisati pričujočemu delu, kakor nas na to opozori v svoji recenziji red. prof. dr. Janez Justin, »v prihodnjih strokovnih razpravah o prenovi gimnazij, prenovi, ki je tesno povezana s prizadevanji Slovenije, da bi se v svojem izobraževalnem sistemu ravnala po ciljih, zapisanih v lizbonski strategiji.«

Poglejmo sedaj vsebino štirih temeljnih poglavij. Razvrščena so v smeri, ki omogoča bralcu spremljanje razvoja gimnazijskega izobraževanja od pojava prvih, starogrških gimnazij do gimnazij danes, ki pri nas prav v tem času v skladu s prizadevanji po uveljavljanju sodobnih pojmovanj o učenju in poučevanju v šolski praksi doživljajo svojo programsko prenovu.

V prvem poglavju »*Pregled gimnazijskega izobraževanja*« avtorji prikažejo razvoj gimnazij od prvih starogrških gimnazij sedmih svobodnih umetnosti do gimnazij, ki jih v Sloveniji poznamo danes. Opozarjajo na številne spremembe, pri čemer izpostavljajo najpomembnejše mejnike, povsem upravičeno s poudarkom na tistih iz bližnje preteklosti.

V drugem poglavju »*Učni načrti za gimnazijsko izobraževanje v Sloveniji*« namenjajo avtorji pozornost analizi in primerjavi učnih načrtov iz

leta 1992 in leta 1998. Temeljno vprašanje, ki ga tu razrešujejo, se glasi: Ali je pod vplivom kurikularne prenove prišlo do sprememb v gimnazijskem izobraževanju, in sicer z vidika obsega učnih načrtov, povezanosti znanja, uravnoveženosti kognitivnih in nekognitivnih ciljev? Po vnaprej določenih kriterijih izvedena analiza dokumentov razkriva, da v številu ur med učnimi načrti večine predmetov iz leta 1992 in 1998 ni pomembnih razlik, obstajajo pa strukturne spremembe. Tako so učni načrti iz leta 1998 v primerjavi s tistimi iz leta 1992 napisani natančneje, in sicer natančneje so zapisani učni cilji, učne vsebine, didaktična navodila, medpredmetne povezave, sugestije za preverjanje in ocenjevanje znanja. Avtorji so pri analizi učnih ciljev pri dveh predmetih (slovenščina, matematika) ugotovili, da so zastopane vse tri kategorije ciljev po Bloomu: kognitivni, čustveno - motivacijski in spretnostni cilji.

V okviru tretjega poglavja »*Gimnazijsko izobraževanje v nekaterih evropskih državah*« avtorji proučijo gimnazijsko oziroma preduniverzitetno izobraževanje petih evropskih držav, in sicer Finske, Francije, Irske, Nizozemske in Švedske. Pri tem ugotavljajo, da le - to poteka precej različno; prisoten je različen pristop k oblikovanju učnih načrtov, k izbirnosti učnih predmetov ter k zaključku izobraževanja. Tako se preduniverzitetno izobraževanje v primerjanih državah, razen na Švedskem, zaključí z eksternim izpitom.

V četrtem poglavju »*Pouk v splošnih gimnazijah z vidika empirične raziskave*« je predstavljena izvedena obsežna, pregledna empirična raziskava, ki omogoča vpogled v izvajanje gimnazijskega programa v vseh fazah pouka, in sicer od priprave na pouk, obravnave nove učne snovi do ocenjevanja znanja. Avtorji so iskali odgovore na vprašanja: Kako učitelji v posameznih fazah učnega procesa vključujejo k sodelovanju dijake? Kakšna je glede na to aktivnost dijakov? Zanimale so jih tudi razlike v posameznih značilnostih pouka v gimnazijah glede na letnik šolanja, predmetno področje in delovno dobo učitelja. Pri slovenščini in matematiki so ocene učiteljev in dijakov tudi primerjali. Proučili so mnenje učiteljev in dijakov o zahtevnosti gimnazijskega programa. Ugotavljajo, da dijaki glavni razlog prezahtevnega gimnazijskega izobraževanja vidijo v zahtevah in ravnanjih učiteljev. Slednji, torej učitelji, pa gimnazijski program ocenjujejo kot ne preveč zahteven, hkrati pa naštevajo vrsto potrebnih sprememb, razloge za obstoječe stanje pa iščejo pretežno v zunanjih dejavnikih in ne pri sebi. Avtorji opozarjajo velik pomen odkritih razlik med učitelji in učenci v presoji posameznih ravnanj. Ob tem se jim poraja vprašanje o prisotnosti socialno zaželenega odgovarjanja učiteljev na eni strani ter

o kritičnosti oziroma strogosti dijakov na drugi. Skratka, obstajajo zaskrbljujoča razhajanja, ki jim velja v prihodnosti nameniti posebno razvojno - raziskovalno pozornost.

Ob koncu izpeljejo avtorji pomembno in zanimivo ugotovitev, da pri prenovi gimnazij »ni najbolj pomembno razpravljanje o deležu posameznih predmetov, številu ur, izbirnosti, pomembno pozornost je potrebno usmeriti predvsem k učiteljem in njihovi didaktičnometodični usposobljenosti za kakovostno izvajanje pouka.« (str. 170)

Pričujoče delo se, kakor iz opisanega vsebinskega vidika, odlikuje tudi z vidika strokovnega (znanstvenega) sloga pisanja ter rabe znanstvenega aparata. Spisano je jasno in natančno, pregledno, sistematično in razumljivo, hkrati pa raznoliko in živo.

Spričo izvedene zelo pomembne in obsežne empirične raziskave, velja na tem mestu še opozoriti na njeno metodološko ozadje. Raziskovalci so upravičeno uporabili kavzalno - neeksperimentalno metodo empiričnega pedagoškega raziskovanja. Raziskavo so izvedli na velikem vzorcu učiteljev in dijakov, in sicer z uporabo anketnih vprašalnikov. Zbrane podatke so v okviru obdelave na nivoju deskriptivne in inferenčne statistike dobro izčrpali in tako uspeli pridobiti vrsto zanimivih in pomembnih empiričnih spoznanj, tako za razvoj pedagoške teorije kot prakse.

Sklenimo, pred nami je knjiga, po kateri bodo posegali eksperti razvoja vzgoje in izobraževanja, nadalje srednješolski (gimnazijski) učitelji, pa tudi študentje pedagoških programov dodiplomskega ter podiplomskega študija. Skratka vsi, ki v sedanji šolski (gimnazijski) prenovi vidijo priložnost za uveljavljanje na eni strani pozitivne pedagoške tradicije ter na drugi sodobnih (kognitivno - konstruktivističnih in humanističnih) pogledov na kakovostno učenje, torej učenje, katerega rezultat je trajno, uporabno znanje, predvsem pa kognitivno - motivacijska pripravljenost mladih za samostojno vseživljenjsko učenje v tej zahtevni, nemirni sedanjosti ter nepredvidljivi prihodnosti.

dr. Branka Čagran

SOCIALNA INTEGRACIJA OTROK S POSEBNIMI POTREBAMI

Nada Lebarič

Ob oceni monografije:

V jesenski številki revije *Šolsko polje* (št. 3/4, 2007), ki je bila posvečena tematiki izobraževanja oseb s posebnimi potrebami, v poglavju »Ocene monografij« je objavljena ocena monografije *Socialna integracija otrok s posebnimi potrebami* (avtorjev: Nade Lebarič, Darje Kopal Grum, Janeza Kolenca). Oceno je napisala Tina Vršnik Perše (str. 203)

Uredništvu predlagam, da navedeni tekst opredeli (popravi) kot »mnenje« in ne kot »oceno« iz naslednjih razlogov:

- *ocena ne vsebuje elementov recenzije*, saj v največjem delu teksta avtorica le »poroča« o tem kaj smo ugotovili in zapisali v pričujoči monografiji in predhodno izvedeni raziskavi.
- Če izvzamemo navedbo, da »monografija predstavlja zanimivo delo, tako z znanstveno raziskovalnega in strokovnega vidika, kakor tudi z vidika prakse« (str. 203), ostaneta le *dve mnenji avtorice, ki vsebuje ta značilnosti ali elemente ocene. Prvo od teh dveh tudi ne more biti v funkciji ocene zaradi nezadostne metodološke razlage.*

Gre za naslednji mnenji:

1. Mnenje o pomanjkljivosti monografije, ker dobljenih in predstavljenih rezultatov na našem vzorcu ni mogoče posploševati na populacijo otrok s posebnimi potrebami.
2. Mnenje, s katerim izraža »pogrešanje teoretskih utemeljitev in opisa stanja«.

Obrazložitev:

1. V monografiji smo navedli in opisali nekatere metodološke ovire zaradi katerih dobljenih rezultatov ne moremo posploševati na populacijo otrok s posebnimi potrebami. Tudi recenzenti naše predhodno izvedene raziskave so izpostavili te omejitve (npr. dr. Bucik). *Avtorica ocene je o tem (da rezultatov ne moremo posploševati) zapisala: »To je gotovo pomanjkljivost, saj se bodo na monografijo zagotovo obračali in sklicevali številni strokovnjaki in praktiki«* (str. 203). *Ta ugotovitev avtorice, po mojem mnenju, temelji na skromnem poznavanju metodologije raziskovanja* tako na področjih oblikovanja vzorcev, interpretativnih možnosti rezultatov dobljenih na malih vzorcih, kakor tudi na področju izbire kriterijev, postopkov in vzorcev za raziskave, s katerimi želimo priti do rezultatov, ki bi jih posploševati na neko skupino. Spomniti se je treba, da je za posploševanje rezultatov raziskave na neko skupino potrebno v raziskavo vgraditi številne metodološke zahteve, postopke in pogoje, kot so npr.: večji in stratificirani vzorci, ponovljene meritve, strogo preverjanje različnih lastnosti inštrumentov, morda longitudinalno spremljanje, izbira ustreznih metod pri izračunih npr. standardov ali kriterijev na osnovi katerih bi posploševali nek rezultat... (itd). *Metodološke zahteve so še zlasti stroge, če z dobljenimi rezultati nameravamo vplivati na življenje otrok, bodisi, da jih na osnovi rezultatov nekam usmerjamo, uvrščamo, jim odpiramo ali omejujejo izbiro in možnosti.*
2. Z drugim mnenjem bi se delno strinjala: res nismo podali široke in *»preciznejše uvodne teoretične utemeljitve in opisa stanja...«* (204). Več razlogov je za to. Nekatere smo utemeljili v monografiji.
 - Najprej, *osredotočili smo se na socialno integracijo otrok s posebnimi potrebami znotraj inkluzivnih modelov*, ker menimo, da je njihova socialna vključenost v skupnost (šolsko, vrtčevsko) srčika koncepta inkluzije. Ta koncept je zelo obsežen, multidimenzionalen in večplasten. Zajema vsa področja življenja in razvoja otrok in oseb s posebnimi potrebami. Sloni na poznavanju njihovih posebnih potreb in na sprejemanju teh oseb v vsej njihovi različnosti in drugačnosti. Je smiseln, mogoč in nujen v vseh oblikah vzgoje, izobraževanja in socialnega življenja. *V naši monografiji preprosto nismo mogli »stisniti« in zaobjeti vseh pomembnih teoretičnih vidikov tega koncepta; posvetili smo se enemu vidiku, socialni integraciji, za*

katerega mislimo, da je najbolj pomembno področje inkluzije. Zato smo opozorili v našem tekstu na nujnost izvajanja novih raziskav na tem področju.

- Poleg tega, »*opis stanja*« si nismo zastavili za cilj tudi zato, *ker se pri nas še nismo opredelili v zadostni meri o tem, kako razumemo koncept inkluzije* in kako je mogoče uresničevati njene cilje na različnih področjih razvoja in v različnih oblikah (sistemih) vzgoje izobraževanja otrok s posebnimi potrebami. Strokovnjaki se pogosto zadržujejo na primerjanju konceptov, npr. integracije- inkluzije, pri čemer enega opisujejo z boljšimi, drugega s slabšimi atributi; na kompariranju nekaterih lastnosti konceptov, postavljajoč nujno koncept inkluzije v opozicijo specialnemu šolstvu, ali ga umeščajoč izključno v redni vzgojno izobraževalni sistem. A rezultat je oddaljevanje od bistva inkluzije in prepoznavanja posebnih potreb otrok in oseb z motnjami, okvarami in prizadetostmi. Bistvo inkluzije je ustvarjanje pogojev za življenje in razvoj otrok in oseb s posebnimi potrebami v katerih se bodo počutili enakovredne člane svoje skupnosti. Ne glede na vrsto in stopnjo prizadetosti ali na obliko vzgoje in izobraževanja, imajo te osebe pravice in potrebe biti spoštovani in sprejeti člani svoje skupnosti. Dolžnost tistih, ki so manj prizadeti, ali ki to sploh niso, zlasti številnih institucij v skupnosti je, da jih sprejmejo, da si prizadevajo, da jim ustvarijo najboljše možne pogoje, da se socialno integrirajo in (skozi vsakdanje interakcije z okoljem) vključijo v življenje družbe oz. skupnosti.

Nada Lebarič

POVZETKI/ABSTRACTS

VEČKULTURNA EVROPA: JEZIKOVNA POLITIKA IN JEZIKOVNA STVARNOST

Simona Bergoč

Prispevek v orisu izbranih primerov nacionalnih jezikovnih politik na eni strani in prikazu bistvenih točk nadnacionalne evropske jezikovne politike na drugi podaja ugotovitve o problemih, s katerimi se soočajo tako lokalne kot globalna jezikovna politika. Obe manevrirata med simbolno in praktično razsežnostjo komunikacije: s pretiranim izpostavljanjem simbolnega (tj. identitetnega) vidika blokirata uspešno komunikacijo; s pretirano usmerjenostjo v uspešno komunikacijo se znajdetata pred nevarnostjo zapostavljanja jezikovnih pravic manjšinskih skupnosti. Na ravni evropske jezikovne politike so tako podane nekatere smernice za učinkovitejšo urejanje javne komunikacije med državljani Evrope.

Ključne besede: Evropska unija, jezikovna politika, jezikovno načrtovanje, slovenščina

MULTICULTURAL EUROPE: LANGUAGE POLICY AND LANGUAGE REALITY

Simona Bergoč

The paper presents some chosen case studies of national language policies on the one hand and on the other demonstrates some main points of overnational european language policy and some problems they are faced with. They both manoeuvre between symbolic and practical view of communication; with excessive orientation in successful communication they face the danger of discriminating language rights of minority groups. Some lines of more effective management of public communication between the citizens of Europe are therefore proposed.

Keywords: European Union, language policy, language planning, Slovenian language

»NAPREDNI« PROTI »BIROKRATSKEMU« SOCIALIZMU: KAKO SE JE MIT SOCIALIZMA V JUGOSLOVANSKEM POROČANJU O OKUPACIJI ČEŠKOSLOVAŠKE LETA 1968 RAZCEPIL NA DVOJE

Primož Krašovec in Igor Ž. Žagar

Članek je kritična analiza diskurza poročanja o okupaciji Češkoslovaške avgusta 1968 v jugoslovanskih časopisih. Analizirali smo vsebino šestih jugoslovanskih časopisov (dveh slovenskih, dveh hrvaških in dveh srbskih). Članek je razdeljen na štiri dele. Prvi del je analiza porazdelitve časopisnega prostora, tipografije in razmeščanja posameznih elementov (fotografij, teksta, naslova) na posameznih straneh. Jugoslovanski časopisi so po začetku okupacije spremenili svojo dotedanjo obliko in način porazdelitve prostora, da bi omogočili dovolj prostora intenzivnemu poročanju o okupaciji. Tako je bil dogodek predstavljen kot pomemben na nivoju časopisne forme. Drugi del raziskuje diskurzivno konstrukcijo dveh nasprotujočih si nizov vrednot (kjer en pripada jugoslovanski – humanistični, napredni in demokratični – verziji socializma, drugi pa nasprotni – avtoritarni in birokratski – sovjetski verziji socializma). To delitev so jugoslovanski časopisi eksplicirali z neposrednim citiranjem in ponatiskovanjem člankov iz sovjetskega tiska, ki so bili postavljeni nasproti jugoslovanskim interpretacijam in poročanju o okupaciji. Oba niza vrednot sta se vzpostavila kot reakcija drug na drugega (tj. kot nasprotje vrednotam druge strani). V tretjem delu smo razložili, kako je bil ta konflikt vrednot predstavljen kot kriza socializma, kjer je okupacija Češkoslovaške predstavljala oba niza vrednot, prenesena v politično

akcijo. V zadnjem delu smo si ogledali diskurzivno strukturo te krize socializma in ugotovili, da je konstruirana na način lakanovskega *vela* ('denar ali življenje!') – kot vsiljena alternativa, ki pomeni žrtvovanje enega člana, da bi lahko ohranili drugega. Obe (jugoslovanska in sovjetska) različici te alternative sta si bili inverzni: v jugoslovanski verziji mita socializma sta bili pravilna izbira svoboda in demokracija (izbiri češkoslovaškega ljudstva), medtem ko je bila v sovjetski različici pravilna izbira ohranitev stalinistične družbeno-politične ureditve na Češkoslovaškem. Pravilna izbira bi, po obeh različicah, rešila socializem, medtem ko bi ga napačna uničila.

Ključne besede: Češkoslovaška, 1968, socializem, mit, ideologija, vrednote, diskurz, časopisi

'PROGRESSIVE' VERSUS 'BUREAUCRATIC' SOCIALISM: HOW THE MYTH OF SOCIALISM WAS SPLIT INTO TWO IN THE YUGOSLAV PRESS COVERAGE OF THE WARSAW PACT'S OCCUPATION OF CZECHOSLOVAKIA IN 1968

Primož Krašovec and Igor Ž. Žagar

This paper is a critical discourse analysis of the Yugoslav press coverage of Warsaw Pact's occupation of Czechoslovakia in August 1968. We have analyzed the contents of 6 Yugoslav newspapers (two Slovenian, two Croatian and two Serbian). The article is divided into four parts. First part is an analysis of the distribution of newspaper space, typography and layout. Yugoslav newspapers have, once the occupation begun, changed their ordinary layout and space distribution to make place for intensive coverage of the occupation. This is how the event was made important on the level of newspaper form. Second part investigates the discursive construction of two opposing sets of values (one belonging to Yugoslav – humanist, democratic, progressive – version of socialism and the other to the opposing – authoritarian, bureaucratic – Soviet version of socialism). This was achieved by direct quotes and reprints of articles from the Soviet press, which were juxtaposed to Yugoslav interpretations and coverage of the event. Both sets of values established themselves as reaction to one another. In the third part we explained how this conflict of opposing sets of values represented a crisis of socialism, with occupation of Czechoslovakia being an example of both sets of values put into political action. In the last part we examined the discursive structure of this crisis of socialism and found out that it had a structure of Lacanian *vel* ('your money or your life!') – a forced alternative, which includes sacrificing one option to maintain the other. Two (Yugoslav and Soviet) versions of this alternative were inverse: in the Yugoslav version of the myth of socialism the correct choices in this *vel* were freedom and democracy (the choice of the people of Czechoslovakia), while in the Soviet version the correct choice was to maintain the Stalinist socio-political order in Czechoslovakia. The right choice would, according to both versions, save socialism, while the wrong one would destroy it.

Keywords: Czechoslovakia, 1968, socialism, myth, ideology, values, discourse, press

ZAHODNI STRUKTURALIZEM IN PARALELNI PRISTOPI V KITAJSKI IDEJNI TRADICIJI

Jana S. Rošker

Teoretska produkcija evropsko ameriškega strukturalizma je proizvedla vrsto pomembnih elementov, ki so – zlasti na podlagi novih, temeljnih teoretskih pristopov v semantiki in semiotiki – povzročili bistvene premike v razmišljanju na področjih humanistike, kultur-

ologije in družboslovnih znanosti. Kljub temu pa zahodni diskurzi niso ustvarili celostnega in v sebi zaključenega strukturnega modela spoznavne teorije. Pričujoči članek opozori na dejstvo, da najdemo tak teoretski model v panstrukturalistični epistemologiji kitajskega filozofa Zhang Dongsuna (1886–1973), in da so bile teoretske osnove takega modela razvite v kitajski idejni tradiciji, saj so bili temelji strukturnega pristopa k spoznanju na Kitajskem postavljeni že v obdobju antične filozofije. Te paradigmatične osnove (koncept li) so kitajski filozofi kasnejših stoletij nadgrajevali in razvijali naprej kot ključni del klasično kitajske logike binarnih analogij. Članek opozori tudi na dejstvo, da so evro-ameriški sinologi osrednji binarni koncept neokonfucianske tradicije (t.j. koncept strukture in tvornosti) dolga stoletja interpretirali kot dualizem in ideje in materije, s čimer so prezrli pomembno specifičnost tradicionalne, strukturno pogojene kitajske onto-epistemologije.

Ključne besede: strukturalizem, struktura, binarni koncepti, pojem li

WESTERN STRUCTURALISM AND ANALOGOUS APPROACHES IN THE CHINESE TRADITION OF THOUGHT

Jana S. Rošker

The theoretical production of the European and American structuralism has created a number of important elements, which caused – especially in regard to certain new, fundamental approaches in semantics and semiotics - essential shifts in the modes of thinking in the fields of humanities, cultural and social sciences. In spite of that, Western discourses did not produce any integral, consistent structural model of epistemology. The present article draws attention to the fact, that such a model can be found in the panstructural epistemology of the modern Chinese philosopher Zhang Dongsun (1886 – 1973), and that the crucial theoretical grounds of such models have been developed much earlier in the history of Chinese thought, since the foundations of a structural approach to comprehension were established already in ancient Chinese philosophy. These paradigmatic foundations (the concept li) were further developed and elaborated by different Chinese philosophers during the following centuries as a crucial part of classical Chinese logic of binary analogies. The article also points out that the central binary concept of the Neo-Confucian tradition (i.e. the concept of structure and creativeness; li and qi) has mostly been interpreted as a dualism of idea and matter by Euro-American sinologists during the last centuries. Such interpretations have overlooked an important feature of traditional, structural determined Chinese onto-epistemology.

Keywords: Chinese structuralism, structure, binary concepts, the notion li

FRANCOSKE TELEVIZIJSKE DEBATE – NAČINI USTNEGA ARGUMENTIRANJA V PRIMERJAVI S KLASIČNIMI PISNIMI SHEMAMI

Mojca Schlamberger Brezar

V prispevku želimo predstaviti postopke argumentiranja v sodobni govorjeni francoščini. Argumentacija v francoski kulturi igra pomembno vlogo – učenje že skozi šolanje poteka po tipičnih argumentacijskih shemah. Sheme pisne in ustne argumentacije so si na videz podobne, vendar se v podrobnostih precej razlikujejo, kar odraža predvsem značilnosti govornega sporazumevanja. Da bi lahko govorili o podobnostih oziroma razlikah, smo analizirali dva različna korpusa, korpus pisnih besedil, ki je vseboval 100 francoskih časopisnih člankov, in korpus govorjenih

besedil z 8 urami transkripcij francoskih debat. Za našo raziskavo sta bili relevantni dve teoriji, J. M. Adamova o tipičnih argumentacijskih sekvencah in J. C. Anscombrova in O. Ducrotova o argumentaciji v jeziku. Pokazalo se je, da so si tipične argumentacijske sheme, sestavljene iz dopuščanja, nasprotovanja in utemeljevanja, v pisnih in pripravljenih govornih prispevkih zelo podobne. Bolj ko so govorni prispevki nepripravljeni, bolj se tipična shema podira in mesto argumentov prevzamejo povezovalci, ki hkrati skrbijo za koherenco v diskurzu. Ponekod se jim v tej vlogi pridružijo še zaznamovalci za epistemsko modalnost, ki izražajo govorničevo zavezanost temu, kar trdi. Tako povezovalci in modalni zaznamovalci izražajo namesto celotne argumentacijske sheme predvsem govorničev odnos do povedanega. Na tej točki se pridružimo Ducrotovi teoriji, po kateri je argumentiranje pomembnejše od informiranja, lahko celo rečemo, da je v govornem diskurzu raba povezovalcev pomembnejša od dobro izdelanih argumentov.

Ključne besede: govorni in pisni diskurz, argumentacija, argumentacijska sekvenca, principi argumentacije v jeziku, povezovalci

FRENCH TV-DEBATES – MODES OF ORAL ARGUMENTATION COMPARED TO CLASSICAL WRITTEN SCHEMES

Mojca Schlamberger Brezar

The paper discusses argumentation processes in modern spoken French. Argumentation plays a crucial role in French culture – it is present during the whole educational process in typical argumentation schemes. The schemes of written and oral argumentation are similar at the first sight but they differ in some details as a result of differences between spoken and oral discourse. In order to be able of stating similarities and differences between written and oral argumentation we analysed two different corpora: one consisting of 100 French newspaper articles and the other consisting of 8 hours of spoken discourse including the transcriptions of French TV-debates. Two theories were relevant for our research, namely the theory of typical argumentation sequences of J. M. Adam and the theory of argumentation in the language of J. C. Anscombe and O. Ducrot. It came out that typical argumentative schemes consisting of concession, opposition and justifying look much alike in written and spoken discourse. But less the speaker is prepared to argue, less of the scheme is visible. The part of the arguments is taken over by connectives that at the same time assure the coherence in discourse. Connectives are sometimes stressed by epistemic modality markers that represent the speaker's commitment for what he is saying. Thus connectives combined with modality markers express the speaker's attitude about what he is saying instead of the whole argumentation scheme. At this point, we can join Ducrot's theory according to which arguing in conversation is more important than informing. We can even say that in spoken discourse the use of connectives is more important than well-stated arguments.

Keywords: oral and written discourse, argumentation, argumentation in language, argumentative sequence, connectives

MEDKULTURNA OBČUTLJIVOST KOT KRITERIJ DIALOŠKOSTI

Boris Vezjak

Če antropologi in socialni psihologi prepoznavajo določena pravila ravnanja kot indic večje ali manjše interkulturene empatije, potem smo s tem dobili opis ravnanj, ki veljajo za bolj ali manj in-

terkulturno dialoška in jih lahko »ekstrapoliramo« tudi na stališča akterjev, recimo v diskurzu Evropske unije, ki v letu 2008 časti leto medkulturnega dialoga z namenom, da poskuša prebivalce prepričati v njegov pomen v vsakdanjem življenju. Članek poskuša slediti modelu medkulturne občutljivosti, ki ga je razvil Milton J. Bennett, za katerega je ta ključni moment v medkulturni komunikaciji, ter ga povezati z razpravo o vstopu Turčije v Evropsko unijo, ki se je odvijala na slovenski televiziji med nekaterimi znanimi slovenskimi intelektualci v času predsedovanja Slovenije Evropski uniji. Sklep članka je, da moramo za resno politično (ali vzgojno) vizijo medkulturnega dialoga doseči strinjanje glede kulturne relativnosti etičnih načel. Najboljši način, da do strinjanja pridemo, pa je, če v medkulturni občutljivosti ugledamo zahtevano moralno relativnost.

Ključne besede: medkulturni dialog, medkulturna občutljivost, multikulturalizem, globalizem, Milton J. Bennett

INTERCULTURAL SENSITIVITY AS CRITERIA FOR DIALOGISM

Boris Vezjak

If anthropologists and social psychologist recognize certain rules of behaviour as indications for more or less evidence of intercultural empathy, then such description may serve us as a good basis for treating attitudes of people as more or less intercultural dialogic. In this manner we can also »extrapolate« such views into the discourse of European union, since in 2008 the »European year of intercultural dialogue« was designed to help raise awareness of the population in the EU, especially young people, of the importance of engaging in cross-cultural dialogue in their daily lives. The article tries to follow the model of the intercultural sensitivity, developed by Milton J. Bennett, who sees it as a key to the intercultural communication, and associates it with the discussion on Turkey's entry into EU on Slovene television program, held by some prominent Slovene intellectuals during the Slovenian EU presidency in the first half of 2008. The conclusion is that in order to accept seriously the political (or educational) vision of intercultural dialogue, we have to agree on the question of cultural relativity of ethical principles. The best way to do this is by equating intercultural sensitivity with moral relativity.

Keywords: intercultural dialogue, intercultural sensitivity, multiculturalism, globalism, Milton J. Bennett

ZA RAZLIČNO VIZIJO IN ZAZNAVO SVETA: JEZIKI, KULTURE IN MEDKULTURNOST

Nives Zudič Antonič

Čeprav se koncept kulture pogosto uvaja pri pouku italijanščine kot tujega oz. drugega jezika v okviru književnega pouka, se največkrat kulturna problematika obravnava površno, pomanjkljivo ter na ustaljen in predvidljiv način. Kulturi sicer pripisujemo velik pomen, vendar prepogosto zgolj na načelni ravni, ne da bi se v to problematiko poglobljali in jo pri študentih postopoma uzavestili. Zaradi tega razloga menimo, da je spodbujanje kulturnega zavedanja pri učencih, ki so del globalne svetovne skupnosti, pomemben dejavnik k opazovanju in sprejemanju stvarnosti v vsej njeni raznolikosti. Obstaja veliko didaktičnih modelov, ki jih lahko uvajamo in razvijamo glede na različne stopnje razvoja medkulturne zavesti, a skoraj vsi sledijo vzorcu, ki pri posamezniku v začetni fazi sproži odklanjanje ali nezainteresiranost, pozneje se kaže kot postopno razumevanje in sprejemanje različnosti, v zadnji fazi pa kot dejavno vključevanje v medkulturno okolje. Namen pričujočega prispevka

je, da se s pomočjo teoretične analize, podprte z ustreznimi praktičnimi predlogi, ponudi učiteljem ustrezna izhodišča in sugestije pri uporabi strategij in orodij za sistematično umestitev jezikovnega znanja v kulturni kontekst, ki je sestavni del kurikula.

Ključne besede: kultura, medkulturnost, razvijanje medkulturne zmožnosti, strategije jezikovnega in medkulturnega učenja, medkulturna komunikacija

FOR A DIFFERENT VISION AND PERCEPTION OF THE WORLD: LANGUAGES, CULTURES, AND INTERCULTURALISM

Nives Zudič Antonič

Teachers of Italian as a second or foreign language often tackle the concept of culture when addressing literary topics; cultural issues, however, tend to be dealt with in a superficial, insufficient and predictable way. The importance of culture is indeed emphasised but often only in principle, while an in-depth and gradual approach is neglected. We therefore believe that students, being part of the global community, should be encouraged to develop cultural awareness, which is an important factor in observation and reception of reality in its variety. Several didactic models can be introduced and developed, depending on the level of intercultural awareness; yet a common pattern can be discerned in the learner's response to all of these models, i.e. rejection or disinterest at first, followed by a gradual understanding and acceptance of diversity, and finally, an active involvement with an intercultural environment.

The paper draws on a theoretical analysis, supported by suitable practical examples, and aims at showing teachers how they can systematically integrate language knowledge into the cultural context, which is a component of the curriculum.

Keywords: culture, interculturalism, development of intercultural skills, strategies of language and interculturalism learning, intercultural communication

RETORIKA – ORODJE MEDKULTURNE KOMUNIKACIJE STARIH GRKOV IN RIMLJANOV

Janja Žmavc

V prispevku bomo prikazali retoriko kot enega pomembnejših, morda celo ključnih dejavnikov v medkulturnem srečevanju starih Grkov in Rimljanov. Retorika kot večšina javnega prepričevanja je na eni strani tesno povezana z razvojem oblik formalnega govora v obeh antičnih civilizacijah, na drugi strani pa je njen lasten razvoj v teoretsko veččino, ki je postala temelj antičnega izobraževanja, ustvaril pogoje za uspešno medkulturno komunikacijo med grško in rimsko kulturo. To okoliščino je mogoče videti zlasti v obdobju zgodnje rimske republike, ko se prvine grške in rimske retorike v javnem diskurzu že tesno prepletajo, obenem pa še vedno kažejo nekatere svoje tipične značilnosti. V tej točki bi lahko govorili tudi o nastanku retorike kot skupnega komunikacijskega sredstva dveh kultur, ki se je kasneje razvilo v kompleksen in koherenten sistem pravil in kot družbeno kulturni fenomen obvladovalo vso antiko.

Ključne besede: retorična teorija in praksa, grška retorika, rimska retorika, govorniški pouk, medkulturna komunikacija

RHETORIC – A TOOL OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN ANCIENT GREECE AND ROME

Janja Žmavc

In the paper we will try to show rhetoric as one of the most important or perhaps even one of the key elements in the intercultural encounters between Greeks and Romans. Rhetoric as the art of public persuasion is closely linked with the development of formal speech in both civilizations. On the other hand, however, rhetoric's own evolution into a theoretical discipline, which has become the foundation of classical education, provided conditions for successful intercultural communication between Greek and Roman culture as well. This circumstance can be seen especially in the period of early Roman republic, where the traits of Greek and Roman rhetoric already closely interweave, but at the same time they still show considerable amount of their own characteristics. At this point we could speak of the beginning of the formation of rhetoric as a joint communication means that originated with the two separate cultures but later evolved into a complex and coherent system of rules, and as a cultural phenomenon, which mastered all antiquity.

Keywords: rhetorical theory and practice, Greek rhetoric, Roman rhetoric, rhetorical lessons, intercultural communication

PET MINUT ZA MEDKULTURNO KOMUNIKACIJO? NE HVALA!

Igor Ž. Žagar

Članek je kritična analiza pisanja o medkulturni komunikaciji, ki je v "letu medkulturnega dialoga" postalo še zlasti simptomatično. Članek problematizira odsotnost sleherne metodologije in teoretskega pristopa v takšnem pisanju, odsotnost definicij in konceptualizacij posameznih pojmov in, posledično, implicitni etnocentrizem kot stranski produkt nereflektiranega teoretskega odnosa do problemov medkulturne komunikacije.

Ključne besede: etika, etnično, diskurz, (ne)strpnost, mladi

FIVE MINUTES FOR INTERCULTURAL COMMUNICATION? NO, THANKS!

Igor Ž. Žagar

The paper is a critical analysis of an approach to intercultural communication that has become especially symptomatic in the "year of intercultural dialogue". The paper questions the absence of any kind of methodology and theoretical approach in such writings, the lack of definitions and conceptualizations of the notions used, and, as a consequence, the implicit ethnocentrism as a by-product of such an unreflected theoretical position in relation to the problems of intercultural communication.

Keywords: ethics, ethnic, discourse, (in)tolerance, youth

ZAHVALA

**Revija *Šolsko polje* izhaja s finančno podporo naslednjih
institucij:**

MINISTRSTVO ZA ŠOLSTVO in ŠPORT

AGENCIJA RS ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST

PEDAGOŠKI INŠTITUT, Ljubljana